

Mojca Kovačič Dadić

»Živeti in umreti moraš z njim, pa kakršenkoli že je!«

Vzgoja in izobrazba elitnih žensk v srednjeveških mestih

UDK 396.4"10/14"

UDC 396.4"10/14"

KOVAČIČ DADIĆ Mojca, dr., asistentka z doktoratom, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, mojca.kovacic@siol.net

»Živeti in umreti moraš z njim, pa kakršenkoli že je!« Vzgoja in izobrazba elitnih žensk v srednjeveških mestih

Zgodovinski časopis, Ljubljana 64/2010 (142), št. 3–4, str. 262–324 cit. 238

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Avtorica na podlagi srednjeveške didaktične literature (Chevalier de la Tour Landry, *Le Menagier de Paris* in *Le Livre des Trois Vertus*) popelje bralca v svet vzgoje in izobraževanja žensk v srednjem veku. Čeprav so začeli nekateri pisci v poznem srednjem veku zagovarjati potrebo po izobraženih ženskah, seveda v strogih mejah družbenega ranga, in so imele pripadnice višjih slojev ponekod v Evropi na razpolago celo šole (o obstoju le-teh na našem ozemlju ni dokazov), je bilo za dekle še vedno veliko bolj kot branje in pisanje pomembno, da je odrasla v žensko, ki je bila vešča ročnih del, šivanja, tkanja, predenja, vezenja, ki je poznala vse skrivnosti pripravljanja hrane, ki je znala voditi gospodinjstvo in po potrebi gospodarstvo, nadzorovati delo na polju in v hlevu in je bila vešča nege bolnika.

Ključne besede: zgodovina žensk, zgodovina spola, mestna elita, didaktična literatura, vzgoja, izobraževanje, zgodovina mest, srednji vek

KOVAČIČ DADIĆ Mojca, PhD., Assistant, University in Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, mojca.kovacic@siol.net

“One Has to Live and Die with Him, Regardless of What He’s Like!” Education and Upbringing of Noble Ladies in Medieval Towns

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 64/2010 (142), No. 3–4, pp. 262–324, 238 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Based on medieval didactic literature (Chevalier de la Tour, Landry, *Le Menagier de Paris*, and *Le Livre des Trois Vertus*), this text examines the upbringing and education of women in the Middle Ages. It is true that in the Late Middle Ages some authors started to advocate the need for educated women – understandably in accordance with the strict rules of social rank – and that there were even schools in Europe for the female members of the higher classes (there is no evidence for such schools in the territory of present-day Slovenia). However, the ability to read and write was much less important for a girl of that period. In order to become an accomplished woman, she had to be well versed in needlework, sewing, weaving, spinning, and embroidery, and know about the secrets of food preparation. She had to be skilled at supervising the household and, when necessary, the rural economy of the estate on which she lived. She had to be able to oversee work in the field and in the stable, and know how to tend the sick.

Key Words: women’s history, gender history, urban elite, didactic literature, upbringing, education, urban history, Middle Ages

»Če imaš hčer, jo nauči šivati in ne brati, saj se za žensko ne spodobi, da zna brati, razen če ne želiš, da postane redovnica. Če želiš, da postane nuna, jo daj v samostan, še preden postane dovolj kvarna, da začne razumeti ničevost sveta. Tam jo bodo naučili brati ... Nauči jo opravljati vsa gospodinjska dela, med drugim tudi peči kruh, pripravljati perutnino, sejati moko, kuhati, prati, postiljati, presti, tkati vreče na francoski način ali jih krasiti s svilo, izdelovati laneno in volneno obleko, krpati nogavice in podobno. Tako ob svoji poroki ne bo videti neumna oziroma nevzgojena. In ti, ki si jo vzgojil, ne boš osramočen.«¹

Simone de Beauvoir je v svoji zelo obsežni knjigi, ki jo je napisala v dveh delih,² prišla do ugotovitve, ki danes tvori temeljni kamen vsake feministične teorije: »Ženska se ne rodi: ženska to postane.«³ Tudi v srednjem veku so se dekleta oziroma fantje rodili kot nepopisani listi papirja in šele vzgoja, ki je bila odvisna od njihovega spola in stanu, jih je izoblikovala v osebnost. Obdobje pubertete, ko je proces socializacije najintenzivnejši, je za večino deklet pomenilo pripravo na zakonsko življenje in vzgojo v aktivno ter koristno, a predvsem ubogljivo žensko. V tem obdobju je bilo potrebno dekle »ukrotiti«. Nujno jo je bilo naučiti spodobnega, ljubkega in skromnega vedenja, izbire primernih oblačil, poslušnosti, molčanja, pobožnosti, spoštovanja staršev in kasneje moža, kuhe ter drugih gospodinjskih opravil. Prilagoditi se je morala določenim normam in pravilom, ki so veljali znotraj družine, gospodinjstva, komune in njene družbene skupine. Le dobro vzgojeno dekle je lahko računalo na dobro poročno partijo.

V srednjem veku je zelo pomembno vlogo pri oblikovanju norm in pravil primerne vedenja igrala poučna oziroma didaktična literatura. Avtorji tovrstne literature so navadno nagovarjali žensko publiko k izboljšanju vedenja in spremembi osebnosti. To so skušali doseči z zagovarjanjem vzdržnosti, molčanja in uslužnosti ter grajanjem ženske jeze, ki je bila zelo nevarna moški prevladi. Te

¹ Okrog leta 1360. Paolo da Certaldo, *Libro dei buoni costume*, citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 102: »If you have a daughter, teach her to sew and not to read, because it is not proper for a woman to know how to read unless you want her to become a nun. If you want her to become a nun, place her in a convent before she is mischievous enough to understand the vanity of the world, and there she will learn to read... And teach her how to do all the housework, that is, how to make bread, prepare fowls, sift flour, cook, do the laundry, make the beds, spin, weave bags in the French manner or embroider with silk, cut linen and woollen cloth, repair the soles of stockings and all such things, so that when you marry her off she will not seem foolish, nor brought up in the wilderness. And you who have brought her up will not be cursed.«

² De Beauvoir, *Drugi spol*, prva knjiga; de Beauvoir, *Drugi spol*, druga knjiga.

³ De Beauvoir, *Drugi spol*, druga knjiga, str. 13.

knjige so bile tako polne primerov dobrih žensk oziroma žena na eni strani in slabih na drugi. Knjige nasvetov oziroma knjige bontona so razkrivale, k čemu naj je izobrazba ženske težila in kakšna ženska je bila poželjena vredna. Ustvarjale so mnenje, kakšna ženska je bila družbeno sprejemljiva in kakšna je pritegnila družbeno sprejemljivega moškega. Te knjige niso bile namenjene zgolj izoblikovanju in vzgoji žensk, temveč so avtorji namigovali tudi moškim, kakšne ženske naj si želijo. Ti priročniki so tako reproducirali ženske in moške norme poželjenja.⁴ Brale – oziroma jim je bilo iz njih brano – jih zato niso samo ženske, temveč tudi moški. Sprva so jim bili dostopni le v obliki rokopisov, a kasneje tudi v tiskani⁵ in v domači jezik⁶ prevedeni obliki.

1. Razširjenost poučne literature

Knjige lepega vedenja so postale povsod po Evropi precej popularne v poznem srednjem veku. Takrat so se namreč poleg cerkvenih praks in političnih identitet začeli rekonstruirati tudi družbeni razredi. Didaktična literatura ni imela posebej določene publike. Knjige, ki so bile sprva namenjene le plemiški mladini, so brali tudi bogati meščani, saj je posedovanje knjige za mestno elito pomenilo družbeno pomembnost. Knjige manir so postale nekakšno bojno polje med plemiči in urbano elito, saj sta oba družbena sloja hotela dokazati, kakšno vedenje pritiče pravim gospodom. Tovrstna literatura je na eni strani brisala razlike med plemiči in neplemiško mestno elito, medtem ko je na drugi strani ustvarjala nove. K visoki družbi so se sedaj začeli prištevati olikanci, gospodje in dame z lepimi manirami. Na dnu družbene lestvice pa so se znašli neotesanci.⁷

Knjige so v 15. stoletju postale dostopnejše in cenejše tudi zaradi iznajdbe tiska in uporabe papirja. Ljudje niso več brali le poslovnih knjig, ampak so začeli posegati tudi po zabavni in poučni literaturi.⁸

Čeprav je nekaj del nastalo že prej, je poučna literatura doživela pravi »bum« ob koncu 14. in v 15. stoletju. V razmaku petintridesetih let so bile v Franciji napisane kar tri izjemno pomembne didaktične knjige za ženske. Francoski podeželski plemič Sir Geoffrey de La Tour Landry je leta 1372 napisal knjigo zgodb, ki je poznana kot *Chevalier de la Tour Landry*. Z njo je hotel svojim trem hčeram pokazati, kako postanejo dobre žene in dobre kristjanke.⁹ Nekje okrog leta 1394 je luč

⁴ Introduction. Maid to Order: The Good Wife of Paris; v: *The Good Wife's Guide*, str. 18 in 19.

⁵ William Caxton je leta 1476 v Anglijo prinesel tisk. Ena od njegovih knjig je bila tudi v angleščino prevedeno delo Sira Geoffreyja de La Tour Landryja *The Book of the Knight of the Tower*. Več glej v: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 10–13.

⁶ Francoski kralj Karel V. je naročil francoski prevod latinskih klasikov o morali in obnašanju. Želel je, da bi bili izvirni tekst o moralnih vrednotah dostopni širšim množicam. Glej: L. Krueger, *Identity*, str. 22.

⁷ *Medieval Conduct*, str. XIV in XV.

⁸ Sponsler, *Drama and resistance*, str. 54.

⁹ V tem prispevku se sklicujem na: Barnhouse, *Knight of the Tower*.

sveta zagledala knjiga, znana pod naslovom *Le Menagier de Paris* (Pariška knjiga gospodinjstva), ki je bila namenjena mladi, petnajstletni nevesti. Pripovedovalec je bil njen mož,¹⁰ bogat pariški meščan v zrelih letih. Cilj njegovega pisanja je bil naučiti svojo ženo morale, dolžnosti in obnašanja, ki se je spodobilo za njen status in družbeni sloj. Poleg tega ji je pomagal tudi s praktičnimi nasveti: kako skrbeti za vrt, s tristo osemdesetimi kuharskimi recepti, z jedilniki za praznike in velike gostije, kako izbrati služabnike, kako pregnati bolhe iz posteljnine, kako skrbeti za konje in jih zdraviti ter kako vzgajati in dresirati sokole.¹¹ Na začetku 15. stoletja je Christine de Pizan – edina ženska, ki je branila ženske – napisala knjigo, za katero se očitno nikoli ni mogla odločiti, kako naj jo naslovi. Tako se je v rokopisih včasih pojavil naslov *Knjiga o treh vrlinah* (*Le Livre des Trois Vertus*), včasih pa Zakladnica mesta dam (*Le Trésor de la Cité des Dames*).¹² Christine de Pizan je v njej skušala oblikovati pravila, po katerih naj bi se ženske v vsakdanjem življenju obnašale. Za vsak družbeni sloj in za vsako življenjsko obdobje je Christine napisala drugačna pravila. Glede na to, da je bila knjiga posvečena Margareti Burgundski, ki se je malo pred tem pri svojih desetih letih poročila s sedemletnim francoskim prestolonaslednikom Ludvikom, je seveda več kot polovica knjige namenjene napotkom in obveznostim, ki naj bi jih imele princeze in druge visoke plemkinje.¹³ A kljub temu je knjiga za mojo temo zanimiva, saj je avtorica v zadnjem, tretjem delu svojega priročnika precej pozornosti namenila prav ženskam iz mestne elite.

Poleg teh treh so bili v srednjem veku popularni še drugi teksti, med njimi *How the Good Wif Tauzt Hir Doustir* (*Kako je dobra ženska učila svojo hčerko*), *The Thewis of Gud Women*, *Miroir des bonnes femmes*, *Speculum dominarum*, razna življenja svetnic in pastoralna poročna navodila.

Kljub temu, da so bile te knjige napisane v različnem družbenem okolju in so bile namenjene različnim bralcem ter so imele drugačen narativen pristop, se med seboj močno prepletajo. Vsebina in namen sta pri vseh podobna. Zgodbe, ki so služile kot primeri dobrih oziroma slabih žensk, so se ponavljale v različnih delih. Sir Geoffrey je tako na veliko črpal iz *Miroir des bonnes femmes*, ki ga je v zadnji tretjini 13. stoletja napisal nek frančiškanski menih. *Ogledalo za dobre ženske* je ostalo popularno še skozi 16. stoletje. Avtor je v svojem delu zbral številne zgodbe, ki jih je večinoma pobral iz Biblije in z njimi želel naučiti ženske, kako naj postanejo dobre. Najverjetneje je menih te zgodbe pripovedoval navadnim ljudem v obliki pridig. Da bi dosegel svoj namen, je zgodbe po potrebi tudi priredil. Če je v Bibliji moški storil neko napako, je frančiškan to obrnil in greh pripisal ženski. Sir Geoffrey je zagotovo posedoval kopijo *Ogledala*, saj najdemo v njegovem delu enako olupšane in spremenjene zgodbe.¹⁴ Možno je, da je Christine de Pizan poznala

¹⁰ Pripovedovalec je v vlogi moža, kar pa ne pomeni, da je to delo dejansko napisal poročen moški za svojo ženo, saj je avtor neznan.

¹¹ Koristila sem: *The Good Wife's Guide*. Knjiga je nov in prvi celotni prevod v angleški jezik.

¹² Knjiga je prevedena tudi v moderno angleščino in ta prevod bom uporabila v tukajšnji raziskavi: de Pizan, *The Treasure*.

¹³ McLeod, *The Order of the Rose*, str. 133–146.

¹⁴ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 17.

tako delo Sira Geoffreyja kot tudi Pariško knjigo gospodinjstva. *Le Menagier de Paris* vsebuje zgodbo o Grizeldi, katero je avtor prikrojil iz prevoda, ki ga je iz Petrarkove latinske verzije v staro francoščino naredil Philippe de Mezieres. Krajša verzija Grizeldine zgodbe pa se nahaja tudi v *Knjigi o mestu dam*,¹⁵ predhodnem delu Christine de Pizan.¹⁶

Medtem ko je *Le Menagier de Paris* ohranjen samo v treh rokopisih, sta bila tako *Chevalier de la Tour Landry* kakor tudi *Le Livre des Trois Vertus* močno razširjena. Najdemo jih v obliki dragih rokopisov, papirnatih rokopisov in v zgodnjih izdajah. Prevedena sta bila v številne jezike. Dejstvo, da sta obe deli obstajali v obliki cenejših papirnatih rokopisov, govori, da so ju zagotovo poznali tudi prebivalci mest. Še vedno so jih seveda brala bogatejša gospodinjstva, ki so posedovala svoje pergamentne kopije.

Originalni rokopis Sir Geoffreyjeve knjige danes ni več ohranjen. Njegov tekst nam je poznan le iz kopij, katerih je kar precej. Delale so se kopije originalov kakor tudi kopije kopij. Včasih so tekst *Chevalier de la Tour Landry* vezali skupaj z drugimi podobnimi zgodbami o svetnicah oziroma grešnicah. Vsaj enkrat je bil njegov tekst zvezan skupaj s knjigo Christine de Pizan. Danes je ohranjenih enaindvajset rokopisov. Največ se jih nahaja v Parizu, a jih najdemo tudi v Bruslju, Chantillyju, Haagu, Londonu, Torinu, na Dunaju in v Breslavu. Knjiga torej ni bila razširjena samo v Franciji. Že petdeset let po njenem nastanku jo je nekdo prevedel v angleščino. Vendar je danes veliko bolj poznana angleška izdaja, za katero je leta 1483 poskrbel William Caxton. Najverjetneje ni vedel, da je neka angleška verzija že obstajala. Zahvaljujoč Marquardu von Steinu je knjiga našla svojo publiko tudi v Nemčiji. Marquard je namreč leta 1460 prevedel Sir Geoffreyjev tekst za svoji dve hčeri. Besedilo je na določenih mestih spremenil po lastni volji, večkrat pa tudi narobe razumel francoski original. Tudi njegovo besedilo je bilo precej poznano in razširjeno. V 15. in 16. stoletju je bilo večkrat ponatisnjeno.¹⁷

Le Livre des Trois Vertus je bila ena od najbolj popularnih knjig Christine de Pizan, kar dokazujejo številni ohranjeni rokopisi in zgodnje izdaje. Dragi pergamentni rokopisi s prekrasnimi ilustracijami žal niso več ohranjeni, zato pa se je ohranilo neverjetno veliko število cenejših papirnatih izdaj. Njihova slabša kvaliteta, skromnejši videz in številnost so dokaz, da je bilo besedilo Christine de Pizan mogoče celo bolj poznano meščanskim gospodinjstvom kot pa njegovim neposrednim pokroviteljem, kraljevim družinam Orleansa, Burgundije in Berryja. *Le Livre des Trois Vertus* je bila nekje med leti 1447 in 1455 prevedena tudi v portugalski jezik. Knjiga je ostala popularna še v 16. stoletju, ko je popularnost tovrstne literature začela počasi usihati.¹⁸

¹⁵ de Pizan, *Knjiga o mestu dam*.

¹⁶ Krueger, »Nouvelles choses«, str. 51 in 52.

¹⁷ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 8 in 9.

¹⁸ Cannon Willard, *The Manuscript Tradition*. Glej tudi: Brown-Grant, *Christine de Pizan*, str. 175 in 176.

Žal nimamo nobenih dokazov, da je bil kateri od teh tekstov že v 15. ali 16. stoletju¹⁹ v lasti kakšnega elitnega gospodinjstva iz naših tedanjih mest. A ni nujno, da besedil kljub temu, da jih niso imeli, tudi niso poznali. Vplivi didaktične literature so se namreč kazali tudi na slovenskem ozemlju. Tako je v sredini 16. stoletja Jožef Lamberg v svoji avtobiografiji kar precej verzov namenil vzgoji hčera. Prav nič se ni razlikoval od drugih piscev, saj je tudi on poudarjal predvsem neomadeževanost, čistost in čednost, sramežljivo vedenje, nič pretiranega govorjenja, zavijanja oči in glasnega smejanja, nevpadljivost pri oblačenju ter izogibanje slabi družbi, kjer bi dekle lahko slišalo besede, ki bi jo žalile.²⁰

Gospodinjstva v srednjeveških slovenskih mestih prav gotovo niso naročala svojih kopij rokopisov. Seveda tudi slovenskih prevodov knjig v tem obdobju še ne moremo pričakovati. Ni pa nemogoče, da je kakšen trgovec, ko se je vrnil domov s poslovne poti, svoji hčeri kot darilo prinesel eno od teh knjig. Ta jo je potem morebiti posodila prijateljici, sosedi ali sorodnici. Seveda pa so podobne poučne zgodbe, ki so bile zapisane v eni od teh knjig, med ljudstvom krožile tudi ustno. Najpogosteje so jih ljudje slišali pri maši v obliki pridig.

Z našim ozemljem je bila na nek način povezana tudi knjiga, ki jo je za svoje hčere par let pred smrtjo (1382) napisala Elizabeta Kotromanić (1340–1387).²¹ Elizabeta je bila sestra Katarine Kotromanić, žene Hermana I. Celjskega. Žal se njena knjiga ni ohranila, a da je obstojala, je v svojem tekstu omenjal tudi Sir Geoffrey. »*Videl sem svoje hčere, kako mi prihajajo napoti. Predvsem sem želel, da postanejo poštene, saj so še mlade in majhne ter brez modrosti in razuma. In tako morajo biti podučene in lepo vzgojene z dobrimi primeri, kakor je svoje hčere pošteno in ljubeznivo vzgajala ter poučevala kraljica – mislim, da madžarska (to se vidi iz knjige, ki jo je napisala).*«²²

¹⁹ Vemo, da so v 17. stoletju dela modernih pedagogov imeli v svojih knjižnicah tudi slovenski plemiči. Glej: Kos, *Ljubezen in zakonska zveza*, str. 7.

²⁰ Valvasor, *Die Ehre*, str. 46–50; Žvanut, *Od viteza*, str. 77.

²¹ Elizabeta je bila hči bosanskega vladarja Stjepana II. Kotromanića. Leta 1353 je postala druga žena ogrskega kralja Ludvika Velikega (†1382). V zakonu so se jima rodila štiri hčere, od katerih sta dve umrli. Preživeli hčeri, Jadviga in Marija, sta po smrti svojega očeta postali poljska oziroma ogrska kraljica, čeprav so bili načrti Ludvika Velikega ravno obratni. Ogrski plemiči so v državnem udaru proglasili namreč Marijo za kraljico Ogrske, s čimer so se zoperstavili drugi frakciji, ki je želela za svojega vladarja moškega in je bila naklonjena Ludvikovemu nečaku, Karlu Dračkemu. Glede na to, da sta bili še obe hčeri mladoletni, je bila dejanska oblast v rokah njune matere Elizabete. Medtem ko je bila Jadvigina oblast na Poljskem rešena na zakonit način, se je morala Elizabeta za Marijino na Ogrskem močno boriti. Hrvaški sabor namreč ni priznal Marijine oblasti in jo je vrغل s prestola. Na prestol so postavili Karla Dračkega, ki je vladal vsega skupaj le devetintrideset dni. Leta 1386 je bil namreč ubit v zaroti, ki jo je skoval bodisi neki madžarski plemič bodisi sama Elizabeta bodisi oba skupaj. Za zaroto je bila obtožena Elizabeta in leta 1387 tudi ubita v Novemgradu pri Zadru. Marijo je osvobodil Sigismund Luksemburški, ki je bil leta 1387 okronan za sovladarja na Ogrskem. Glej: Munk, *Kraljica i njezina škrinja*.

²² Povzeto, citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 34: »*I saw my daughters coming towards me. I wanted them to turn to honor above all other things, for they are young and small and lacking wisdom and reason. And therefore they ought to be taught and courteously chastised by good examples, as did a queen – a queen of Hungary, I think – who fairly and sweetly chastised her own daughters and taught them (it's told in a book she wrote).*«

Nedvomno je knjiga dosegla slovenski dom za časa reformacije, o čemer nam govori Trubarjev nagovor ženskam. »*Visokorodne in blagorodne, plemenite, krepostne in bogaboječe žene, vdove in dekleta iz posebnega nagiba in milosti svetega Duha kažejo veliko vnemo za božjo besedo, ljubezen in nagnjenje do nje. To sem zaznal in spoznal prvič potem, da imate po svojih gradovih, dvorih in hišah svetopisemske in druge nabožne knjige v nemškem in slovenskem jeziku ter jih ne puščate, kakor delajo nekateri, da se neprebrane praše po klopeh, temveč ste, iz njih beroč in pojoč, pripravile svoje ljube otroke, družino in mnoge podložnike k stari zveličavni veri in k pravemu razumevanju vsega katekizma ...*«. ²³

Mislim, da čeprav sta se življenje in položaj ženske v srednjem veku razlikovala od dežele do dežele, je bilo mnenje o ženskah povsod približno enako. Je že res, da moramo pri raziskovanju zgodovine žensk na Slovenskem upoštevati listine in statute, ki so nastali na našem ozemlju oziroma so se nanašali na ljudi, ki so tukaj živeli. A kar se tiče tekstov, traktatov, pridig in drugega podobnega gradiva, menim, da ni pomembno, v kateri deželi in kakšnem jeziku je to gradivo nastalo. Ne glede na to, ali so besedila nastala v Franciji, Angliji, Nemčiji, izpod peresa Jožefa Lamberga ali dubrovniškega trgovca Benka Kotruljevića, ²⁴ se med seboj vsebinsko ne razlikujejo. Zato lahko po mojem mnenju vsakega izmed njih upoštevamo tudi pri raziskovanju življenja in položaja žensk v srednjem veku na Slovenskem. ²⁵

In pri pisanju tega prispevka bom imela pred očmi ravno to dejstvo. Na podlagi *Le Menagier de Paris*, *Le Livre des Trois Vertus* in *Chevalier de la Tour Landry* bom skušala osvetliti, kakšna je bila vzgoja žensk, ali se je razlikovala od družbenega statusa do statusa, kakšen ženski karakter je bil najbolj zaželen in kakšna ženska je veljala za najprimernejšo zakonsko družico. Po vsej verjetnosti so bile najbolj cenjene izobražene ženske, vendar, kaj je v srednjem veku pomenilo biti izobražena ženska? Ali so za izobražene veljale ženske, ki so znale računati, pisati in brati, ali pa prej tiste, ki so bile večje gospodinjskih opravil?

2. Način podajanja znanja

Zaradi razvoja mest in trgovine se je pojavila vse večja potreba po izobraženih ljudeh, saj je trgovina zahtevala pismene ljudi. Tako so bili trgovci glavni pobudniki za nastanek mestnih, sekularnih šol. ²⁶ Razvoj sekularnih šol pa je nedvomno ugodno vplival tudi na položaj izobrazbe mladih deklet, saj so se sedaj v večjih in pomembnejših srednjeveških urbanih središčih začele pojavljati tudi šole za dekleta.

²³ Citirano po: Hernja Masten, *O izobraževanju in vzgoji žensk*, str. 32.

²⁴ Dubrovniški trgovec, ki je v enem poglavju svoje knjige O trgovini delil nasvete o zakonskem življenju in družini. Glej: Kotruljević, *O trgovini*.

²⁵ Več o virih za zgodovino žensk v srednjem veku glej: Kovačič, *Viri*.

²⁶ Vidmar, *Oblast in šolstvo*.

Ob koncu 13. stoletja je bil v Flandriji in Parizu vzpostavljen izobraževalni sistem, ki je omogočil dekletom iz višjega družbenega sloja osnovno izobrazbo v branju, pisanju in računanju tudi izven domače hiše. V tem času je bilo v Parizu enaindvajset ženskih učiteljic, ki so delovale kot ravnateljice takšnih ženskih osnovnih šol. Pierre Dubois, politični publicist in kraljevi odvetnik, je leta 1306 napisal pamflet *On Recapturing the Holy Land (De recuperatione terrae sanctae)*, kjer se je poleg političnega programa dotaknil tudi izobrazbe žensk. V svojem spisu je jasno zagovarjal dostop žensk do minimalne izobrazbe, za ženske iz mestne elite pa si je želel še poglobljenega znanja. Izdelal je natančen načrt za izobraževanje dečkov in deklic od štirih oziroma šestih do šestnajstih oziroma osemnajstih let. Prav tako kot fantje naj bi se tudi dekleta poleg latinskega jezika naučila še enega tujega jezika. Program je predvidel osnovno znanje naravoslovnih znanosti, še posebej medicine in kirurgije ter farmacije.²⁷

Nobenih dokazov ni, da so dekleta obiskovala javno osnovno šolo v Angliji.²⁸ Tukaj je bila ženska izobrazba precej individualna stvar in najverjetneje v rokah zasebnih učiteljev. Tudi ugledni italijanski meščani so za učenje svojih hčera najemali zasebne učitelje.²⁹ Da bi hčer naučil pisati, je zasebnega učitelja okoli leta 1495 najel tudi Jurij Scheyer na gradu Soteska. Vendar se je stvar končala slabo, saj je bil učitelj mlad in se je zaljubil v svojo učenko, ona pa vanj. Verjetno sta hotela pobegniti in sta zato v podporo svoji ljubezni iz grajske cerkve pobrala dragocenosti v vrednosti štirideset ducatov. Vse skupaj je prehitro prišlo na dan in fanta so zaprli ter utopili.³⁰

Leta 1320 je dal lotarinški vojvoda Ivan dovoljenje za odprtje petih šol v Bruslju, kjer so si učenke lahko pridobile osnovno izobrazbo. V Bruslju je bila že pred tem šola za dekleta, ki je bila ločena od šole za dečke in v kateri so znanje podajali le v maternem jeziku.

V Nemčiji in Švici lahko zasebne in javne šole zasledimo ob koncu 14. in na začetku 15. stoletja. Okoli leta 1400 je mestna oblast v Memmingenu za poučevanje v dekliški šoli najela nekega Martina Huberja. Priiseči je moral, da se bo obnašal, kakor se položaju spodobi, in da ne bo učil otrok moškega spola. Še vedno je namreč obstajala stroga delitev med spoloma v šolah. Dekliška šola v Emmerichu je bila leta 1445 formalno še vedno pod cerkveno zaščito. Cerkev je imela pravico zaposliti in odpustiti učiteljice, medtem ko je mestna oblast smela predlagati kandidatke za učiteljska mesta. Bamberški šolski dekret iz leta 1491 je zahteval, da se učitelji v nemških osnovnih šolah poročajo z drugimi učitelji. Nürnberg in Bamberg sta zaradi svojega dobrega šolskega sistema privabljala tudi učence iz drugih mest. Zdi se, da so bile proti koncu 15. stoletja v Nürnbergu tudi šole za učence iz nižjega družbenega sloja. V Nürnbergu so učitelji in učiteljice lahko poučevali oba spola. Na začetku 15. stoletja je osnovna šola obstajala tudi v Zwickauu.

²⁷ Uitz, *Women in Medieval Cities*, str. 71 in 72.

²⁸ Phillips, *Medieval Maidens*, str. 66.

²⁹ Uitz, *Women in Medieval Cities*, str. 72.

³⁰ Žvanut, *Od viteza*, str. 77.

Osnovno izobrazbo so si lahko pridobile tudi hčerke manj premožnih prebivalcev mest. V 14. in 15. stoletju so se pojavile namreč številne tako imenovane obrobne šole, kjer so ženske (zgolj matere učenk) poučevale dekleta v branju, pisanju in računanju. Takšne majhne zasebne šole so obstajale v Strasbourgu, Frankfurtu na Majni, Augsburgu, Überlingenu, Speyerju, Stuttgartu, Hamburgu, Lübbenu, Breslavu, Bernu, Zürichu in Baslu.³¹

Kljub temu, da so šole obstajale, ne vemo, koliko deklet jih je v resnici obiskovalo. Dekleta, ki so pripadala mestni eliti in so živela v pomembnejših srednjeveških mestih, so proti koncu 14. stoletja verjetno znala brati, pisati in računati. Vendar so se tega naučila pogostejše doma kakor v šoli. Prav tako so bili kot izobraževalna ustanova za dekleta v srednjem veku zelo popularni samostani, kjer so dekleta poleg tega, da so se izobrazila, ostala do svoje poroke tudi varna pred vsemi nevarnostmi.

Nobenih dokazov ni, da bi v slovenskih poznosrednjeveških mestih obstajala kakršnakoli šola za dekleta. Nekje od začetka 14. stoletja naprej se v listinah začnejo pojavljati moški učitelji (*schuelmeister*).³² A glede na to, da je bilo šolanje pri nas vse do 7. avgusta 1947, ko je ministrica za prosveto Ljudske republike Slovenije, Lidija Šentjunc, podpisala izjavo, »da se na vseh osnovnih šolah in gimnazijah, kjer se je doslej še vršil pouk ločeno po spolih, uvede s šolskim letom 1947/48 skupen pouk za učence in učenke«,³³ strogo ločeno za dekleta in fante, lahko rečemo, da če so obstajali samo moški učitelji, potem šol za dekleta v srednjem veku pri nas najbrž ni bilo.

Dekleta iz srednjeveških mest na Slovenskem so se, če so se, po vsej verjetnosti šolala (bolje rečeno vzgajala) doma, pri zasebnih učiteljih in po samostanih. Glede na to, da je bil tako vstop v samostan kakor tudi najem zasebnega učitelja navadno pogojen z visoko vsoto denarja, je učenje največkrat potekalo ustno. Najpogostejše je bila dekletova učiteljica njena mama ali kakšna druga ženska, a tudi vloga moških klerikov, družinskih članov in delodajalcev ni bila zanemarljiva.³⁴ In tukaj je »učiteljem« priskočila na pomoč poučna literatura in ostali didaktični teksti.

Vstop v samostan je bil pogojen z dotacijo, ki so si jo lahko privoščili le bogatejši meščani, zato so v samostanih pogostejše kot meščanke prebivale plemkinje. Izobrazba je bila torej v srednjem veku privilegij elite. Samostani, ki so sprejemali meščanke, so bili manj ugledni. Takšen primer so bile na primer Mekinje. Mekinjski samostan je že v 14. stoletju sprejemal tudi predstavnice mestnega plemstva oziroma najvišjega sloja meščanstva, kar pa mu je formalno zmanjševalo ugled. Še bolj pa je bil med meščanstvom priljubljen samostan klaris v Škofji Loki. Iz tega samostana sta do začetka 15. stoletja znani le dve nuni plemiškega porekla. Prva je bila njegova ustanoviteljica Gizela, druga pa njena hči Elizabeta, ki je v samostan

³¹ Uitz, *Women in Medieval Cities*, str. 72–97.

³² Leta 1315 se kot priča pojavi mariborski učitelj Hartvik (»maister Hertweich, der schuelmaister«). Glej: Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*, 1315, februar 15, III. zvezek, listina št. 34.

³³ Citirano po: Gabrič, *Od moškega do unisex šolstva*, str. 220.

³⁴ Phillips, *Medieval Maidens*, str. 62 in 63.

vstopila istočasno s svojo mamo.³⁵ Tudi v koprski samostan klaris so vstopala predvsem dekleta iz premožnih meščanskih koprskih družin in okolice.³⁶ Več kot je ženska oziroma njena družina na družbeni lestvici veljala, boljši samostan si je lahko izbrala. To je bilo odvisno tudi od finančnih zmožnosti posamezne družine, saj so uglednejši samostani zahtevali tudi večjo dotacijo. Poleg ugleda je na izbor samostana velikokrat vplivalo tudi dejstvo, da je v nekem samostanu pred tem že prebivala kakšna dekletova sorodnica (mati, sestra, teta, sestrična ...). Podobno kot so sinove pošiljali na izobraževanje k stricu, ki je bil škof, so tudi dekleta odhajala v samostane k svojim tetam.³⁷

Prvi premiki v izobraževanju deklet so se zgodili v času reformacije, ko je Primož Trubar v svoji Cerkovni ordnini navedel, da naj bi imeli v vsaki fari učitelja, ki naj bi poučeval tako fante kot dekleta in tako mestne kot podeželske otroke.³⁸ Od leta 1505 je v Ljubljani deloval zavod za vzgojo deklic. Priključen je bil deški šoli nemških križnikov. Leta 1608 je škof Hren na prošnjo nekega patra najel za šolo pri Miklavžu dva učitelja, za pouk deklic pa še posebej učiteljico, ki je bila odslej v Ljubljani vedno prisotna. O tej deklinški šoli je znano le to, da je bila na Starem trgu. Jezuitski letopisec je za leto 1613 zapisal, da je imela Ljubljana šest ljudskih šol, ki so jih obiskovali tako dečki kakor deklice. Tudi v naslednjih letih se omenjajo tri ljubljanske nižje šole: pri stolnici, v špitalu in na Starem trgu, kjer je redno poučevala po ena učiteljica. Ta na Starem trgu ni bila več namenjena samo deklicam, ampak v prvem šolskem letu tudi dečkom, medtem ko so starejši učenci in učenke obiskovali drugi dve šoli.³⁹ Kljub temu je v zakonodaji izobraževanje deklet v šoli vse do konca 19. stoletja ostalo omejeno na osnovno izobraževanje. Tako je bila tudi stanovska šola, predhodnica gimnazije na Slovenskem namenjena le fantom.⁴⁰

Formalno so dekleta na Slovenskem dobila priložnost izobraziti se v pisanju, branju in računanju šele s šolsko uredbo (t. i. »*Allgemeine Schulordnung*«), ki jo je leta 1774 uvedla Marija Terezija. Avstrijska cesarica je s to uredbo uvedla splošno šolsko obveznost od 6. do 12. leta in poenotila strukturo šol. Uvedene so bile normalke, glavne šole in trivialke. Čeprav so se možnosti za šolanje deklet v tem obdobju povečale (dekleta so namreč lahko obiskovala nižje šole, a nadaljnje šolanje na srednjih in višjih šolah jim je bilo še naprej onemogočeno), je obveznost šolanja za dekleta najverjetneje ostala zapisana le v zakoniku.⁴¹

³⁵ Kos, *Gorenjski samostani in plemstvo*, str. 58 in 59.

³⁶ Hančič, *Sedemsto let klaris*, str. 69 in 70.

³⁷ Shahr, *The Fourth Estate*, str. 40.

³⁸ Gabrič, *Od moškega do unisex šolstva*, str. 215 in 216.

³⁹ Hernja Masten, *O izobraževanju in vzgoji žensk*, str. 36.

⁴⁰ Gabrič, *Od moškega do unisex šolstva*, str. 216.

⁴¹ Hernja Masten, *O izobraževanju in vzgoji žensk*, str. 43; Serše, *Ženske naj bodo doma*, str. 49.

3. Ali naj se dekle nauči brati in pisati?

Spremembe v srednjeveški kulturi in družbi ter nuja po večji izobrazbi ljudi, med njimi tudi žensk, so sprožile trenja med zagovorniki vidika, da je kakršnakoli izobrazba za ženske nepotrebna, saj one potrebujejo le praktične gospodinske veščine, in tistimi, ki so prepoznali družbeno nujo po pismenih ženskah, seveda v strogih mejah družbenega ranga. »*Kar se tiče deklet skromnega in revnega stanu, je primerno, da znajo brati nekatere molitvenike, medtem ko se naj tista iz srednjega sloja naučijo tudi malo pisanja. Tista plemiška dekleta, ki jim je v večini primerov usojeno, da postanejo matere eminentnih rodbin, naj poleg večšine branja in pisanja obvladajo tudi osnovne elemente računanja. Vendar ne odobravam, da se učijo jezikov, retorike ali pisanja poezije skupaj z moškimi otroki in pod nadzorom istih učiteljev, saj ne vidim, kako bi to doprineslo družbi ali tem dekletom. Pravzaprav se bojim, glede na to, da je ženski spol že po svoji naravi puhel, da bi ženske postale še bolj ošabne in bi želele učiti, kar pa je proti naukom apostola Pavla ... Zato bi moral biti dober oče zadovoljen, da njegova hči recitira oficij blažene Device, bere življenja svetnikov in nekatere duhovne knjige. V preostalem času pa se naj posveča predenju, šivanju in gospodinjskim opravilom.*«⁴²

Čeprav se je velika večina poznosrednjeveških traktatov še vedno ukvarjala z vprašanjem »brati ali ne brati«, pri čemer je prevladovalo prej omahovanje in omejevanje kot pa odobravanje, so se začeli pojavljati tudi zagovorniki ženske izobrazbe. »*Dejstvo je, da vsi moški, zlasti pa tisti bolj izobraženi, ne delijo zgoraj omenjenega mnenja, namreč da je izobraženost žensk nekaj slabega. Je pa res, da ga veliko število tistih manj izobraženih podpira, kajti ne bi jim bilo všeč, da bi bile ženske bolj učene od njih. Tvoj oče, velik astronom in filozof, ni mislil, da lahko znanost ženske pokvari; nasprotno, veselilo ga je – kot dobro veš – da imaš sposobnosti za literaturo. Ženski predsodki tvoje matere pa so bili tisti, ki so preprečili, da bi v mladosti poglobila svoje znanje, kajti hotela te je **omejiti v okvir ročnih del, ki so običajna zaposlitev žensk*** [poudarila avtorica].«⁴³

Tudi dubrovniški trgovec Benko Kotruljević je zagovarjal izobrazbo žensk in je svoje hčere poučeval v gramatiki in retoriki. Želel je, da bi postale misleče in

⁴² Leta 1584. Silvio Antoniano, Tre Libri dell'educazione cristiana dei figliuoli, citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 104: »As far as those of humble and poor rank are concerned, it would be appropriate that they should be able to read some prayer books, while those of middling rank should also be able to write a little. Those noble young girls who are mostly destined to become mothers of distinguished families, besides being able to read and write well, need to be also proficient in the first principles and elements of arithmetic. But I do not approve of them learning languages, oratory and how to write poetry with male children, and under the guidance of the same teachers, nor can I discern how useful this could be for the common good, or for the particular good of these young girls. In fact, I fear that, since the female sex is by its very nature vain it would become even more arrogant, and that women would want to teach, which is against the precepts of the apostle Paul ... Therefore a good father should be satisfied with his daughter reciting the Office of the Most Holy Virgin, reading the lives of the saints and some spiritual books, and in the time remaining she should attend to spinning and sewing, and occupy herself with household duties.«

⁴³ de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 195.

pametne ter dobrega, močnega in zdravega spomina. Po njegovem mnenju so bile ženske kratke pameti in lahkomiselne. Če so se hotele nekaj naučiti, so to takoj pozabile. A ne zaradi tega, ker bi bile po naravi manj sposobne in manj pametne, temveč zato, ker jih niso izobraževali. Spomin se je namreč krepil le, če se je treniral. Spomin ženske je z učenjem postajal vse močnejši in učinkovitejši. Ženske, ki so bile »trde glave, zaspane in počasnega uma, a debele postave in lenobe«,⁴⁴ so bile po Kotruljevičevem mnenju tiste ženske, ki »so v očetovi hiši svobodno živele z divjimi prijateljicami, kjer so imele ženske navado zjutraj zaužiti juho z malvazijo in zajtrkovati kasneje v toku jutra.«⁴⁵

Kljub temu je bilo za dekle še vedno veliko bolj kot branje in pisanje pomembno, da je odrasla v žensko, ki je bila vešča ročnih del, šivanja, tkanja, predenja, vezenja, ki je poznala vse skrivnosti pripravljanja hrane, ki je znala voditi gospodinjstvo in po potrebi gospodarstvo, nadzorovati delo na polju in v hlevu in ki je bila vešča nege bolnika. »Hčerka naj zna dovolj dobro šivati, saj je šivanje ženska domena kakor je pisanje moška ... Rad bi tudi, da bi se hči naučila gospodinjstkih del ... na primer, kako opremiti spalnico, postlati posteljo, organizirati gospodinjstvo v takšnem redu, da bi bila cela hiša videti radostna in polna veselja. Še najraje pa bi videl, da bi se znala obrniti v kuhinji, se naučila kuhati in postreči hrano.«⁴⁶

Če pa je deklo že moralo brati, naj je bralo le zanjo primerna besedila. Od tekstov, ki so jih mlada dekleta lahko brala in so bila vključena v njihovo vzgojo, so prišla v poštev besedila o lepem vedenju, življenjepisi svetnikov, liturgična in pobožna besedila, pogodbe o vajeništvu, pridige in molitve.⁴⁷ »Do te točke sem oblikoval dekle, ki bi lahko bilo tako na čelu kraljestva kakor privatnega gospodinjstva. Ker pa se to ne da doseči brez knjig, nedvomno mislim, da Stara in Nova zaveza povsem zadostujeta, da si dekle pridobi znanja o Bogu. Ti dve besedili naj ima pred seboj podnevi in ponoči. Kar pa se komentarjev k Svetemu pismu tiče, naj bere Ambrozija, Avgušтина, Jeromna in njim podobne ter tudi nekatere moderne avtorje s takšnim razumevanjem, ki ji ga Bog dopušča ... Torej, obstaja veliko knjig v latinščini, za katere ne želim, da bi jih častno dekle videlo in bralo. V mislih imam skoraj vse pesniki razen Vergila (čeprav ne svetujem, da ga bere v celoti) in najbolj častno in moralne dele Horacija ... Med prozo lahko bere Cicero in zgodovinarje, kot so Livij, Salust, Quintus Curtius, Trankvil, Svetonij in drugi, saj je zgodovina učiteljica življenja in tudi zato, ker iz Ciceronovih navodil lahko dobi krepostne in

⁴⁴ Citirano in prevedeno iz: Kotruljevič, *O trgovini*, str. 419: »... tupa mozga i pospane, spore umom, a debele u tijelu i spalnice.«

⁴⁵ Citirano in prevedeno iz: Kotruljevič, *O trgovini*, str. 419 in 421: »... su u očinskoj kući živjele slobodno s divljim drugaricama, gdje žene ujutro običavaju uzeti juhu s malvazijom i poslije u toku jutra doručkuju.«

⁴⁶ Leta 1557. Lodovico Dolce, *Dialogo della institutione delle donne*, citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 99: »A daughter should be able to sew at least sufficiently well, because sewing belongs to woman as writing does to man... I would also like a daughter to be trained to do housework... for example how to equip bedroom, make the bed, organise the household goods in such a way that they are well ordered, so that the whole house may seem to rejoice and be full of happiness. She should also be trained in the kitchen, learning how to cook and how to present food, which I would like her for the most part to take care of and organise.«

⁴⁷ Phillips, *Medieval Maidens*, str. 62.

dobre nasvete. Med knjigami, napisanimi v preprostem jeziku, naj se izogiba vseh opolzkih knjig, kakor se ljudje izogibajo kač in drugih strupenih živali ... Med tistimi besedili, ki naj se jih izogiba, so tudi vse romance, še posebej knjige o viteških pustolovščinah, novele in druga trivialna besedila. Bere pa naj vsa dela Petrarke in Danteja. V prvem bo dekleta poleg lepote poezije v domačem toskanskem jeziku našlo še primere najbolj poštene in častne ljubezni, v drugem pa odličen portret celotne krščanske filozofije. K tem naj dodam še duhovna besedila – kvalitetna so dobro poznana –, iz katerih se bo po mojem mnenju naučila vseh vrlin ter dobre in poštene morale. To pa je vse, kar olikana ženska potrebuje.«⁴⁸

Tako Sir Geoffrey kot avtor *Le Menagier de Paris* in tudi Christine de Pizan so zagovarjali, da naj se ženske naučijo vsaj brati, če že ne tudi pisati. Vendar so vsi poudarjali, da naj se ženska nauči brati predvsem zato, da bo lahko brala liturgična besedila in življenja svetnic ter se tako seznanjala z božjo besedo. »Nekateri govorijo, da nočejo, da si njihove žene in hčere pridobijo kakršnokoli izobrazbo ali da se naučijo pisati. Odgovarjam jim, da kar se pisanja tiče, res ni potrebno, da se ga ženska nauči, a branje je dobro in koristno za vse ženske. Kajti ženska, ki zna brati, lahko bolje razume nevarnosti in odrešitve duše, kakor tista, ki ne zna. To je dokazano.«⁴⁹ Christine de Pizan je predvidevala, da vse ženske v mestih niso znale brati. Če pa »ženska zna brati, naj vneta bere njihove [od svetnic – dodala avtorica] biografije.«⁵⁰ Ženam obrtnikov, ki so imele otroke, je svetovala, naj jih

⁴⁸ Leta 1545. Lodovico Dolce, Dialogo della institutione delle donne, citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 103: »Up till this point I have moulded a girl who could be at the head of a kingdom as well as of a private household. Because this cannot be done without books, I think, without any doubt, that the two sacred volumes of the Old and New Testament will suffice, and also enable her to acquire knowledge of God. These she should keep in front of her day and night. As for commentaries, these should be by Ambrose, Augustine, Jerome and such like, and also some of the modern authors, with such understanding as the Lord deigns to give her... Now, there are many books in Latin, which I would not like chaste women to see and read. Amongst these I mean almost all the poets except for Virgil (though I would not advise them to read all of him) and some parts of Horace, that is, the most chaste and most moral... Among prose writers, they should be able to look at all works by Cicero, and all the historians such as Livy, Sallust, Quintus Curtius, Tranquillus, Suetonius and the others, because from Cicero's lessons one can only gather exempla of virtues and good advice, and history is a teacher of life. Amongst the books in the vulgar tongue, they should shun all lascivious books, as one avoids serpents and other poisonous animals... Among those which must be avoided are all the romances, first among them the great number on knights-errant and all the novelle and such vain books. Among those deserving to be read are first of all Petrarch and Dante. In one they will find, together with the beauty of poetry in the vulgar tongue and Tuscan language, examples of the most honest and chaste love, and in the other an excellent portrayal of all Christian Philosophy. To these should be added spiritual works, and the good ones are well-known, from which, in my opinion, she will be able to learn all the virtues and the good and honest morals which belong to a gentlewoman.«

⁴⁹ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 111: »Some people say they don't want their wives and daughters to have any learning or to know how to write. I answer them that as for writing, it doesn't matter if a woman knows anything of it, but reading is good and profitable for all women. For a woman who can read may better know the perils of the soul and of her salvation than she who can't, and that's been proven.«

⁵⁰ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 161: »... if she can read, eagerly read their biographies.«

dajo v šole, kjer jih bodo poučevali izobraženi ljudje in kjer se bodo naučili bolje služiti Bogu. Plemkinje pa so bile po mnenju Christine odgovorne, da so se njihovi otroci v prvi vrsti naučili služiti Bogu, brati in pisati ter dobro moliti.⁵¹

Bogati pariški meščan v svoji knjigi razkriva, da je njegova žena znala brati, k čemur jo je tudi sam spodbujal. Ne samo, da jo je navduševal nad branjem svoje knjige *Le Menagier de Paris*, ponujal ji je še druga v francoščini napisana didaktična dela, ki jih je imel v svoji kolekciji. Za razvedrilo in v poduk so ji bila na razpolago »Biblija, Zlata legenda, Apokalipsa, Življenje cerkvenih očetov in druge dobre knjige v francoščini, ki jih imam ...«⁵² Pisanje pa očitno niti za žensko iz pariške mestne elite ni bilo tako samoumevno. »Svetujem ti, da sprejmeš moževa ljubeča osebna pisma z velikim veseljem in spoštovanjem ter jih prebereš na skrivaj, brez družbe. Odpiši mu, ko si sama, **lastnoročno, če znaš** [poudarila avtorica], ali naj ti pomaga neka druga zelo diskretna oseba. Piši mu sladke in ljubke besede ter mu pripoveduj o svojem veselju in zabavi.«⁵³

Najverjetneje je v srednjeveškem mestu res redko katera ženska znala pisati.⁵⁴ O tem, da bi neka prebivalka mesta pri nas znala pisati že v srednjem veku, nimamo nobenih konkretnih dokazov. Za žensko v mestu je bilo verjetno veliko bolj kot branje in pisanje pomembno, da se je izučila kakšne obrti. Poklici, ki so jih opravljale ženske, so zahtevali posebna znanja in vsaj osnovno izobrazbo. Meščanke so bile aktivne predvsem v prehrabni dejavnosti, in sicer kot pekarice, mlinarice, branjevke, krčmarice, prodajalke mleka, vina, grozdja, olja, loja in soli, solinarke, voskarice in drugo. Ženske iz mestne elite so bile verjetno malo bolj izobražene, saj so morale zaradi pogoste moževe odsotnosti same prevzeti posel.

A žal so to samo ugibanja, saj o dejanskem stanju viri molčijo. Nimamo nobenega pisma, ki bi ga napisala neka prebivalka našega srednjeveškega mesta, nobenih kronik, nobenih spominov in nobenih drugih zapisov. Sramežljivi znaki, da so ženske v slovenskih srednjeveških mestih znale pisati, so se pokazali kot lastnoročni podpisi listin. Ženske so se na listine začele podpisovati nekje od 2.

⁵¹ de Pizan, *The Treasure*, str. 168 in 67.

⁵² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 85: »... , the Bible, the Golden Legend, the Apocalypse, the Life of the Fathers, and various other good books in French that I possess, ...«.

⁵³ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 93: »I advice you to receive with great joy and reverence your husband's loving personal letters and secretly read them unaccompanied, in isolation, and write back to him when you are alone, with your own hand, if you know how, or by the hand of another very discreet person. Write to him sweet and loving words and tell him your joys and diversions, ...«.

⁵⁴ Tudi v mestu, kot je bil srednjeveški Dubrovnik, se šele proti koncu 16. stoletja pojavijo (pa še to izjemno redko) ženske, ki so znale pisati. Ena takšnih je bila tudi Marija Gondola Gozze, žena dubrovniškega plemiča Nikole de Gozze (Nikole Gučetića). Leta 1582 je namreč napisala posvetilo v knjigo svojega moža, v kateri je razpravljal o Aristotelovi meteorologiji. Zanimivo je to, da je bilo posvetilo posvečeno ženski, Marijini dobri prijateljici Cveti Zuzorić, in da je bilo ostra kritika odnosa dubrovniške javnosti do Cvete in do vseh žensk. Podrobneje glej: Janeković Römer, *Marija Gondola Gozze*.

polovice 16. stoletja dalje.⁵⁵ Vendar glede na to, da se tudi moški niso nič kaj prej podpisovali na listine (moške podpise lahko zasledimo na začetku 16. stoletja), ne moremo reči, da je bilo žensko podpisovanje listin dokaz, da ženske prej niso znale pisati, medtem ko sedaj so.

Čeprav zgolj znati se podpisati še ne pomeni, da nekdo zna dejansko tudi pisati,⁵⁶ se da iz pregledanih listin potegniti neke zaključke. Ženski podpisi so bili v 16. stoletju še zelo redki. Na listine so se namreč podpisovale le ženske iz mestne elite, in sicer hčere, žene oziroma vdove članov mestnega sveta⁵⁷ ali pač hči mestnega pisarja.⁵⁸ Žene oziroma vdove čevljarjev, mlinarjev, usnarjev, drugih obrtnikov in ostalih »navadnih« meščanov so še vedno prosile nekoga drugega, da s svojim pečatom potrdi veljavnost listine, saj ženske svojih pečatov navadno niso imele. Marta, žena mariborskega meščana Mateja Frica, pa je glede na to, »da nimam lastnega pečata in **tudi pisati ne znam** [poudarila avtorica]«, prosila Paula Knechtla, trgovca in člana mestnega sveta, da se je v njenem imenu podpisal in listino tudi pečatil.⁵⁹ Če se je ženska torej znala podpisati, še ni pomenilo, da je bila pisanja tudi vešča, vendar če se ni znala niti podpisati, pisati zagotovo ni znala. Glede na to, da so se na listine podpisovale le ženske višjega ranga, bi lahko rekla, da če so ženske res znale pisati, potem so najverjetneje pripadale mestni eliti. In, če je bilo tako na začetku 16. stoletja, potem je bilo najbrž tako tudi v poznem srednjem veku.

Ne gre misliti, da je ženska v srednjem veku veljala za izobraženo, če je znala brati in pisati. V zadnjih dvajsetih letih so namreč zgodovinarji, ki se ukvarjajo z raziskovanjem izobraževanja, prišli do spoznanja, da je bila izobrazba v srednjem in zgodnjem novem veku predvsem priprava na izpolnjevanje nalog, ki jih je posameznik v družbi imel. V srednjem veku so bile družbene vloge moških in žensk strogo ločene in zato je morala biti tudi izobrazba, ki je bila potrebna, da so lahko izpolnjevali svoje obveznosti, drugačna. Plemiča, ki se je hotel povzpeti v kraljevi urad, so smatrali za izobraženega, če je imel humanistično izobrazbo, medtem ko so njegovo ženo, ki nikoli ni mogla doseči te pozicije, imeli za izobraženo, če je znala šivati, plesati, igrati kak instrument in voditi gospodinjstvo. Ženska je bila v srednjem veku izobražena po merilih, ki jih je za njo določila družba, v kateri je živela. Kakor je moški potreboval znanje latinskega jezika, če je želel delo-

⁵⁵ Prva Mariborčanka (leta 1569), ki se je kot »*Warbara Pauerin*« podpisala na listino, je bila Barbara, vdova po Ivanu Pauerju, članu mariborskega mestnega sveta: »*Des zu warem vrkhundt hab ich mein gewendlich pedtschafft vnd handtschrifft hierunder gestellt ...*« Glej: Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*, 1569, avgust 1., XV. zvezek, listina št. 56.

⁵⁶ Več o tem glej: Ford, *Problem of Literacy*.

⁵⁷ Glej na primer: Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*, 1574, maj 6., XV. zvezek, listina št. 78; 1574, julij 1., XV. zvezek, listina št. 79; 1581, februar 25., XV. zvezek, listina št. 85.

⁵⁸ Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*, 1582, september 6., XV. zvezek, listina št. 90.

⁵⁹ Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*, 1612, november 25., XVI. zvezek, listina št. 78: »... *Martha, weil ich mich äignes pedtschadts nit gebrauche, auch schreibens vnkhundig, mit sonderbaren fleis absonderlichen erbetten den ehrnuesten, fürnembten herrn Pauln Knechtl, ratsbürgern vnnnd handelsman alhie, das er an meiner stath auch sein aigen handtschrifft vnd pedtschadt neben meinen hauswiert Mathesen Frizen hierunter gestellt hat, ...*«

vati znotraj cerkvene ali državne birokracije, je morala ženska znati upravljati z gospodinjstvom, presti ali šivati. In obratno. Nobenega državnega uradnika niso sodili po njegovih veščinah šivanja in predenja, kakor tudi nobene meščanke niso imeli za neizobraženo, če ni znala latinščine. Posamezno osebo so imeli torej za izobraženo oziroma omikano, če je »pravilno« izpolnjevala naloge, ki jih je za njo postavila družba.⁶⁰

»*Bolj kot si izobražena, bolj te bodo spoštovali, in tvoji starši, jaz in drugi, ki so te vzgajali, bodo bolj hvaljeni.*«⁶¹ Lepo vzgojene in po srednjeveških merilih dobro izobražene ženske so bile v družbi veliko bolj cenjene in spoštovane. To vidimo tudi iz popotnih dnevnikov Paola Santonina,⁶² ki je prav tako ocenjeval ženske po merilih, ki so v takratni družbi za njih veljala. Da jih je videl in opisoval kot dobre žene, gospodinje in kuharice, ki so skromne, čednostne, pobožne, prijazne, dobrotne, častivredne, ljubke, zale in lepe,⁶³ ne pomeni nič drugega kot to, da so se obnašale, kot se je takrat za njihov spol in stan pričakovalo. »*Naj nobena od vas ne vztraja zagrizeno v prepričanjih, površnih in brez podlage – v ljubosumju, trmi, nespoštljivem govorjenju ali pohujšljivih dejanjih – kajti to so stvari, zaradi katerih se vznemirja duh in izgublja razum in so še posebej neprijetne in nespo- dozne pri ženski.*«⁶⁴

Višje na družbeni lestvici je ženska bila, več se je od nje pričakovalo in več pozornosti se je dajalo na njeno izobrazbo. V začetku 16. stoletja je med plemstvom za idealno ženo veljala ženska, kakršna je bila Margareta Herberstein (Žigova svakinja), ki je umrla leta 1518. Njen nagrobni napis jo slavi kot krepotno, vrlo gospodinjjo, ki je učinkovito vodila hišo, da je njen mož lahko opravljal službo (štajerskega) vrhovnega vojaškega poveljnika. Takih žena baje ni bilo veliko, nadaljuje napis, bila je modra, pokorna in tiha, izogibala se je nesramežljivim besedam, v hiši ni trpela zla, rodila je štirinajst otrok.⁶⁵

Kakšna pa so bila ta merila v družbi, po katerih so ocenjevali žensko izobraženost, lahko razberemo iz didaktičnih knjig, ki so ženskam priporočale, kako je potrebno živeti in kako se je v danih trenutkih potrebno obnašati. Vsi avtorji vzgojnih traktatov so na prvo mesto svojih navodil postavili religiozne obveznosti. Takoj za Bogom je morala ženska spoštovati in ljubiti svojega moža, skrbno voditi gospodinjstvo, vzgajati otroke, biti skromna v obleki in se oblačiti svojemu družbenemu stanu primerno.

⁶⁰ *Women's Education*, str. XI-XIII.

⁶¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 50: »*The more you are knowledgeable, the more respect you will receive, and more your parents, myself, and the others who raised you will be praised.*«

⁶² Santonino, *Popotni dnevniki*.

⁶³ Več o Santoninu in ženskah glej: Kovačič, *Prijazne*.

⁶⁴ de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 305.

⁶⁵ Žvanut, *Od viteza*, str. 135.

4. Krščanstvo kot temelj vzgoje

Srednjeveška družba je bila prežeta s krščanstvom in ena od zelo pomembnih človekovih vezi je bila veza z Bogom. Lahko bi rekli, da če je bil človek pobožen in je živel v skladu s krščansko doktrino, je bil tudi časten in moralen. Tako so bile svetnice v srednjeveški družbi najbolj idealna in vzorna podoba ženske. Takoj za njimi so bile predstojnice samostanov in redovnice. Da bodo boljše in drugačne od ostalih žensk, se je pričakovalo tudi od kraljic in plemkinj na visokih položajih. One naj bi bile neke naj ženske in vzor vsem ostalim ženskam (veliko kraljic je bilo proglašanih za svetnice). Vendar pa kakor hitro je katera od njih živela in delovala izven okvirov, ki so bili za njo določeni, je postala ničvrednica in prešuštnica ter ni veljala za dobro in preudarno vladarico (kot na primer Barbara Celjska).

Krščanstvo je bilo temelj vsake vzgoje in zato so ga tudi pisci vzgojnih priročnikov postavljali na prvo mesto. »Zato poslušajte princeze in častne dame na zemlji, kako morate najprej in pred vsem ostalim ljubiti Našega Gospoda in se Ga bati. Zakaj Ga je potrebno ljubiti? Zaradi Njegove neskončne dobrote in zaradi izjemnih blagoslovov, ki vam jih podarja. Bojte se Ga zaradi Njegove božanske in svete pravice, ki nikomur ne oprošča.«⁶⁶ Le z redom, z disciplino, z molitvijo, z izogibanjem smrtnim grehom in s spoštovanjem vrlin je bilo možno doseči zveličanje in odrešitev duše.

4.1. Molitev

Dan vsake ženske se je moral začeti z jutranjo molitvijo. »Drage hčere, ko vstanete, nemudoma vstopite v službo Gospodovo in začnite z jutranjo molitvijo. To mora biti prva stvar, ki jo naredite.«⁶⁷ Bogati pariški meščan je svoji ženi svetoval, da naj zmoli že, ko zasliši prve jutranje zvonove.⁶⁸ Čeprav ji takrat še ni bilo potrebno vstati, je bilo nujno, da je ženska zmolila še tešča in preden se je posvetila drugemu delu. Najverjetneje so plemiči in morebiti tudi bogati meščani posedovali molitvenike, psalterje, horarije in evangelije v latinščini, čeprav ni nujno, da so vsi tudi znali brati ali govoriti latinsko. Tako je Parižan svoji mladi ženi napisal štiri molitve, ki so bile primerne kot jutranje molitve, in jih prevedel tudi v francoščino.⁶⁹

Po jutranji molitvi se je morala ženska odpraviti k maši. »Kar se tiče maše, moja draga, vedi, da je maša sestavljena iz posamičnih obredov, ki si sledijo v

⁶⁶ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 35: »Therefore listen, princesses and ladies honoured on earth, how first of all above all else you must love and fear Our Lord. Why love Him? For His infinite goodness and for the very great blessings that you receive from Him. Fear Him for His divine and holy justice, which leaves nothing unpunished.«

⁶⁷ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 51: »Fair daughters, when you rise out of your bed, immediately enter into the service of the high Lord and begin your matins. This ought to be the first thing that you do.«

⁶⁸ Jutranji zvonovi so zvonili ob polnoči in so klicali redovnike k jutranji molitvi.

⁶⁹ *The Good Wife's Guide*, str. 55–57.

točno določenem redu. Te ti moram razložiti.«⁷⁰ Pripadnik pariške mestne elite je v svojem vzgojnem traktatu natančno opisal potek maše⁷¹ in kako naj se njegova žena pri maši obnaša. »Ko enkrat prispeš v cerkev, izberi najbolj privatno in samotno mesto. Namesti se pred prelepim oltarjem ali kipom in ostani tam brez premeščanja in vrtenja okoli. Drži glavo pokonci in neprestano premikaj ustnice v molitvi. Prav tako nenehno glej v knjigo ali kipu v obraz in ne kakšnega moškega ali ženske, slike ali česarkoli drugega. In brez hinavščine in spakovanja. Osredotoči se na nebesa in moli s celim svojim srcem ter na ta način hodi k maši vsak dan in pojdi pogosto k spovedi.«⁷² Najti samotno mesto v cerkvi je bilo pomembno tudi zato, ker se je celotna maša odvijala v latinskem jeziku, katerega ženske prav gotovo niso razumele. Le pridige, ki so bile za vzgojo žensk še kako pomembne, so bile navadno v domačem jeziku. Med pridigo so imeli duhovniki priložnost, da so svoje ovčice s pomočjo izbranih primerov podučili o pravilnem, poštenem in moralnem življenju. Podobne primere so v svoje tekste vstavljali tudi pisci poučne literature za ženske.

4.2. Maša

Ženska naj bi hodila k maši tolikokrat na dan, »kolikor je v skladu z njeno pobožnostjo in kolikor ji čas ter brezdelne ure to dopuščajo«. ⁷³ Za ženske iz višjih slojev, ki so imele več prostega časa, je bilo priporočljivo, da so mašo poslušale trikrat na dan. Princese in ostale plemkinje na visokih položajih so imele dan za polnjen pretežno z duhovnostjo. Po navodilih Christine de Pizan naj bi princesa po zgodnjem vstajanju in jutranji molitvi odšla k maši. Ob zapuščanju kapele naj bi dala miloščino revežem, ki so jo čakali pred vrati. Pred opoldanskim kosilom naj bi se srečala s svojimi svetovalci. Med hrano naj bi skupaj z ostalimi člani svojega gospodinjstva poslušala zgodbe o dobrih ljudeh ali debatirala o kakšni moralni temi. Ko so se mize pospravile, naj bi zmolila in se zahvalila za hrano. Po kosilu si je princesa lahko malo odpočila, če je počitek potrebovala. Če ni imela pomembnejšega dela, s katerim bi se kratkočasila, naj bi se princesa in njene dvorne dame ukvarjale z ročnimi deli, se zabavale in družile. To naj bi počela vse

⁷⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 60: »Concerning Mass, my dear, know that the Mass has several formal rituals in a precise order that should be explained to you.«

⁷¹ Od oblačenja duhovnika preko uvodnega psalma do slačenja duhovnika in zaključnih molitev. Glej: *The Good Wife's Guide*, str. 60–62.

⁷² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 59: »Once you arrive at the church, select as private and solitary place as you can. Situate yourself in front of a beautiful altar or statue and remain there without changing places or moving about, holding your eyes continuously on your book or on the face of statue, without looking at man or woman, a painting or anything else, and without hypocrisy or affectation. Focus your thoughts on heaven and pray with your whole heart, and in such manner attend Mass every day and go to confession often.«

⁷³ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 59: »... as many as accord with her devotion and as time and leisure will permit her.«

do večernic, katere naj bi odšla poslušat v kapelo. Če zaradi pomembnega dela večernic ni mogla poslušati v cerkvi, naj bi jih zmolila na samem. V poletnem času naj bi se po večernicah sprehajala po vrtu, kar je bilo zelo dobro za njeno zdravje. Po večerji naj bi se odpravila spat, a preden je zaspala, naj bi še enkrat zmolila.⁷⁴ Dan žensk na najvišjih položajih se je torej začel in končal z molitvijo.

Kljub temu, da je cerkev ukazovala obisk maše le ob nedeljah in praznikih, so se ljudje na visokih položajih božje službe najverjetneje udeleževali vsakodnevno, če že ne večkrat na dan. Čeprav dan ženske iz mestne elite ni bil tako zapolnjen z duhovnostjo kot je bil dan plemkinje oziroma princeze, je Christine de Pizan tudi ženskam iz mestne visoke družbe priporočala, da zjutraj zgodaj vstanejo, gredo k maši, molijo in ko se vrnejo domov, razdelijo delo svojim služabnikom ter se še same lotijo kakšnega koristnega dela, bodisi predenja ali šivanja bodisi česa drugega.⁷⁵ Po vsej verjetnosti so torej tudi bogatejši in elitnejši meščani, ki so skušali v vsem oponašati plemiče, hodili k maši več kot le enkrat na dan. Eden od razlogov za to je bilo tudi dejstvo, da so na ta način videli druge in bili sami videni. A ljudje, ki so se za svoje življenje preživljali z delom, za Boga niso imeli toliko časa. »Če ji [služabnici – dodala avtorica] je odhod v cerkev na kakršenkoli način preprečen, je lahko tam v duhu, čeprav je težko verjeti, da je nekdo tako zaposlen. Če bi zjutraj zgodaj vstala, bi večino dni zagotovo našla čas, da bi poslušala mašo in bi se priporočila Bogu ter se nato vrnila k svojemu delu.«⁷⁶

4.3. Post

»Poln želodec ne bo nikoli ponižen in predan,«⁷⁷ je svojim hčeram na srce polagal Sir Geoffrey, ko jih je opominjal, da morajo jutranjo molitev opraviti še na tešče. Post je bil zelo pomemben religiozni dejavnik. Ljudje so se postili na določene dni oziroma daljše obdobje, kot je bil na primer štiridesetdnevni post pred veliko nočjo. Post ni nujno pomenil odrekanja hrani v celoti, temveč navadno le brezmesne dni.⁷⁸ »Prav tako, moje drage hčerke, se morate postiti trikrat do štirikrat na teden, dokler se ne poročite. Zelo pomembno si je podrediti svoje telo, da se ne razvname. Post vas bo ohranil čiste in zdrave v službi Gospodovi, za kar boste dvojno nagrajene. Če se ne morete postiti trikrat na teden, se postite vsaj ob petkih v čast Kristusovega trpljenja. In če ne morete jesti le kruha in vode, vsaj ne jejte

⁷⁴ de Pizan, *The Treasure*, str. 59–62.

⁷⁵ de Pizan, *The Treasure*, str. 147 in 148.

⁷⁶ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 169: »If she is prevented from getting to church, she can be there in spirit, although it is scarcely to be believed that anyone is so busy that if she wanted to take trouble to get up early she could not easily find the time on most days to hear a Mass and recommend herself to God, and then come back to do her chores.«

⁷⁷ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 52: »For a full belly will never be humble nor devout.«

⁷⁸ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 53–55.

ničesar, kar je potrebno ubiti.»⁷⁹ Post je bil torej tudi način, s pomočjo katerega je še neporočeno dekle lahko brzdalo svoje prebujajoče se hormone in spolne misli ter ohranjalo svojo nedolžnost.

Obveznost posta je bila podobno kot obiskovanje maše prilagojena družbenemu sloju ženske. Plemkinje in ženske iz mestne elite, ki se niso preživljale s fizičnim delom, so se morale posta držati, medtem ko se je služabnicam zaradi narave njihovega posla lahko pogledalo skozi prste. »*Vsaka služabnica mora vedeti, da se ji lahko oprosti – celo od Boga –, če ne dela stvari, za katere njeni gospodarici ali drugi brezdelni ženski ne bi bilo nikoli oproščeno ... če se takšna ženska [služabnica – dodala avtorica] ne posti na vse od cerkve predpisane dneve, ji bo Bog odpustil. V resnici lahko misli, da tega ne more početi, ne da bi ogrozila svoje zdravje, ki se lahko tako skrha, da ni več sposobna za delo. Vendar pa ne sme zanemariti posta zaradi požrešnosti in bedaste predpostavke, češ 'Jaz sem služabnica. Meni se ni treba postiti.'*»⁸⁰

4.4. Kesanje, spoved, smrtni grehi in vrline

Da bi si zagotovili pot do zveličanja, so se ljudje v srednjem veku na vsako veliko noč spovedali svojemu duhovniku. Spoved je postala za vsakega kristjana obvezna s 4. lateranskim koncilom (1215). Čeprav se je bilo odslej potrebno spovedati enkrat na leto, so se ljudje iz višjih slojev po vsej verjetnosti spovedovali pogostejše.⁸¹ Bogati pariški meščan je svoji ženi zelo podrobno opisal potek spovedi, za katero so bile obvezne tri stvari: kesanje, priznanje in poboljšanje (pokora).⁸² Največ pozornosti pa sta tako Parižan kot tudi francoski podeželski plemič Sir Geoffrey namenila stvarem, ki se jih je bilo treba spovedati in kesati – smrtnim grehom.

Smrtnih grehov je bilo sedem, a iz njih so izhajali vsi drugi grehi. Parižan je svojo ženo podučil o imenih in pogojih, ki so bili potrebni za nastanek smrtnih grehov. Za vsak greh pa je obstajala vrlina, s pomočjo katere se je dalo greh preprečiti. »*Da se boš odslej lahko obvarovala pred temi grehi, te bom podučil o*

⁷⁹ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 56: »*Also, my dear daughters, you ought to fast three or four days a week until you're married. It's important to subdue your flesh so it won't become aroused, and this will keep you pure and sound in the service of God, for which you will be doubly rewarded. If you can't fast three days, at least fast on Fridays in honor of Christ's suffering. And if you can't eat just bread and water, at the very least don't eat anything that has to be killed.*«

⁸⁰ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 169: »*Any servantwoman ought to know that she can be excused, even by God, for not doing things for which her mistress or another lady of leisure would not be excused... if such a woman does not fast on all days ordained by the Church, God will excuse her. Indeed, she may feel that she cannot do it without harming her health, which might perhaps be damaged so that she could not earn her living. But she should not break her fast out of gluttony and foolish presumption, saying, 'I am a servant. I don't have to fast.'*«

⁸¹ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 59 in 60.

⁸² *The Good Wife's Guide*, str. 62–66.

imenih in močeh sedmih vrlin, ki so nasprotja zgoraj omenjenim sedmim grehom. So prava zdravila za te grehe in jim tako nasprotna, da že sama prisotnost vrline odžene greh v stran.«⁸³ Sedem smrtnih grehov je bilo: napuh, zavist, jeza, lenoba, pohlep, požrešnost in pohota. Iz ponosa so izvirali še: neposlušnost,⁸⁴ bahanje, hinavščina, nesloga in pomembnost. Zavist je povzročila sovraštvo, zaroto, skopost, obrekovanje in veselje ob nesreči drugega oziroma zavidanje ob sreči. Jeza je imela pet oblik: sovraštvo, pričkanje, predrznost, užaljenost in preklinjanje. Lenoba se je lahko pojavila v šestih oblikah, in sicer kot nemarnost, zamerljivost, pohota, puhlost, obup in domišljavost. Pohlep se je delil na krajo, ropanje, sleparstvo, prevaro, kockanje in kupčevanje s cerkvenimi službami. Požrešen je bil nekdo, ki je preveč jedel ter pohotno in pretirano govoril. Največkrat so požrešnost povezovali s pijančevanjem. »Ali veš, kako moli požrešnost, ko se zjutraj s težavo zbudi? Njena jutranja molitev je: 'Ha! Kaj bomo spili? Je še kaj ostalo od včeraj?' Za hvalospev reče: 'Ha! Včeraj smo spili dobro vino!'« Zmoli pa na ta način: 'Boli me glava. Ne bom se počutila udobno, dokler ne bom nekaj spila.' Takšna požrešnost je ženski zagotovo v sramoto, saj postane prostaška, neuglajena in požrešna.«⁸⁵ Iz požrešnosti pa se je lahko rodila tudi pohota.⁸⁶

Smrtne grehe so ljudje v srednjem veku prav gotovo dobro poznali. Poosebljeni so bili v moralnih zgodbah, o njih so pele in pripovedovale pesmi ter poučevale nedeljske pridige. Ženske so o grehih poučevali tudi »katalogi« nečastnih žensk,⁸⁷ ki so bili v srednjem veku zelo popularni. Zgodbe o zvijačnih ženskah (večinoma vzete iz Svetega pisma) – njihovo življenje se je navadno tragično končalo – so v svoja dela radi vključevali tudi pisci poučne literature. Z njimi so hoteli posvariti

⁸³ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 66: »So that from now on you can protect yourself from these sins, I will instruct you in the names and powers of the 7 virtues that are the opposites of the seven sins mentioned above. They are the proper remedies against these sins and so contrary to these sins that the presence of the virtue drives away the sin.«

⁸⁴ Pariški meščan ga je imel za izključno ženski greh. Glej: *The Good Wife's Guide*, str. 69 in op. 8, str. 69.

⁸⁵ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 77: »When a glutton has with some trouble roused herself from sleep, do you know how she saye her hours? Her Matins are: »Ha! What will we drink? Is anything left from last night?« Next she says for her Lauds: »Ha! We drank good wine last night!« Then she says her prayers in this way: »My head aches. I won't feel comfortable until I have had a drink.« Certainly, such gluttony shames a woman, for she becomes ribald, coarse, and rapacious.«

⁸⁶ *The Good Wife's Guide*, str. 66–79.

⁸⁷ Od 12. stoletja naprej so na Zahodu postale zelo popularne kratke zgodbe. Nastale so t. i. *fabliau* oziroma zgodbe o zvijačah, v katerih so nastopale dominantne in zvite žene, ki so pogostokrat varale svoje može. Ženska prefriganost in spolna lakota sta bili v teh zgodbah sami po sebi umevni (*El libro de los enganos e los asayamientos de las mugeres* – Knjiga o ženskih zvijačah, Gautier le Leu: *La veuve* – Vdova). Nekatere med njimi so bile vključene celo med pridige (Jaques de Vitry: *Sermones vulgares*). Je že res, da je bila večina tekstov napisanih v latinskem jeziku, vendar pa so od 13. do 15. stoletja dela začela nastajati tudi v drugih jezikih. Jean de Meun je okoli leta 1245 napisal *Le roman de la rose*, nekje okoli leta 1355 je Giovanni Boccaccio ustvaril *Il corbaccio* in med letoma 1371 in 1372 je na dan prilezla še knjiga *Les Lamentations de Matheolus*, katere avtor je Jehan le Fevre. Vsekakor je treba omeniti še Geoffreya Chaucerja in njegovo *The Wife of Bath's Prolouge*, ki je izšla v *The Canterbury Tales*. Podrobneje glej v: *Woman Defamed*, str. 130–222.

svoje žene oziroma hčere pred nevarnostmi, ki so se jim lahko pripetile, če se niso obnašale, kot se je za njih spodobilo. Nekatere zgodbe, ki jih je v svoje delo vključil Sir Geoffrey, niso govorile o smrtnih grehah, temveč o devetih Evinih neumnostih, ki so bile prav tako slabe lastnosti vseh žensk. Evina neposlušnost, ukrepanje brez moževega nasveta, dobrikanje, neumni pogledi, dotikanje prepovedanega sadeža, uživanje prepovedanega sadeža, ne verjetje, prepričevanje moža (mož ne bi smel nikoli upoštevati ženinega nasveta, saj je ta navadno neumen) ter iskanje izgovorov in metanje krivice na drugega (v Evinem primeru na kačo) so povzročili boleč porod, človeško trpljenje, lakoto, žejo, delo, bolezen, zimo, vročino, žalost in smrt.⁸⁸

Nasproti sedmim grehom je stalo sedem vrlin, in sicer ponižnost, prijateljstvo, prijaznost, marljivost, radodarnost, zmernost in devištvo. Čeprav je bilo veliko več pripovedi o grešnicah, so obstajale tudi zgodbe o dobrih in pametnih ženskah.⁸⁹ Tako kot grešnice so bile tudi »svetnice« največkrat pobrane iz Biblije, med njimi Devica Marija, Elizabeta (mati Janeza Krstnika), Marija Magdalena, Abrahamova žena Sara, Estera, Izakova žena Rebeka in ostale. Dekleta so o njih lahko brala v bibličnih zgodbah, svetniških življenjih in klasični literaturi. Po srednjeveških merilih krepstno življenje ni bilo popolnoma nič drugega kot zgledno krščansko življenje.

Tako Sir Geoffrey kot pisec *Le Menagier de Paris* in tudi Christine de Pizan so za največjo žensko vrtilino šteli vzdržnost oziroma nedolžnost. »Dejstvo je, da so pri dekletu ali ženski, ki ni nedolžna, vzdržna ali neomadeževana, vse ostale kvalitete zmanjšane. Niti bogastvo niti lepota niti inteligenca niti plemiški stan in niti nobena druga odličnost ne more – še posebej pri ženski – nikoli zbrisati slovesa pregrehe, pa bodisi je to storila le enkrat bodisi bila tega le osumljena. Da bi jih imeli za device, se mnoge častne ženske ne izogibajo le samega pregrešnega dejanja, ampak tudi vsakršnega suma.«⁹⁰ Biti vzdržen in nedolžen ni nujno pomenilo biti tudi samski.

⁸⁸ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 175–193.

⁸⁹ Angleška pesem *The Trush and the Nightingale* (Drozg in slavček) iz 13. stoletja je primer tako negativnega kakor tudi pozitivnega pogleda na ženske, kar je bilo v srednjem veku zelo popularno. Sestavljena je namreč kot razprava med dvema pticama, pri čemer drozg predstavlja moško stran, medtem ko slavček zastopa ženski spol. Treba je opozoriti tudi na Marboda of Rennes, ki je v svoji knjigi *Liber decem capitulorum* v žaljivo poglavje *De meretrice* vključil še *De matrona* (Dobra ženska). Na pobudo Heloize, da naj ji razloži izvor ženskih samostanskih redov, je Abelard napisal zelo pozitivne misli o ženskah (*De auctoritate vel dignitate ordinis sanctimonialium*). Albertano de Brescia, odličen italijanski sodnik, je napisal besedilo *Liber consolationis et consilii*, ki je bilo v 13. in 14. stoletju izredno razširjeno in prevedeno v številne evropske jezike. Delo je zamišljeno kot dialog med Melibeusem, plemičem, ki se je hotel maščevati nad sovražniki, ki so brutalno napadli njegov dom, in njegovo pametno ženo Prudentio, ki ga je rotala, naj ne hiti v takšno maščevanje. Omeniti gre še *The Response to Richard de Fournival's Bestiary of Love* (*Li bestiaire d'amour*), *The Southern Passion*, Johna Gowerja in njegovo pesem *Confessio Amantis*, *The Trial of Walter Brut*, *Dives and Pauper* in *Gesta Romanorum*. Še posebej pa gre seveda omeniti Christine de Pizan. Primeri dobrih žensk so predvsem v njeni *Knjigi o mestu dam*, medtem ko v *Zakladnici mesta dam* najdemo konkretne nasvete. Podrobneje glej: *Woman Defamed*, str. 223–302.

⁹⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 86: »... it is a certainty that all qualities are diminished in a maiden or woman who lacks virginity, continence, or chastity.

Od 8. stoletja naprej, ko je zakonska zveza postala zakrament in so bili odnosi med moškim in žensko znotraj zakona (v primerjavi z vsemi drugimi odnosi zunaj tega okvira) povzdignjeni od greha k svetosti, je nedolžnost pomenila predvsem zvestobo. »Sveti Pavel potrdi to v 11. poglavju svojega drugega pisma Korinčanom: *Despondi enim vos, etc. 'Hočem, da veš, '« reče, 'da je poročeno žensko, če živi vzdržno in brez pomisleka, da bi imela razmerje z drugim moškim, možno imeti za devico in jo lahko predstavimo Našemu Gospodu Jezusu Kristusu.* '«⁹¹

Medtem ko se je Sir Geoffrey bal, da bi dobro ime njegovih hčera ogrozili vojaki (tudi sam je bil namreč vojak in je dobro vedel, kako so se nekateri izmed njih obnašali do žensk),⁹² je bil bogati pariški meščan prepričan, da bo njegova žena ostala vzdržna in častna. Kljub temu, da je svoji mladi ženi popolnoma zaupal, se je zavedal, da bo njegova knjiga nekoč prišla v roke njunim otrokom in prijateljem. Zaradi tega se je odločil, da bo v svojo knjigo vključil vse, kar je o vzdržnosti vedel.⁹³ Zanimivo je, da sta bila oba moška pisca prepričana, da, če bodo njune bralke slučajno zabredle v težave, to zagotovo ne bodo storile po lastni krivdi. Njuni nasveti so bili tako namenjeni predvsem obrambi pred morebitnim moškim zapeljevanjem. Povsem nasprotno pa je na zadevo gledala ženska avtorica Christine de Pizan. Ona je imela (podobno kot ostali srednjeveški pisci) pred očmi dejstvo, da so bile ženske tiste, ki so s svojim obnašanjem in neprimernim oblačenjem zapeljevale moške. Menila je, da si nespodobno oblečena ženska iz mestne elite ni nakopala na glavo samo sramote in govoric, temveč je na ta način pri neumnih moških vzbujala vtis, kot da je hotela biti poželenja vredna in kot da je hrepenela po prepovedani ljubezni. »*Toda, kaj naj pametna mlada ženska, ki ne želi zdrsniti v zmoto in ki se dobro zaveda, da se iz takšne zveze ne more roditi nič drugega kot vrsta slabih stvari, krivica in sramota, kar ti brezbrizni moški ignorirajo, stori? Ne sme narediti tega, kar storijo mnoge lahkomišelnke ženske, katerim je zelo všeč, da se jih preganja z veliko strastjo. Domnevajo, da je dobra stvar, če rečejo: 'Mnogi moški me izjemno ljubijo! To je dokaz, da sem lepa in dobra. Čeprav se ne bom zaljubila*

Neither wealth, nor beauty, nor intelligence, nor noble lineage, nor any other excellence can ever erase a reputation for vice, particularly in a woman, if she has committed it once, or even been suspected of it. So for this reason many honourable women have kept themselves not only from the act but especially from suspicion, so that they might have the title of virgin.«

⁹¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 86: »Saint Paul confirms this in the 11th chapter of his second letter to the Corinthians: *Despondi enim vos, etc. 'I want you to know,« he says, »that a woman married to a man, if she lives chastely, without thinking of having relations with another man, can be called a virgin and presented to Our Lord Jesus Christ.*«

⁹² Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 32. V svojem prologu se je sir Geoffrey spominjal, kaj so njegovi vojaški tovariši govorili o svojih srečanjih z raznimi damami in spletnicami, katere so želeli zapeljati. Ženska morebitna zavrnitev jih ni odvrnila od njihovih namenov. Da bi dosegli, kar so hoteli, so jim govorili le lepe besede, prinašali novice, ki so bile enkrat resnične, drugič pa lažne. Na ta način so brez razloga osramotili mnogo dam. Po sir Geoffreyjevem mnenju ni bilo večje izdaje, kakor zapeljati ali osramotiti damo. Mnoge od njih so moški prevarali s svojimi velikimi obljubami. Glede na to, da se je bal, da so bili mnogi moški tudi v času, ko je pisal svojo knjigo, takšni, je svojim mladoletnim hčeram s svojo poučno knjigo hotel pokazati, kako naj se pravilno obnašajo in kako naj se obvarujejo pred morebitno nevarnostjo.

⁹³ *The Good Wife's Guide*, str. 86–93.

v nikogar od njih, bom do vseh enako prijazna in z vsemi se bom pogovarjala. »⁹⁴ Na ta način ženska svoje časti ni mogla zaščititi. Po Christininem mnenju namreč nobena ženska – kakršnegakoli porekla je že bila – ni dolgo zdržala v tej poziciji. Slej ko prej je namreč vsaka popustila in zabredla v težave. Zaradi tega je morala vsaka pametna dama takoj, ko je opazila prve znake oziroma namige, da je nekemu moškemu všeč, dati le-temu s svojimi lastnimi besedami, gestami in obnašanjem vedeti, da iz tega ne bo nič. Pokazati mu je morala, da za njega ni in nikoli ne bo zainteresirana. Če jo je ogovoril, mu je morala reči: »Gospod, če ste slučajno mislili name, prosim odnehajte! Kajti obljubim vam in prisežem pri svoji veri, da nimam nobenega namena začeti takšne ljubezenske avanture niti ga nikoli ne bom imela. To zlahka zaprisežem, saj sem v to tako močno prepričana, da me od tega ne more odvrniti noben moški in nobena druga stvar. V to bom ostala prepričana vse moje življenje. To vam zagotavljam! Vaša prizadevanja so zaman in le potrata vašega časa. Najlepše vas prosim, da mi ne dajete več takšnih predlogov in ne govorite več takšnih besed, če ne me boste zelo razjezili in naredila bom vse, kar je v moji moči, da se bom izognila prostorom, kamor zahajate. Povem vam enkrat za vselej, da me ne boste nikoli našli drugačnega mnenja in tako vam rečem zbogom.«⁹⁵ Na ta način je morala vsaka dobra in pametna ženska, ki je nekaj dala na svojo čast, zavrniti svojega nadlegovalca. A po mnenju de Pizanove zgolj besede niso bile dovolj. Ženska je morala biti še posebej pozorna, da zapeljevalcu ni vzbujala lažnih upov s kakšnim pogledom ali določeno gesto. Zelo je morala paziti, da od njega ni sprejela nikakršnega darila. Če ji je kdo drug prenesel njegovo sporočilo, je morala glasno in z mrkim pogledom odgovoriti, da naj ji te osebe nikoli več ne omenja. Kadar si je bodisi njena služabnica bodisi njen služabnik drznil omeniti dotično osebo, ga je morala takoj odsloviti, saj takšni služabniki niso veljali za zanesljive. Odpustiti ga je morala na obziren način in zaradi nekega drugega razloga ter brez preprirov in zamer. Karkoli se je že zgodilo, tega nikakor ni smela omeniti svojemu možu, saj ga je lahko spravila v tako slabo voljo, da se nikoli ni pomiril.

⁹⁴ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 150 in 151: »But what should the wise young woman do who does not wish to slip into error and who is well aware that nothing can come of such a love affair but all sorts of bad things, harm and dishonour, which these reckless men choose to ignore? She does not want to do as some thoughtless women do, whom it pleases very much to be pursued with great ardour. They fancy it is a fine thing to say, »I am greatly loved by several men! It is a sign that I am beautiful and that there is much good in me. I will not fall in love with any of them, however, but I will be pleasant to all of them, to one as much as to another, and I will talk to them all.«

⁹⁵ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 151: »Sir, if you have been thinking about me, please stop it! For I promise you and swear by my faith that I have no intention of embarking on such a love affair, nor will I ever have. I can easily swear this, for I am so strongly confirmed in this conviction that there is neither a man nor any other thing that can dissuade me from it, and all my life I shall remain firm on this point. You may be certain of that! So your trouble is all for nothing as long as you waste your time on this. I beg of you most strenuously not to make any more such overtures to me nor to say these words, for in good faith I will take great displeasure in them, and I will do everything in my power to avoid going where you are. I tell you once and for all, you can be absolutely certain that you will never find me in any other opinion and so I bid you farewell.«

Molčati je morala tudi pred drugimi ljudmi, saj z razlaganjem ni dosegla ničesar, pa še bahanje je pri ženski veljalo za zelo slabo vrlino.⁹⁶

Prava dama se o svoji vzdržnosti ni hvalila naokoli, saj po Christininem mnenju ženska nikoli ni vedela, kaj se ji je v prihodnje še lahko zgodilo in v kakšno skušnjavo je še lahko zapadla. »*Ne smeš biti ponosna na svojo vzdržnost, se posmehovati in počutiti več vredno od drugih žensk, pa četudi zagotovo poznaš njihove grehe. Ne govori slabo o njih, da bi sebe poveličala in pokazala, da si boljša ... Morate biti usmiljene do žensk, ki so podlegle, molite za njih, dajte jim možnost, da se odkupijo, in hvalite Boga, da vas je rešil pred temi slabostmi. Molite, da vam bo Bog dal vztrajnost. Morate se izogibati priložnosti, ki vas lahko zapeljejo v skušnjavo in ostanite ponižne pred Bogom. Ne bodite ponosne nase, temveč bodite vedno pokorne. Če se boste držale tega toka, boste svoje bojne vozove lahko pripeljale do najoddaljenejših širin slave, ki jih je za vas namenil Vsemogočni Bog.*«⁹⁷ Če je ženska preveč govorila, kako vzdržna in častna da je, je namreč kaj kmalu zbudila sum o nasprotnem, saj so obstajale tudi takšne ženske, ki so se lažno pretvarjale, da so vzdržne, medtem ko so na skrivaj vodile povsem drugačno življenje. »*Ne delaj tega, kar delajo nekatere neumne ženske, ki skušajo prikriti svoje bedarije s tem, da mečejo krivdo na druge ljudi oziroma da trdijo, kako visoko spoštovane dame so in kako mrzijo takšna [grešna – dodala avtorica] dejanja.*«⁹⁸

5. Razkošna obleka, lepotičenje, prekomerno urejanje

V kontekstu moralnega obnašanja in izogibanja smrtnim grehom so avtorji didaktične literature obsojali tudi zunanji videz žensk in njihovo razkošno oblačenje. Drage in preveč okrašene obleke so namreč vodile v greh. Posedovanje prevelikega števila dragocenih oblek, medtem ko so reveži stradali, je bilo povsem v nasprotju z dobrotelstvom. Kaj kmalu je človek storil tudi greh ponosa. In ne nazadnje so lahko našminkane ženske, ki so bile odete v razkošne oprijete obleke, moške zapeljevale v greh pohote.⁹⁹

Da naj bi ženske preveč skrbele za svojo lepoto, je šlo v nos tudi pridigarjem in ostalim srednjeveškim piscem. »*Ženska mora nositi obleko in nakit, ki pritičeta*

⁹⁶ de Pizan, *The Treasure*, str. 150–152.

⁹⁷ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 175: »*You should not pride yourself on your chastity, mocking and feeling superior to other women, even supposing that you definitely know about their vices. Do not speak badly of them in order to vaunt yourself and show that you are better... You ought to have pity on fallen women, pray for them, give them a chance to redeem themselves, and praise God for saving you from such wickedness. You ought to pray to Him to give you perseverance. You must avoid the occasions that could tempt you to sin and keep yourselves humble towards God. Do not proud of yourselves, but always be meek, and by holding to this course you can drive your chariot up to the farthest reaches of glory that Almighty God bestows upon you.*«

⁹⁸ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 175: »*Do not do as some foolish women do who try to hide their follies by talking about other people, or claiming that they themselves are highly respectable women, and that they abominate such a deed.*«

⁹⁹ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 124.

njenemu družbenemu stanu. Polt mora imeti čisto in nikoli, iz nobenega razloga, se ne sme šminkati ...»¹⁰⁰ Svarili so pred lažno žensko lepoto, saj naj bi ženske uporabljale veliko šminke, s katero so skušale prikriti svoj dejanski videz. »Tako močno se drgne in maže, da naredi svojo kožo, ki se je čez noč povabila, zopet napeto. To je dovolj zame, ki sem jo videl pred tem, da verjamem, da je to popolnoma nenaravno. Če bi jo videl takšno, kakršno sem ob jutrih velikokrat videl sam, z nočno čepico potegnjeno čez glavo, z majhno tančico okrog vratu, tako otečenega obraza, kakor sem pravkar povedal, sedečo na svojih bedrih in ovito v črtasto ogrinjalo, ob ognju zatopljeno v misli, z bledimi kolobarji pod očmi, kašljajočo in pljuvajočo velike količine sluzi, se prav nič ne bojim, da bodo vse njene vrline, o katerih ti je govoril tvoj prijatelj in ki so imele takšno moč, da si se v žensko lahko zaljubil, ob pogledu na njeno pravo podobo povsem zbledele in ti pomagale, da se boš stotisočkrat odljubil od te ženske.«¹⁰¹

Nekje do sredine 14. stoletja je obleka še vedno definirala družbeni sloj. Kmečka oblačila in tkanine so se ločile od meščanskih, ki pa so bila spet drugačne od plemiških. Z oblekami je bilo podobno kot s knjigami, ki so – kot smo videli – v poznem srednjem veku začele potovati od dvorov preko nižjega plemstva do meščanstva. Simultano širjenje mode in poučnih knjig za ženske od plemstva do meščanstva je bilo pospešeno s pomembnimi socioekonomskimi spremembami, kot so bile kontinuitetna rast urbanih središč, bogatenje in širjenje trgovskega razreda, širši trg tekstila in luksuznih dobrin, tehnološke inovacije v tkanju in kasneje v tisku ter vedno večja publika potrošnikov oziroma bralcev. S širšim trgom luksuznih dobrin in tekstila so postajali meščani in obrtniki vedno bogatejši ter so se lahko v potrošnji in razkazovanju uspešno postavljali ob bok aristokraciji. Novi stili¹⁰² in družbene spremembe, ki so jih spremljale, so v raznoraznih tekstih izzvali cenzuro in nasprotovanje.¹⁰³

¹⁰⁰ Citirano in prevedeno iz: Kotruljević, *O trgovini*, str. 411: »Prema svom staležu žena mora biti opremljena odjećom i uresima. Put joj mora biti čista, te nikada, ni iz kojeg razloga, ne smije mazati lice ...«

¹⁰¹ Giovanni Boccaccio, *The Corbacio*. Prevedeno in citirano iz: *Woman Defamed*, str. 174: »... She rubbed herself and painted herself so much and made her skin, which had sagged during the stillness of the night, swell up enough that to me, who had seen her beforehand, it seemed an unnatural wonder. If you had seen her, as I saw her most mornings, with her nightcap pulled down over her head, with the little veil around her throat, so swamp-faced, as I have just said, sitting on her haunches in her lined mantle, brooding over the fire, with livid rings under her eyes, coughing and spitting great gobs of phlegm, I have not the least fear that all her virtues, of which your friend spoke, would have had as much power to make you fall in love with her once as seeing that would have made you fall out of love a hundred thousand times.«

¹⁰² V sredini 14. stoletja pa je skoraj istočasno povsod po Evropi postala pomembna moda (to pomeni obleka, ki je narejena, da pritegne pozornost in ni več samo nujen pripomoček). Tako ženska kot moška obleka se je začela spreminjati. Če so prej ženske in moški nosili dolge tunike, so sedaj moški preferirali kratke jopiče, s katerim so razkrivali noge, svoje rahlo obarvane hlače in včasih tudi del zadnjice. Ženska obleka pa je postala bolj oprijeta in je kot takšna močnejše poudarjala žensko postavbo. Poleg tega se je poglobil tudi vratni izrez. Glej v: Krueger, »*Nouvelles choses*«, str. 53.

¹⁰³ Krueger, »*Nouvelles choses*«, str. 54 in 55.

Poleg didaktične literature, pridig in ostalih tekstov se je v način oblačenja začela vtikati tudi oblast. Oblačilni redi, ki so se v Evropi pojavili nekje okoli leta 1300, so bili sodni kazenski odgovor na materialne spremembe. Naperjeni so bili proti družinam, skupinam in posameznikom, katerih aspiracije so presegale njihov družbeni položaj.¹⁰⁴ Kontrolirali so način, s katerim so se različni družbeni sloji med seboj razlikovali že po obleki, in poskušali omejiti porabo in uporabo razkošnih materialov.¹⁰⁵ Lahko bi rekli, da so ti zakoni odsevali procese družbenih in ekonomskih sprememb. Bolj kot sta se družba in trgovina razvijali, bolj pogosti in številčni so ti zakoni bili.

Čeprav so oblačilni redi kritizirali tudi moške, so bili v večji meri namenjeni ženskemu spolu. Srednjeveški pisci so se iz teh zakonov norčevali in hvalili žensko premetenost, da so se tem zakonom uspešno izogibale.¹⁰⁶ Nekateri od teh zakonov so kritizirali obseg ženske garderobe in določevali, koliko oblek naj bi posamezna ženska imela. Naperjeni so bili tudi proti številu in vrednosti nakita (uhanov, prstanov in lasnih okraskov), za katerega so predpisovali, iz kakšnega materiala je lahko narejen. Postavljali so limit količine srebra, katerega so ljudje lahko uporabili v gumbih, zaponkah, pasovih in drugih okraskih. V nos so jim šle tudi dolžine vlečk pri oblekah, vratni izrezi, širina in dolžina rokavov ter kvaliteta in kvantiteta s krznom in delčki svile okrašenih robov. Predmet uredb so bile tudi drage svilene tkanine, kot sta bila damast in brokat, ter razkošni okraski, kot so bili vezene in gravure. Avtorji teh zakonov so obsojali tudi modo iz drugih dežel.¹⁰⁷

Ženska obleka je bila glavni predmet tudi pri Sir Geoffreyjevih nasvetih o poroki, seksualnih in družbenih običajih ter moralnih vrednotah. Neprimerno oblačenje žensk je v številnih poglavjih grajal, zasmehoval in predstavljal kot hudiča. Svoj konzervativni vidik je podprl z mnogimi negativnimi primeri žensk, ki so bile tako ali drugače kaznovane, ker so z nošnjo neprimernih oziroma preveč modernih oblek prekršile določene moralne norme.¹⁰⁸ Svojim hčeram je svetoval, naj ne hitijo s posnemanjem nove mode, ampak naj so pri tem raje zadnje, še posebej, če je šlo za modo iz tujih regij. »*In zatorej, moje drage hčere, se oblačite skromno in na način, na kakršnega se oblačijo dobre ženske v tej regiji. Ne nosite krojev inozemnih žensk prve, saj boste tako tarča posmeha in zaničevane.*«¹⁰⁹ Na veliko se je posmehoval ekstravagantnim ženskim frizuram, še posebej frizuram, »*ki so bile oblikovane kot dva rogova*«. ¹¹⁰ Pridigarji so ženske s takšnimi frizurami imeli

¹⁰⁴ Lemire in Riello, *East and West*, str. 890.

¹⁰⁵ *Women in Italy*, str. 100 in 101.

¹⁰⁶ Herlihy, *Women and the Sources*, str. 138.

¹⁰⁷ Monfassani in Musto, *Renaissance Society*, str. 219.

¹⁰⁸ Krueger, »*Nouvelles choses*«, str. 56.

¹⁰⁹ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 119: »*And therefore, my fair daughters, you should dress moderately according to the way good women dress in this region. Don't be the first to wear the fashions of foreign women because you'll be mocked and scorned.*«

¹¹⁰ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 121: »... *that are shaped like two horns.*«

za »*rogate polže, jelene in samoroge*«. ¹¹¹ Po njihovem mnenju so z njimi oponašale hudiča. Tudi šminkanje, puljenje obrvi in barvanje las je bilo po Sir Geoffreyjevem mnenju nemoralno in nepotrebno. Svoje hčere je opozarjal, da zjutraj ne namenjajo preveč časa oblačenju in lepotičenju, saj so na ta način lahko zamudile mašo. Ob nedeljah in praznikih pa so »*morale obleči in nositi svoja dobra oblačila*«. ¹¹² Ženske so bile nagnjene k temu, da so si kopičile kupe oblek, namesto da bi jih delile z reveži. Z gizdavam okrasjem na oblekah in grešnimi stili so kljubovale skromnosti in spodobnemu vedenju. ¹¹³

Očetovski nasvet Sira Geoffreyja, naj njegove hčere pozimi nosijo topla oblačila in ne le modne oprijete obleke, je bil izrečen predvsem iz strahu, da bi njegova dekleta zaradi nepremišljeno izbrane obleke morebiti izgubile dobro poročno partijo, kakor se je to zgodilo mlademu dekletu iz njegove zgodbe. Da bi bila videti lepša, manjša in postavnejša, se je sredi zime oblekla le v zelo oprijeto obleko brez krznene podloge. Ko je k njej prišel njen snubec, je bila tako bleda, da je mladi vitez za ženo raje vzel njeno mlajšo sestro, ki je bila rdečelična in zdrava. ¹¹⁴

Tako Sir Geoffrey kot Christine de Pizan sta se nostalgичno spominjala časov, ko so se različni družbeni sloji med seboj še razlikovali po obleki. V njunem obdobju se je ta socialna hierarhija začela krhati. »*Toda dandanes se ta pravila, kakor mnoga druga dobra, ne upoštevajo več. Zaradi tega ženska izgubi cilj, ki ga išče. Nedvomno ni bil ponos niti sijaj nikoli tako ekstremen pri vseh ljudeh, od imenitnejšev do revežev, kakor je sedaj; to je moč prebrati v kronikah in antični zgodovini.*« ¹¹⁵ Christine de Pizan se ni zdelo primerno, da je žena podeželskega delavca uživala enak ugled kakor žena poštenega pariškega obrtnika. Prav tako žena obrtnika ni mogla biti enakovredna trgovčevi ženi. Ta ni mogla spadati v krog grofic in vojvodinj, medtem ko za le-te ni bilo primerno, da so se oblačile enako kot kraljica. Christine je menila, da bi se morala vsaka ženska obnašati, kakor se je za njen družbeni status spodobilo. V ta kontekst pa je sodil tudi način oblačenja. »*Zelo velika neumnost se je obleči v obleke, ki so bolj primerne za nekoga drugega, saj vsi prav dobro vedo, komu v resnici pripadajo; z drugimi besedami, prevzeti imenitnejši stil, ki pripada nekomu drugemu in ne tebi. Četudi moški in ženske, ki to počnejo, bodisi z obleko bodisi z imenitnejšim stilom, opustijo svoje posle in zajašejo imenitne konje ter prevzamejo status princev in gospodov, jim je njihov resnični družbeni položaj še vedno za petami. Zelo neumno je, da se ne sramuješ prodajati svojega trgovskega blaga in voditi svojega posla, a sramuješ se nositi*

¹¹¹ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 122: »... ,horned snails and deer and unicorns.«

¹¹² Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 131: »... ought to dress and to wear your good clothes ...«

¹¹³ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 115–132.

¹¹⁴ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 82–84.

¹¹⁵ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 153: »*But these rules are not kept nowadays, nor many other good ones that always used to be, and for this reason a woman loses the effect that she seeks. For beyond a doubt neither the pride nor the pomp were ever so extreme in all sorts of people from the great to the indigent as they are now; one can see this by reading the chronicles and ancient histories.*«

temu poslu primerno obleko. Obleka je vendar zelo lepa, imenitna in spodobna, če jo nosi nekdo, ki jo ima pravico nositi. In status trgovca je v Franciji in v mnogih drugih državah imeniten in spoštovanja vreden. Takšne ljudi lahko imenujemo 'zamaskirani ljudje' in to ne govorimo, da jih ponižamo, saj smo ravnokar rekli, da je status trgovca imeniten in dober za vsakogar, ki si ga zasluži. To govorimo z najboljšimi nameni, da damo nasvet ženskam. Želimo jih zaščititi pred nepotrebnimi in razsipnimi stvarmi, ki niso dobre niti za telo niti za dušo in lahko povzročijo novo obdavčitev njihovih mož. V dobro žensk je, da vsaka od njih nosi obleke, ki so za njen družbeni status primerne. V primeru, da je ženska bogata, lahko nosi lepa, imenitna in skromna oblačila, brez da posnema druge.«¹¹⁶

Največ pozornosti je Christine de Pizan namenila ženskam iz mestne elite, saj so bile revnejše in druge družbeno manj imenitne ženske pri izbiri svojih oblek veliko bolj omejene. To je bilo seveda pogojeno s tanjšo denarnico. Ženske iz mestne elite je svarila pred nevarnostmi, ki so jih prinašala ekstravagantna, draga in modna oblačila. Po njenem mnenju je bil greh, če je človek preveč skrbel za svoje telo. S pretiravanjem oseba ni bila bolj cenjena, temveč manj. Draga oblačila so bila potrata denarja, osiromašenje in praznjenje mošnjička. Ženska je z modnimi oblačili dajala slab zgled drugim, saj je vsak skušal posnemati, če že ne prekašati, drugega. Tako so se sijajna in luksuzna oblačila vsakodnevno množila, marsikdo pa je ubožal. In nenazadnje je ženska z neprimerno in ekstravagantno obleko v skušnjava zapeljevala tudi druge ženske.¹¹⁷

Očitno je imel finančne težave zaradi ženinih oblek tudi Firenčan Mariotto di Nozzo Lippi, ki je leta 1427 pri prijavi davka zapisal: »*Moja žena, ki je stara petnajst let in s katero sem se letos poročil. Da ima lahko obleke in druge stvari, ki so jih navajeni tudi njeni vrstniki, za njo vsak dan zapravim ogromno denarja. In ne morem zapraviti nič manj, saj je iz bogate družine in se želi bahati pred svojimi vrstniki in sorodniki. Prosim, upoštevajte to dejstvo.*«¹¹⁸

¹¹⁶ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 155: »*It is very great folly to dress up in clothes more suitable for someone else when everyone knows very well to whom they rightfully belong; in other words, to take up the grander style that belongs to another and not to oneself. Even if those men and women who indulge in such excesses, whether in clothing or grand style, left their business and took up the fine horses and the status of princes and lords, their real social position would still dog them. It is very stupid not to be ashamed to sell their merchandise and conduct their business, but yet to be ashamed to wear the corresponding clothing. Truly the clothing is very handsome, fine and respectable for whoever has the right to wear it, and the rank of a merchant is fine and honourable in France and in any other country. Such people can be called »disguised people«, and we do not say this to diminish their honour, for we have just said that the rank of a merchant is fine and good for those who deserve it. We say this with the best intentions, in order to give counsel and advice to women. We want to protect them from such unnecessary and wasteful things, which are good neither for body nor soul and can be the cause of their husbands' being assessed for some new tax. So it is to their advantage and it is their best course of action to wear their tightful clothing, each woman according to her own position. Assuming that the women are rich, they may wear handsome, fine and modest clothing without adopting others.*«

¹¹⁷ de Pizan, *The Treasure*, str. 149.

¹¹⁸ Citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 147: »*My wife, who is 15 years old, whom I married this year. I spend a lot of money on her every day, to keep her in clothes and other*

Kot je že Sir Geoffrey opozarjal svoje hčere pred dejstvom, da je lahko ženska z neprimerno obleko izgubila svoje dobro ime in ugled, zaradi česar je nihče več ni hotel omožiti, je ženske iz mestne elite opozarjala tudi Christine de Pizan. Ne glede na to, kako dobra in poštena je neka ženska morebiti bila, je z neprimerno obleko svoj ugled kaj hitro zapravila. Žensko, ki so jo videli nositi oblačila, ki niso bila primerna za njen družbeni položaj, so ljudje zasmehovali in ogovarjali. O njej so po mestu krožile samo negativne govorice. Zato se je za vsako žensko, ki je želela ohraniti dober ugled, spodobilo, da je bila v svojem oblačenju skromna in konzervativna. »Njena obleka naj ne bo pretesna in vratni izrez ne preglobok. Prav tako naj ne sledi drugi nemoralni modi in novim modnim muham, še posebej ne tistim nespodobnim.«¹¹⁹ Najbolj močan argument, ki ga je Christine de Pizan navedla proti po novi modi krojenim oblekam, pa je bila njena domneva, da so ženske z izzivalnimi dekolteji in oprijetimi oblekami dajale moškimi vtis, da jih le-ti lahko zapeljujejo. Vendar je za razliko od Sira Geoffreyja, ki je svojim hčeram v poduk navedel nekaj zgodb, v katerih so bile takšne ženske strogo kaznovane, navedla raje namišljen dialog,¹²⁰ v katerem je mladim naivnim ženskam svetovala, kako naj se obranijo pred vsiljivci.¹²¹

Christine de Pizan se je spustila še globlje, saj je menila, da je morala biti obleka prilagojena tako družbenemu statusu kot tudi življenjskemu stanu. Neporočeno dekle se namreč ni smelo oblačiti enako kot poročena dama, medtem ko so za vdove oziroma za starejše gospe zopet veljala posebna pravila. Dekleta, ki so čakala na svojo poroko, so morala nositi »dobro izdelane, okusne, snažne in čiste ter spodobne«¹²² obleke. Lase so morala imeti urejene in ne umazane ali razmršene. Starejše gospe so »morale biti oblečene v lepo krojene in spodobne obleke, saj je res, kar pravijo: načičkana stara ženska je tarča posmeha«.¹²³ Njen izraz obraza je moral biti eleganten in spoštovanja vreden, saj »čeprav nekateri pravijo, da lepa obleka označuje globoko spoštovanje in ugled, je ta izraz značilen za starejšo osebo, ki je modra in se zna primerno obnašati ob vsaki priložnosti«.¹²⁴

Avtor *Le Menagier de Paris* – za razliko od Sira Geoffreyja in Christine de Pizan – pri pisanju svojega priročnika ni bil tako okupiran z modo in obleki ni

things, as her peers are accustomed. And I cannot spend any less, because she is the daughter of a well-to-do family, and she wants to show off in front of her peers and relatives. Please, have some consideration for this matter.«

¹¹⁹ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 150: »Her garments should not be too tight nor the neckline too low, nor should she take up other unchaste fashions, nor new-fangled things, especially indecent ones.«

¹²⁰ Podrobneje o tem dialogu glej poglavje: Kesanje, spoved, grehi in vrline.

¹²¹ de Pizan, *The Treasure*, str. 150.

¹²² Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 161: »... well made, tasteful, tidy and clean, with no indecency.«

¹²³ Citirano in prevedeno iz de Pizan, *The Treasure*, str. 163: »... ought to be dressed in well-cut and respectable garments, for there is a true saying: an overdressed old woman makes a laughing-stock of herself.«

¹²⁴ Citirano in prevedeno iz de Pizan, *The Treasure*, str. 163: »... although some may say that it is fine clothing that denotes great honour and respect, this expression is characteristic of an elderly person who is wise and has an honourable manner in all things.«

namenil posebnega poglavja. Kljub temu pa je na podlagi njegovega nasveta, ki ga je glede oblačenja dal svoji ženi ob koncu prvega poglavja knjige, moč opaziti, da je tudi on v obleki videl predvsem statusni simbol. Ženi je svetoval, da naj si s šopirjenjem, pretiranim zapravljanjem, oblačenjem in hranjenjem ni prizadevala, da bi bila višje na družbeni lestvici. Prav tako se ni smela družiti s posamezniki, ki so bili nižjega ranga od njiu, saj bi lahko tako za vedno uničila njun ugled.¹²⁵ Paziti je morala, da so bili ovratniki njene srajce, jopice, obleke ali plašča lepo urejeni in ne da »štrlijo eden preko drugega, kakor je moč opaziti pri pijanih, neumnih ali nevednih ženskah, ki jim ni mar za njihov dobri glas in ne spoštujejo svojega oziroma moževega položaja. Okrog hodijo z odprtimi očmi, kot lev dvignjeno glavo, njihovi lasje razkuštrano štrlijo iz njihovih avb in ovratniki njihovih srajc in oblek so razmršeni eden preko drugega«.¹²⁶ Mogoče ženska iz mestne elite za razliko od plemkinje ni imela toliko časa za razkošne obleke in tudi prilike za šopirjenje z najnovejšimi stili ne, saj je imela več obveznosti in je bila bolj omejena na hišo.¹²⁷ Tako se tudi pariškemu meščanu ni zdelo potrebno pretirano robantiti proti modi, temveč je svoji ženi raje svetoval, da naj bodo »tvoji lasje, tvoja frizura, tvoja naglavna ruta, tvoje pokrivalo in ostali deli tvojih oblačil okusni in preprosti, da se ne bodo vsi, ki te bodo pogledali, smejali in se iz tebe norčevali. Namesto tega bodi raje vsem drugim vzor dobrega reda, preprostosti in spoštljivosti.«¹²⁸

Kljub številčnosti in vztrajnosti oblačilnih redov ter didaktičnih tekstov pri pisanju o negativnih vplivih razkošnega oblačenja le-ti (pri tistih ženskah in moških, ki so si to lahko privoščili) niso uspeli zatreti želje po modnih oblačilih in moderni gospodinjski opremi. Na nek način so jo celo širili, saj je bilo ravno v teh priročnikih mogoče najti informacije, čeprav negativne, o zadnjih modnih krikih doma in v tujini. Poleg tega pa so bile tudi poučne knjige modna muha. Kdor jo je posedoval, je več veljal.¹²⁹

Poznosrednjeveška ženska moda na Slovenskem se je dokaj slabo in bolj počasi podredila modnim smernicam v Srednji Evropi. Obleke, ki so jih nosile ženske iz višjih slojev, so bile sicer res bolj oprijete kakor prej in tudi rokavi so postajali vse širši, vendar vse do 16. stoletja ni moč opaziti globljih vratnih izrezov, ki so pisce didaktične literature tako razburjali. Prav tako do preloma 16. stoletja niso izpričani razporki. Spodnje perilo je bilo bolj preprosto in ne tako bogato okrašeno. Ženske srajce so bile v 15. stoletju podobne tistim, ki so jih nosile ženske drugod po

¹²⁵ Introduction. Maid to Order: The Good Wife of Paris, str. 22.

¹²⁶ Citirano in prevedeno iz *The Good Wife's Guide*, str. 57: »... slip out one over the other, as happens with drunken, foolish, or ignorant women who do not care about their own honor or the good repute of their estate or of their husband, and go with open eyes, head appallingly lifted like a lion, their hair in disarray spilling from their coifs, and the collars of their shifts and robes all in a muddle one over the other.«

¹²⁷ Krueger, »Nouvelles choses«, str. 63.

¹²⁸ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 58: »... your hair, your headdress, your kerchief, your hood, and the rest of your garments be neatly and simply arranged, so that anyone who sees you will not be able to laugh or mock you. Instead, make yourself an example of good order, simplicity, and respectability to all others.«

¹²⁹ Krueger, »Nouvelles choses«, str. 79 in 80.

Srednji Evropi, a ta izenačenost se v 16. stoletju ni nadaljevala. Namesto plaščev, ki so bili v Srednji Evropi pogosto oblačilo, so ženske v poznem srednjem veku pri nas raje nosile ogrinjala. Plašči so bili še v 16. stoletju dokaj redki. Za razliko od Srednje Evrope, kjer so bile avbe, čepice, turbanska pokrivala, kapuce in klobuki zelo pogosta pokrivala, so se v poznem srednjem veku pri nas večinoma nosile le peče. Nošnja pokrival na Slovenskem se je tudi v 16. stoletju še močno razlikovala od drugih krajev Evrope, saj so bila pokrivala, razen avb, deloma peč in kasneje še baretk, zelo redka.¹³⁰

Glede na to, da je moda pri nas zaostajala za Srednjo Evropo, je razumljivo, da so se tudi oblačilni redi na Slovenskem pojavili šele v 16. stoletju. Potemtakem bi lahko sklepali, da so se družbeni sloji v poznem srednjem veku pri nas še vedno ločevali po obleki, in odredbe, kako naj bi se posamezniki iz določenega družbenega ranga oblačili oziroma ne oblačili, niso bile potrebne. Ko pa so ljudje iz nižjih družbenih razredov želeli oziroma finančno zmogli postati čim bolj podobni pripadnikom višjega družbenega ranga, so luč sveta ugledali tudi oblačilni redi.

Na podlagi oblačilnih redov lahko ugotovimo, da so uglednejše meščanke uporabljale lisičja, zajčja, dihurjeva, jagnjetova, kunina in veveričja krzna, medtem ko so bili srnini kožuhi dovoljeni plemkinjam, hermelin pa zgolj knezom in članom deželnega zbora. Blago iz kamelje dlake je bilo pri moških oblačilih dovoljeno le elitnim meščanom in plemičem, medtem ko so ga za ženske jopice smele uporabljati tudi manj ugledne meščanke. Seveda so ga uporabljale tudi ženske iz mestne elite in plemkinje. Podobno je bilo s polsvilo, ki je bila pri moških med nižjimi sloji popolnoma prepovedana, pri ženskah pa dovoljena tudi kmeticam, ampak le za obrobe oblek in lasne pentlje. V višjih slojih pa se je uporabljala za cele obleke ali za jopice. Od svile so bili v oblačilnih redih omenjeni damast, atlas, taft in tabin. Cele obleke ali krila in jopice iz svile so bile dovoljenje le imenitnejšim meščankam, medtem ko so druge lahko nosile v celoti svilene le jopice. Vse meščanke so svilo uporabljale tudi za obrobe oblek ali kril in deloma za obšitke na ovratnikih. Žamet, ki je takrat veljal za najodličnejšo tkanino, je bil prepovedan tako preprostim ljudem kakor tudi meščanom. Meščanke ga res niso veliko uporabljale. Z njim so si navadno obrobile obleke, medtem ko so ga mlada dekleta uporabljala za lasne trakove. Pri meščanskih oblačilih je bila prepovedana tudi uporaba srebra in zlata. Glede na to, da za meščanke v oblačilnih redih ni mogoče najti nobene posebne prepovedi o nošnji zlata in srebra, bi lahko rekli, da ga le-te tudi v resnici niso veliko uporabljale. Mogoče le za določene okraske, kot so meščanke in plemkinje uporabljale tudi bisere.¹³¹

¹³⁰ Baš, *Noša v poznem srednjem veku*, str. 19–60.

¹³¹ Baš, *Noša v poznem srednjem veku*, str. 61–72.

6. Primerno obnašanje žensk

»Kako lahko nekdo prepozna dobro žensko? Po načinu, kako je oblečena ... Zunanost kaže, kakšna je notranjost. Na tej točki želim opozoriti na žensko, ki je oblečena kot prostitutka. Ne vem, kakšna je njena notranjost, vendar po tem, kar vidim, mislim, da lahko opazim znake umazanije. Menim, da moraš biti ... Ne želim izgovoriti, ampak saj me dobro razumeš. Kako lahko nosiš takšno obleko, ti neumna ženska? Ali nimaš možganov?«¹³²

Način oblačenja je bil nedvomno zelo pomemben, saj je zunanji videz prav gotovo naredil prvi vtis (še dandanes ga). Vendar je bila pravilna izbira obleke le en del bontona, ki se ga je moralo dekle naučiti, da bi jo imeli za lepo vzgojeno in bi si tako zagotovilo čim boljšo poročno partijo. *»Zaradi tega opazuj in dobro izberi ter se poroči z žensko, ki ima duhovno doto, to je krepost. Vrline se, kakor pravi Cicero, ne izgubijo niti v požaru niti v brodolomu in noben udarec usode jih ne uniči. Ne zamenjaj trajno dobrino za minljivo.«¹³³ Tista dekleta, »ki se niso obnašala, kakor bi se morala, pa so poroko izgubila.«¹³⁴*

Deklicam so že od malih nog dopovedovali, kakšna je in kakšna je morala biti njihova vloga na tem svetu. Vzgajali so jih v krotke, skromne, tihe, čednostne, ubogljive in poslušne. Vsi vzgojni traktati so si bili glede predstave ženskega karakterja enotni. Po njihovem mnenju je moralo dekle v javnosti hoditi počasi in z majcenimi koraki, pri tem pa se ni smelo ozirati levo in desno. *»Hčere, ne bodite kakor želva ali žerjav, ki obračajo svoje obraze in svoje glave preko svojih ramen ter svoje glave vrtijo sem in tja kakor vetrnice.«¹³⁵ Dobro vzgojeno dekle je vedno gledalo naravnost pred seboj, če pa je že moralo pogledati levo ali desno, se je moralo obrniti s celim telesom. Še posebej lepo se je moralo dekle obnašati na zabavah, plesih in drugih druženjih, saj so bile takrat v njih uperjene številne oči. Plesati je moralo spodobno, peti neslišno in ni smelo brezizrazno pogledovati sem in tja. Dekleta se niso smela *»preveč družiti z moškimi, temveč venomer iščite bližino svojih mater ali drugih žensk.«¹³⁶ Paziti so morala, da se z nikomer niso zapletala v debate ali prepire, saj je bilo za dekle izjemno grdo, če se je prepiralo**

¹³² Iz pridige sv. Bernardina leta 1427. Citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 146: *»How does one recognise a good woman? From the way she is dressed... The exterior shows what is inside. On this point I want to say, of a woman who is dressed like a prostitute, I don't know what the inside is like, but from what is outside I think I can see signs of dirt. I think you must be a... I don't want to say it, but you understand me well. How can you wear a dress like that, you silly woman? Don't you have any brains?«*

¹³³ Citirano in prevedeno iz: Kotruljevič, *O trgovini*, str. 409. *»Stoga promatraj i dobro biraj te uzmi ženu koja ima duhovni miraz, tj. krepost. Vrline se, kako kaže Ciceron, ne gube ni u požaru, ni u brodolomu, ni od ikojeg udarca sudbine. Ne zamijeni trajno dobro za prolazno.«*

¹³⁴ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 81: *»... who haven't acted the way they should have lost their marriages.«*

¹³⁵ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 79: *»Daughters, don't be like the tortoise or the crane, which turn their faces and their heads above their shoulders, winding their heads here and there like a weathervane.«*

¹³⁶ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 161: *»... the men too much, but always seek the company of their mothers or the other women.«*

ali odgovarjalo nazaj. Dekle v nobenem primeru ni smelo biti predrzno, odkrito ali nesramno, še posebej ne v prisotnosti moških. Moški se je ni smel nikakor dotakniti in se z njo tudi ne preveč šaliti, saj je to lahko močno ogrozilo njen ugled in njeno dobro ime.¹³⁷

Naslednje zelo pomembno pravilo je bilo, da dekle ni smelo veliko in glasno govoriti, in sploh molčati, če je ni kdo kaj vprašal. »*Ne bodite preveč zgovorne, saj ni nujno, da je tisti, ki preveč govori, tudi pameten. Preden odgovorite, morate razumeti, in če boste pred odgovorom naredile majhno pavzo, bo vaš odgovor boljši in pametnejši.*«¹³⁸ V zgodbi, ki jo je v poduk svojim hčeram zapisal Sir Geoffrey, je angleški kralj zavrnil roko danske princeze, saj je ta preveč govorila in pogostokrat odgovorila, še preden je razumela, kaj ji je bilo sploh rečeno. Oženil se je raje z njeno sestro, ki še zdaleč ni bila »*najlepša, a je bila najbolj sprejemljiva. Bila je lepo vzgojena in kadar je govorila, kar je bilo redko, je bila zadržana. Glavo je držala trdno in ni gledala vsepovsod okrog sebe kakor njena sestra.*«¹³⁹

Dekle je moralo biti pri jedachi in pijači zmerno, saj je sla po vinu in prevelika požrešnost veljala za eno od največjih ženskih pomanjkljivosti. Zelo je morala paziti, da je nihče ni nikoli videl pod vplivom alkohola. »*Tako morajo biti vsa mlada dekleta navajena, da v vino dodajajo znatno količino vode in po navadi pijejo zelo malo.*«¹⁴⁰

Mlada dekleta, ki so bila po merilih takratne družbe lepo vzgojena, so bila »*med moškimi, ki so iskali žene, mnogo bolj zaželeni.*«¹⁴¹ A njihova lepa omika se s poroko ni smela končati. Omoženo dekle je zgolj zamenjalo tutorja. Vlogo staršev je sedaj prevzel njen mož, ki je od svoje žene pričakoval, da se je obnašala kakor se je za njun družbeni stan tudi spodobilo. Na poti v mesto ali cerkev jo je morala spremljati spodobna ženska, ki je bila primerna njenemu položaju. Za žensko iz mestne elite nikakor ni bilo primerno, da se je gibala v družbi sumljivih in nečastnih žensk. V javnosti »*drži glavo pokonci, oči imej povešene in nepremične. Glej šest čevljev naravnost in proti tlorazu ter ne pogleduj nobenega moškega in nobene ženske na desni oziroma levi. Ne glej gor in ne meči neodločnega pogleda v različne smeri. Na ulici se ne smeji in z nikomer ne klepetaj.*«¹⁴²

¹³⁷ de Pizan, *The Treasure*, str. 161; Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 79.

¹³⁸ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 81: »... don't be too full of words, for one who speaks too much isn't thought to be wise. You should understand before you answer, and if you pause a little before you do, you will answer better and more wisely.«

¹³⁹ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 80: »... the prettiest, but she was the most agreeable. She was sober in manner, and when she spoke, which was rare, she was demure. She held her head firmly instead of looking all around her the way her sister did.«

¹⁴⁰ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 161: »So all young girls ought to be in the habit of putting generous amounts of water in their wine, and they should habitually drink very little.«

¹⁴¹ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 162: »... are much sought after by men looking for wives.«

¹⁴² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 59: »... keep your head upright, eyes downcast and immobile. Gaze four toises straight ahead and toward the ground, without looking or glancing at any man or woman to the right or left, or looking up, or in a fockle way casting your gaze about in sundry directions, nor laugh nor stop to speak to anyone on the street.«

Zelo nespodobno je bilo tudi preklinjanje. »Ženske nedvomno ne smejo govoriti o ničemer umazanem, še posebej ne o vaginah, zadnjicah ali drugih privatnih delih, saj se debatirati o tem za njih ne spodobi.«¹⁴³ Častna ženska sploh ni smela vedeti, kakšen pomen so grde besede imele. Kljub prizadevanjem didaktične literature so bile kletvice na ulicah srednjeveških mest po vsej verjetnosti dokaj vsakdanji pojav, kar je razvidno tudi iz mestnih zakonikov. Statuti nam pričajo, da so ženske psovale tako ženske kakor tudi moške. Kletvice in žalitve so bile precej neprijetna zadeva, saj so lahko, če se jih ni zavrlo, povzročile izgubo časti. Ko je bil sloves neke osebe enkrat izgubljen, ga ni bilo več mogoče povrniti. Zato so posamezniki svojo pravico iskali tudi na sodiščih. Po virih sodeč so bile najbolj pogoste zmerljivke za ženske: kurba, tatica, morilka, lažnivka ali razuzdanka.¹⁴⁴

Ena od zelo zaželenih in cenjenih karakteristik pri dobro stoječih ženskah iz mestne elite je bila tudi dobrodelnost. Ob koncu srednjega veka so se poleg plemstva¹⁴⁵ začele tudi mestne elite močno zanimati za poslovanje posameznih moških oziroma ženskih samostanov, bolnišnic ali župnijskih cerkva. Darila in volila posameznih premožnih družin so bila velikokrat nujno potrebna za delovanje takšne ustanove. Pripadniki mestne elite tega niso počeli zgolj zaradi dobrodelnosti, temveč predvsem iz koristoljublja. Bogati meščan, ki je daroval denar, je s tem seveda storil dobro dejanje, a istočasno si je zagotovil tudi množico ljudi, ki so molili za njega in njegovo družino. Karitativne dejavnosti pa niso bile zgolj moška domena. Ženske iz mestne elite, ki so bile sicer izključene iz vseh oblik sodelovanja v javnih zadevah, so se lahko izrazile ravno skozi religiozne in dobrodelne dejavnosti. Tako so na primer ženske iz mestne elite na Nizozemskem in v Porenju v poznem srednjem veku organizirale tako imenovane begine. To so bile hiše, v katerih so ženske živele skupaj pod neformalnimi zaobljubami, medtem ko so se ukvarjale z dobrodelnostjo. V 15. in 16. stoletju so ženske iz španske mestne elite ustanovile nove samostane, majhne bolnišnice ali pa so živele kot beate. To so bile nekoliko modernejše begine, ki so se zaobljubile k čistosti, svoje domove pa so držale kot centre za molitve in dobra dela.¹⁴⁶

Seveda so bile ženske, ki so živele v samostanu oziroma v eni od zgoraj opisanih oblik, bolj redek primer. Večina žensk iz mestne elite (sploh v srednjeveških mestih pri nas) je živelo »normalno«¹⁴⁷ družinsko življenje s svojim možem, otroki in služabniki. In čeprav se v svojem vsakdanu z dobrodelnostjo niso ukvarjale tako globalno, jim je bila le-ta na lokalni ravni močno priporočena. Didaktična literatura je bogate ženske opominjala, da je potrebno pomagati revnim sosedom, obubožanim someščanom, bolnim ljudem in nepremožnim ženskam takoj po porodu. Ženskam, ki so imele dovolj pod palcem, je Christine de Pizan svetovala, da naj raje kot za sedanje življenje, ki je precej kratko, poskrbijo za posmrtno življenje, ki je večno.

¹⁴³ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 218: »Assuredly, women should not speak of anything filthy, especially about cunt, ass, or other private parts, for it is an indecent topic for women to discuss.«

¹⁴⁴ Kovačič, »Meretrix publica«; Mogočević Crljenko, *Nepoznati svijet*, str. 157–162.

¹⁴⁵ Več o tem glej: Kos, *Plemiška darovanja*.

¹⁴⁶ Friedrichs, *The Early Modern City*, str. 211.

Najboljša naložba za naslednje življenje in za vstop v raj je bila po njenem mnenju karitativnost in pomoč revnim. Spoštovanja vredna ženska ni zavrгла ničesar. Revnim je lahko pomagala s hrano, ki je ostala od kosila, ali pa s ponošenimi oblekami, ki bi jih sicer pojedli molji. »A, če jo skrbi za blagor svoje duše in če ljubi vrlino dobrodelnosti, miloščine ne bo dajala samo na ta način, temveč tudi z vinom iz svoje kleti in z mesom s svoje mize«. ¹⁴⁷ Dobrodelnost je morala biti ženski, ki je imela dovolj sredstev, v veselje, saj zaradi nje ni bila nič revnejša, dobrodelna dejanja pa so bila »shranjen zaklad, ki ga bo odnesla s seboj«. ¹⁴⁸

V srednjem veku je za eno od najslabših ženskih značilnosti veljala prevelika blebetavost. Splošno uveljavljeno mnenje je bilo, da ženska enostavno ni znala obdržati nobene skrivnosti zase. Zaradi tega so pisci različnih traktatov moškim svetovali, naj svoji ženi ničesar ne zaupajo, pa naj je bila ta še tako zvesta in lepo vzgojena. Tudi Sir Geoffrey in avtor *Le Menagier de Paris* sta popolnoma sprejela mnenje o ženski čvekavosti in pisala, da ženski ne gre zaupati zasebnih informacij. A glede na to, da sta oba pisala vzgojni traktat za ženske, sta svoje hčere oziroma žene še vedno želela speljati na pravo pot. »Tako ti svetujem, da nikomur, ne glede na to, kako blizu ti je, nikoli ne razkriješ, kar ti je mož zaupal na samem. S tem boš premagala žensko naravo, ki, tako pravijo, ne zna ničesar skriti.« ¹⁴⁹ Ženski se je svetovalo, naj nadzira svoj jezik in svoje srce ter naj ju podredi razumu. Paziti je morala pred kom in komu je govorila. Najboljše pa je bilo, če v družbi sploh ni govorila preveč. V razkrivanje skrivnosti je vodilo tudi žensko opravljanje, ki je bilo po mnenju bogatega pariškega meščana še toliko hujše, saj je naslednja ženska »k zgodbi dodala še nekaj več, da jo je naredila bolj svojo in jo je nato naslednja še nekoliko olupšala, kar pa je laž še bolj napihnilo«. ¹⁵⁰ Zanimivo je, da se je ženskam po drugi strani svetovalo, da naj ničesar ne skrivajo pred svojimi možmi. Priporočljivo je bilo, da se pred njimi niso pretvarjale, ampak so jim povedale, kakšne skrbi so imele. In čeprav je Parižan menil, da je moral »mož ljubiti svojo ženo kakor svoje telo in vidva, to je mož in žena, morata biti kot eno in se morata posvetovati v popolnoma vseh stvareh«, ¹⁵¹ je bil kljub temu še vedno prepričan, da mož ni smel ženi ničesar povedati, ker je le-ta vse raztrobila naokoli, medtem ko je žena morala možu povedati vsako podrobnost.

¹⁴⁷ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 148: »But if she loves the welfare of her soul and the virtue of charity, she will not give her alms only in this way, but with the wine from her own cellar and the meat from her table, ...«

¹⁴⁸ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 148: »... the laid-up treasure that she will take with her, ...«

¹⁴⁹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 142: »Thus I counsel you never to reveal to anyone, no matter how close to you, what your husband confides to you in private. In so doing you will conquer your woman's nature that, so it is said, can hide nothing.«

¹⁵⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 143: »..., the last one always adds a little more to the story, making it more her own, and then the next one embellishes even more, thus increasing the falsehood.«

¹⁵¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 144: »..., a man should love his wife as his own body, and therefore you two, that is, man and wife, should be as one and consult each other in all things and entirely.«

Ženska je morala torej stalno paziti na svoje obnašanje. Kot mlado še neporočeno dekle je morala paziti na svoj ugled in svoje dobro ime, saj je drugače lahko ogrozila svojo poroko. Le dobro vzgojeno dekle je našlo tudi dobro poročno partijo. Kot poročena žena se je morala obnašati moževemu stanu primerno ter nenehno paziti, da ni osramotila in omadeževala moževega imena. Obnašanje ženske pa je ostalo pod nadzorom tudi, ko je ostarela oziroma ovdovela, saj je bilo njeno obnašanje takrat zgled mlajšim, še neporočenim dekletom.

Starejše ženske prav tako niso smele pretiravati z vinom, čeprav jim sodeč po Christine de Pizan pitje alkohola ni bilo tuje. Za starejše gospe nasploh ni bilo primerno, da so se obnašale kot mlada dekleta, saj se je od njih pričakovalo, da so zrelejše in s tem tudi pametnejše. *»Popolnoma nič ni bolj absurdno od starejših ljudi, ki jim bodisi primanjkuje razsodnosti bodisi so neumni bodisi naredijo kakšno norost, h kateri mladost spodbuja mlade (ki je sicer tudi pri njih graje vredna). Zaradi tega se mora starejša ženska paziti, da ne stori ničesar, kar zgleda neumno. Za njo ni primerno, da pleše, zbija šale ali se bučno smeji. Če je dobro razpoložena, se mora vedno veseliti mirno, na dostojanstven način in ne tako kot mladi ljudje.«*¹⁵² Vendar pa modrost in dostojanstvo nista pomenila tudi zajedljivosti, tečnobe, nergavosti in neotesanosti. Starejša ženska ni smela biti besna, zlobna in osorna. Kadarkoli se je pametna starejša ženska želela prepirati ali pa je bila jezna, si je po nasvetu Christine de Pizan morala reči: *»Za božjo voljo, kaj je narobe s teboj? Kaj nameravaš storiti? Ali se razumna ženska tako obnaša in se tako razburi? Če misliš, da so te reči napačne, ni tvoja stvar, da jih urediš. Umiri se in ne govori tako zlobno. Če bi lahko videla, kako hudoben izraz imaš na obrazu, ko si v takšnem razpoloženju, bi te prestrašilo. Bodi bolj dostopna in bolj brezbrizna do svojih ljudi. Če jih že moraš kaznovati, jih okaraj bolj spoštljivo. Izogibaj se takšni jezi, saj žali Boga in ti ne prinaša nič dobrega ter ne bo prisilila ljudi, da te bodo imeli radi. Biti moraš potrpežljiva.«*¹⁵³ Tudi govoriti je morala umirjeno in obvladano ter brez neumnih in vulgarnih besed.

¹⁵² Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 162: *»Inevitably nothing is more ridiculous than old people who lack good judgement or who are foolish or commit the follies that youth prompts in the young (and which are reprehensible even in them). For this reason the elderly woman ought to see to it that she does nothing that looks foolish. It is not seemly for her to dance, frolic about or to laugh uproariously. But if she is of a happy disposition, she ought always to see that she takes her pleasure sedately and not in the manner of young people, but in a more dignified way.«*

¹⁵³ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 163: *»Goodness, what's the matter with you? What are you trying to do? Is this the behaviour of a sensible woman, to be upset like this? If you think these things are wrong, it is not up to you to put everything right. Calm down and do not speak so spitefully. If you could see how mean your expression looks when you are in such a fury, you would be horrified. Be more approachable and more easy-going to your people, and if you have to chastise them, reprimand them more courteously. Avoid such anger, for it displeases God, and does you no good and will not make people love you. You must be patient.«*

7. Odnos do moža

Pisci didaktične literature so največ pozornosti namenili obnašanju poročene ženske, to se pravi odnosu žene do moža oziroma skladnemu zakonskemu življenju. To je bila tudi osrednja točka vseh vzgojnih traktatov. Avtor *Le Menagier de Paris* tej temi ni posvetil le več kot dve tretjini celotne knjige, temveč je svoje mnenje tudi izrecno izrazil. »Zaradi tega, ker sta ti dve stvari, odrešenje duše in zadovoljstvo tvojega moža, dve najpomembnejši stvari, ki obstajajata, sta na prvem mestu v tej knjigi«. ¹⁵⁴

Idealna žena je bila ljubeča, ponižna, skrbna in pozorna do svojega moža, znala je obdržati moževe skrivnosti zase in bila popustljiva, če je mož skočil čez plot. Poglavlja, namenjena tej temi, so avtorji didaktične literature zelo radi polnili s »poučnimi« zgodbami, ki so izvirale iz Biblije, raznoraznih anekdot ali pač iz piščevih lastnih izkušenj.

Kot prvo je morala vsaka žena neizmerno in **brezpogojno ljubiti** svojega moža, saj je lahko drugače kaj kmalu »spoznala muke pekla, kjer ni ničesar kot nasilje in razburjenost«. ¹⁵⁵ Bogati Parižan je rotill svojo ženo, naj bo ljubeča in pristrčna do svojega moža, a zadržana do drugih moških. Še posebej so mu šli v nos bahavi in brezdelni mladeniči, ki so živeli iznad svojega standarda in niso posedovali nobene zemlje ali naslova ter so postali plesalci. Izogibati se je morala tudi dvorjanom velikih gospodov ter moškim in ženskam, ki so sloveli po bednem, ljubezenskem in razuzdanem življenju. ¹⁵⁶ Avtor *Le Menagier de Paris* je zapisal, da če zna biti svojemu gospodarju zvest pes, potem »mora biti ljubezen žene, ki ji je Bog podaril pamet in razum, še toliko bolj popolna in vzvišena.« ¹⁵⁷

Žena je morala svojega moža ljubiti in spoštovati ne glede na to, ali je bil star ali mlad, slab ali dober, miroljuben ali prepirljiv, nezvest ali kreposten. »In ve, drage prijateljice, ki ste poročene, ne jezite se, da ste na ta način podrejene svojim možem, kajti za ljudi ni vedno koristno, če so svobodni. To dokazujejo besede, ki jih je Božji angel rekel Ezdri, namreč da so tisti, ki so se predali svoji svobodni volji, padli v greh, se uprli Našemu Gospodu in poteptali pravične, to pa jih je potegnilo v uničenje. Naj se tista, ki ima blagega, dobrega in razumnega moža in jo ta iskreno ljubi, zahvali Gospodu, saj to ni majhna usluga, temveč največje dobro, ki ga lahko prejme na tej zemlji. **Naj mu kar najbolje služi in ga z zvestim srcem ljubi – kar je tudi njena naloga** (poudarila avtorica) – naj pri tem živi v miru in moli Boga, da bo še naprej varoval njuno zvezo in ohranil njuno življenje. Tista pa, katere mož ni ne dober ne slab, se mora prav tako zahvaliti Gospodu, da ji ni dal še slabšega; na vso moč se mora truditi, da pomirja njegove izpade in da

¹⁵⁴ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 50: »And because these two things, salvation of the soul and the contentment of your husband, are the two most important things that exist, they are placed first in this book.«

¹⁵⁵ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 62: »... discovered the torments of Hell, where there is nothing but violence and tumult.«

¹⁵⁶ *The Good Wife's Guide*, str. 94–103.

¹⁵⁷ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 103: »So much more should women, with God-given sense and reason, have perfect and solemn love for their husbands.«

živita mirno in skladno s svojim položajem. In tista, čigar mož je sprijen, nezvest in zloben, se mora potruditi in ga prenašati, zato da ga iztrga iz sprijenosti in ga vrne, če more, na pot razuma in dobrote. Če pa kljub vsemu njenemu trudu mož še naprej vztraja v slabem, bo njena duša nagrajena za to pogumno potrpežljivost in vsi jo bodo blagoslovili in branili.«¹⁵⁸ Ženskam, ki so vedele, da jih možje varajo, je Christine de Pizan svetovala, da, če situacije ne zmorejo same popraviti, naj se pretvarjajo, kakor da ničesar ne vedo. Z neposrednim napadom na moža bi lahko namreč stvar le poslabšale, saj bi s tem povečale možnost, da bi jih možje zapustili, kar pa bi jim prineslo sramoto in nespoštovanje. »Živeti in umreti moraš z njim, pa kakršenkoli že je.«¹⁵⁹ Tudi avtor *Le Menagier de Paris* je svojo ženo svaril pred tegobami, ki bi jo lahko doletele, če bi mož pobegnil ali pa jo zapustil. Ostala bi sama, siromašna, osramočena in manj cenjena. In nobenega dvoma ni bilo, da je bila za zakonska nesoglasja kriva žena. Ona je bila ključ do moževega zadovoljstva. Če je bil mož doma srečen, to se pravi, da je žena delala natanko tako, kot ji je ukazal, potem svoje sreče ni iskal drugje. Do svoje žene je bil »vdan, pozoren in ljubeč«.¹⁶⁰ Če pa žena ni bila poslušna, mirna in tiha, ampak jezikava in ošabna, je mož svojo srečo začel iskati drugje. Že ena sama ženina napaka je lahko moškega tako razjezila, da jo je zapustil. »Če ga samo enkrat razjeziš, ga boš zelo težko tako pomirila, da se mu madež jeze ne bo za vekomaj vrezal v spomin.«¹⁶¹

Nesoglasja v zakonu je lahko povzročilo tudi **ženino ljubosumje**. Malo ljubosumja v vezi ni škodilo, saj »pameten moški pravi, da je ljubosumje del ljubezni«.¹⁶² Moški svoji ženi ni smel zameriti, če je bila nanj malce ljubosumna, saj je to kazalo, da se je bala, da bo neka druga deležna ljubezni, ki bi v bistvu morala pripasti njej. Vendar pa »pametna žena ne pokaže nobenega znaka ljubosumja«.¹⁶³ Ženske, ki so pripadale višjim slojem oziroma eliti, svoje nesreče in žalosti niso smele kazati navzven. Tegobe so morale prenašati z dvignjeno glavo in dostojanstveno ter nikakor ne kot ženska iz Sir Geoffreyjeve zgodbe, ki se je zapletla v pretep z žensko, na katero je bila močno ljubosumna. Po krivem obtožena ženska jo je s palico udarila po obrazu in ji zlomila nos. »Zaradi popačenega nosu in njene nesreče jo njen mož ni več tako ljubil kakor prej in si je tu in tam vzel drugo žensko. Torej, zaradi njenega ljubosumja je izgubila možovo ljubezen in spoštovanje.«¹⁶⁴

¹⁵⁸ de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 304 in 305.

¹⁵⁹ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 64: »You must live and die with him whatever he is like.«

¹⁶⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 130: »... he will show devotion to you, attend to, and love you.«

¹⁶¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 123: »If just once you displease him, you will have a difficult time ever appeasing him enough so that the stain of his anger does not remain engraved and written on his heart.«

¹⁶² Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 90: »... the wise man says that jealousy is part of love, ...«

¹⁶³ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 90: »... the wise woman makes no signs of jealousy.«

¹⁶⁴ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 89: »Because of the disfiguring of her nose and her ill fortune, her husband didn't love her as much as before, and from time to time he took other women. And so, because of her jealousy, she lost her husband's love and esteem.«

Žena je svojo ljubezen izkazovala predvsem z **absolutno pokornostjo oziroma poslušnostjo** možu. To pa ni bila samo črka na papirju, zapisana v vzgojnih traktatih, ampak so moževo odgovornost za svojo ženo poudarjali tudi cerkveni in posvetni zakoni. »..., *tako je zaradi postave, da je mož ženin varuh in gospodar.*«¹⁶⁵ Priporočilo za dober zakon je bilo, da je mož vladal in žena brezpogojno ubogala.¹⁶⁶ Tudi statutarno pravo srednjeveških mest ni gledalo na žensko in njen položaj znotraj zakona oziroma družine popolnoma nič drugače. Ženska je bila podrejena svojemu možu in pod njegovo oblastjo, kar je bilo v statutih jasno in glasno zapisano (*«mulier habens virum et in viri potestate existens»*¹⁶⁷). Kadar se je žena zoperstavila svojemu možu, je imel ta vso pravico, da je svojo ženo tudi discipliniral in kaznoval. V Umagu je lahko oče pretepal in kaznoval (*«impune verberare et castigare»*) svojo ženo, svojega sina in priležnico, kolikor je hotel, in jo pri tem odnesel brez kakršnekoli kazni. Ne glede na to, na kakšen način je to storil, bodisi z orožjem bodisi s palico bodisi z roko bodisi, da jih je zbil na tla, in ne glede na to, ali je tekla kri ali ne, mu za svoja dejanja ni bilo treba odgovarjati.¹⁶⁸ Nič drugače se ni godilo ženam v Trstu. Tudi tukaj jo je mož, kadar se je fizično znesel nad svojo ženo, odnesel nekažnovan. Nobene vloge ni igral način (z orožjem ali brez njega, ali je tekla kri ali ne), na katerega je svojo ženo pretepel oziroma ranil (*«verberaverit vel percuserit»*). Proti nasilnemu soprogu se v obravnavo ni sprejela nobena pritožba, ki bi jo morda vložila žena ali kdo drug, in proti njemu ni bil sprožen postopek.¹⁶⁹

Ženska je torej dobila, kar je iskala. Če se svojemu možu ne bi zoperstavljala, temveč bi bila pokorna, ubogljiva in poslušna, tudi tepežk ne bi bila deležna. Tako je tudi Jožef Lamberg svojim hčeram svetoval, da če dobijo pobožnega moža, naj bodo do njega ljubeznive in dobre in naj živijo z njim častivredno. Prav tako naj mu ne dajo vzroka, da bi z njimi ravnal grdo, saj bo tako ravnal z njimi dobro. Če pa bi morebiti njihov mož brez razloga ravnal z njimi slabo, naj o tem ne razsojajo same, temveč Bog in naj bodo z njim vseeno dobre, saj drugače ne gre.¹⁷⁰ Vloga didaktične literature je bila ravno to. Vzgojiti žensko v možu popolnoma podrejeno bitje, ki je imelo v svojih mislih, dejanjih in željah pred očmi zgolj moževo voljo. In le kot takšna se je lahko izognila morebitnemu moževemu nasilju. Nasilje v vzgojnih traktatih ni bilo tabu tema. »*Oh, draga Kristina, dobro veš, koliko žensk lahko vidimo, kako po krivdi kakega krutega moža zapravljajo svoje nesrečno življenje v verigah zakona, v katerem so trpinčene še bolj kot sužnji Saracenov. Oh, Gospod, kako se pustijo pretepati neprestano in brez razloga! Oh, koliko nedostojnosti, podlosti, zmerjanj, žalitev in sramotitev toliko hrabrih žensk prenaša brez najmanjšega ugovaranja. In še koliko drugih, ki nosijo breme številnega*

¹⁶⁵ *Statut Ptuja 1376*, str. 158. člen, 177: »... *daz ist davan gesetz, das der man weibes vogt und auch maister ist.*«

¹⁶⁶ *History of Women*, str. 275 in 276.

¹⁶⁷ Morteani, *Statut Izole*, 2. knjiga, 16. člen, str. 391.

¹⁶⁸ Benussi, *Statut Umaga*, 4. knjiga, 14. člen, str. 291.

¹⁶⁹ de Szombathely, *Statut Trsta*, 3. knjiga, 1. člen, str. 162.

¹⁷⁰ Žvanut, *Od viteza*, str. 135.

potomstva, vidimo umirati od lakote in bede, medtem ko se njihovi možje vlačijo v krajih razvrata in ponočujejo v vseh gostilnah po mestu! In ko se možje vrnejo, mar ne dobijo te ženske namesto večerje kľofuto? Povej, če se motim in če ni taka usoda večine tvojih sosed?«¹⁷¹ Medtem ko je podeželski plemič o nasilju pisal povsem odkrito (njegove poučne zgodbe včasih zvenijo dokaj brutalno),¹⁷² je avtor *Le Menagier de Paris* nasilje omenjal bolj med vrsticami. »Vedi, moja draga, da njihovi možje, kadar so prevarani, ne morejo biti nikoli pregrobi.«¹⁷³

Podrazumevalo se je, da je bila žena poslušna do svojega moža in do vseh njegovih povelj, ne glede na to, kakšna so ta bila. Lahko so bila resna ali izrečena v šali, lahko so od žene zahtevala, da je naredila nekaj čudnega, lahko so zadevala trivialne ali pomembne stvari. O naravi ukaza žena ni smela sama razsojati, temveč je morala »vse stvari jemati resno, saj ji jih je ukazal mož«. ¹⁷⁴ Vse, kar je naredila, pa naj je bilo dobro ali slabo, se ji je oprostilo, če je rekla: »To mi je ukazal moj mož.«¹⁷⁵ Tudi drugi ljudje so, v primeru, da je poročena ženska storila nekaj slabega, ker je slepo sledila moževim poveljem, o njej govorili le pozitivno. Še več, celo slavili so jo. »Dobro je odreagirala, saj ji je tako ukazal njen mož. S svojim dejanjem je zgolj izvrševala svojo dolžnost.«¹⁷⁶

Avtorji didaktične literature so v svoje tekste zelo radi vključevali razne poučne zgodbe, ki so opominjale ženske, da je potrebno može ubogati tudi v majhnih in najmanjših stvareh. Tako avtor *Le Menagier de Paris* kot tudi Sir Geoffrey sta naštel kar nekaj primerov, v katerih se je gruča moških prepirala, čigava žena je najbolj poslušna in so na to tudi stavili. Da bi dobili dokaz, so se odpravili od ene žene do druge in vsaki je njen mož nekaj ukazal. Moški, čigar žena je izvršila ukaz brez ugovaranja in spraševanja, je zmagal. Ukazi so bili na primer skok v posodo, skok čez palico, štetje do štiri in podobno.¹⁷⁷ V eni od zgodb, ki jo opiše pariški trgovec, so stavili trije možje in trije opati. Zanimalo jih je, kdo je bolj poslušen, žene ali menihi. Zmagali so menihi in avtor *Le Menagier de Paris* je zaključil, da je to »logično, saj so moški«. ¹⁷⁸ Enako sama po sebi umevna je bila tudi ženska neposlušnost. »To je vendar v njihovi naravi, saj so ženske.«¹⁷⁹

¹⁷¹ de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 157 in 158.

¹⁷² Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 92, 93 in 94.

¹⁷³ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 141: »Know, my dear, that their husbands can't be too sharp if they are conned by this.«

¹⁷⁴ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 104: »... all things must be considered important by you since it will be your husband who will have commanded them.«

¹⁷⁵ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 123: »My husband ordered me to do it.«

¹⁷⁶ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 123: »She acted well, since her husband directed her; in so doing she performed her duty.«

¹⁷⁷ *The Good Wife's Guide*, str. 125, 129 in 130; Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 93 in 94.

¹⁷⁸ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 128 in 129: »... logical, since they are men.«

¹⁷⁹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 129: »Yet it is in their nature; they are women.«

Daleč najbolj popularna pa je bila v srednjem veku zgodba o poslušni in potrpežljivi Grizeldi.¹⁸⁰ V tej zgodbi se je neki markiz Walter poročil z revno, vendar krepotno in izjemno lepo mlado žensko po imenu Grizelda. Po poroki se je odločil, da jo postavi pod preizkušnjo. Najprej ji je pod pretvezo, da jo je dal ubiti, odvzel njuno dojenčico in jo dal v varstvo svoji sestri. Grizelda je to sprejela brez ugovarjanja. Nato je enako storil še z njunim sinom. In tudi to dejanje je Grizelda sprejela brez pritožb. Nazadnje je Walter Grizeldi rekel, da je ljudstvo ne želi več za vladarico in da se mora vrniti v svoj revni dom. Grizelda je odšla nazaj k svojemu očetu in znova živela kot pred poroko. Markiz se je čez nekaj časa odločil, da je dovolj preizkušal svojo ženo. Svojim vazalom je naročil, da se namerava znova poročiti in sicer s plemenito mlado damo, za katero je skrbela njegova sestra. Svoji sestri pa je ukazal, naj vrne oba otroka, vendar jima ni smela povedati, kdo je njun oče. Medtem je markiz poslal po Grizeldo in ji rekel, da nihče ne pozna njegovih navad, razporeda sob in soban bolje kot ona in da želi, da za poročne priprave poskrbi ona. Grizelda je nalogo seveda z veseljem sprejela, vendar prvič v življenju možu tudi odgovorila: »*Toda nadvse ponižno te prosim in svetujem naslednje: prosim te, da je ne trpinčiš in je ne izpostavljaš preizkušnjam, ki si jih tako kruto naložil oni drugi, kajti ta je mlajša in je bila vzgojena v nežnosti; nedvomno ne bo mogla prenašati vsega, kar je prestala ona druga.*«¹⁸¹ In Walter je bil preplavljen z Grizeldino dobroto. »*Grizelda, dovolj si dokazala svojo stanovitnost, resnično zvestobo, globoko ljubezen, pokorščino in iskreno ponižnost do mene. Menim, da noben moški na svetu ni prejel toliko dokazov zakonske zvestobe, kot sem jih jaz od tebe.*«¹⁸² Na koncu ji je povedal resnico o njunih otrocih in »*skupaj sta v sreči živela še dvajset let.*«¹⁸³

Čeprav je bogati pariški meščan zapisal, da zgodba o Grizeldi ni namenjena njegovi ženi v poduk, saj je nikoli ne bi preizkusil na ta način, je še vedno menil, da je bilo skladno zakonsko življenje odvisno od ženine poslušnosti. »*Lahko ti zagotovim, da če boš arogantna in neposlušna, boš uničila sebe, svojega moža in svoje gospodinjstvo.*«¹⁸⁴ Ženske v srednjem veku so prav gotovo dobro vedele, kam je neposlušnost pripeljala Evo in posledično tudi vse ostale ženske¹⁸⁵ ter kako cenjena je bila po drugi strani Devica Marija, ki je brez ugovarjanja sprejela Gabrijelovo oznanjenje.

¹⁸⁰ V svoj tekst sta jo vključila tako Christine de Pizan (de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 213–219) kot tudi avtor *Le Menagier de Paris* (*The Good Wife's Guide*, str. 105–118).

¹⁸¹ Citirano iz: de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 217 in 218.

¹⁸² Citirano iz: de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 218.

¹⁸³ Citirano iz: de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 218.

¹⁸⁴ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 119: »*I can assert that if you act arrogantly or disobediently, you destroy yourself, your husband, and your household.*«

¹⁸⁵ Tudi avtor *Le Menagier de Paris* je v svojem tekstu povzel splošno uveljavljeno mnenje, da je Eva z ugrizom v prepovedan sadež strogo prekršila božjo prepoved. Zaradi tega je Bog kaznoval njo in vse bodoče ženske. Je že res, da je bila ženska že pred tem podrejena svojemu možu, saj je bila ustvarjena iz njegovih reber, vendar je bila ta podrejenost bolj skladna in zmerna ter povsem naravna. Od izгона iz raja naprej pa so bile ženske obvezane k absolutni podrejenosti svojim možem, če so to hotele ali ne. Poleg tega pa je Bog Evo in s tem vse ženske kaznoval tudi z bolečinami pri porodu. Glej: *The Good Wife's Guide*, str. 120 in 121.

Ženska je morala moževe ukaze sprejeti takšne, kot so bili. Brez analiziranja, tolmačenja in spraševanja, zakaj. Možu seveda **ni smela ugovarjati**, a če se ji nekaj ni zdelo prav, je svoje mnenje lahko povedala, ko sta bila z možem sama. Niti na kraj pameti pa ji ni smelo priti, da bi to storila v javnosti. »Svojemu možu je odgovarjala pred vsemi ljudmi tako nespodobno, da ga je razjezila. Bilo ga je sram in ji je enkrat ali dvakrat rekel, naj utihne in gre. Ker tega ni hotela storiti, jo je jezno udaril s pestjo, jo zbil na tla, brnil v obraz in ji zlomil nos. Od takrat je bila popačena. In zaradi tega, ker je bila prepirljiva in tečna, je imela zlomljen nos in težke poškodbe. Za njo bi bilo veliko bolje, če bi bila tiho. Moževo dejanje je bilo povsem razumljivo in upravičeno. Za žensko se spodobi, da molči in prepusti ponosen jezik svojemu možu in gospodarju. Prav tako je narobe, če se ženska s svojim možem prepira, pa naj ima prav ali ne, še posebej pred drugimi. Ko ga najde na samem, je v redu, da ga opomni, mu svetuje in mu spoštljivo pokaže, kaj je storil prav in kaj narobe.«¹⁸⁶ Če je hotela ženska pokazati, kako poslušna in častivredna je, potem v javnosti ni niti pisnila. V nasprotnem primeru je bilo namreč videti, kakor da je moral mož svoja dejanja pred ženo upravičevati, kar pa je bilo skrajno neprimerno. Možu ni bilo treba nikoli povedati razlogov ali motivov za svoje zapovedi.¹⁸⁷

Enako kot za zapovedi je veljalo tudi za prepovedi. Ne glede na to, kakšne so bile moževe **prepovedi** (bodisi resne ali izrečene v šali bodisi so se dotikale važnih ali nepomembnih stvari), se jih je morala žena **strogo držati**. Nikakor jih ni smela prilagoditi, povečevati, zmanjševati, širiti ali ožiti.¹⁸⁸

Tudi v primeru, ko je morala žena rešiti neko zadevo, o kateri (še) ni govorila s svojim možem in le-ta svoji ženi (še) ni izdal ukaza oziroma prepovedi, je morala imeti pred očmi **zgolj moževo mnenje**. Stvar je morala izpeljati tako, kot bi jo njen mož, in pri tem ni smela razmišljati s svojo glavo. Njeno mnenje ni bilo pomembno. »Raje zadovolji svojega moža kakor sebe, saj ima njegova sreča prednost pred tvojo.«¹⁸⁹ Tudi, če se ji je zdelo, da je imela za svoja dejanja resnično tehten razlog, se je morala o zadevi posvetovati še z možem. Če pa je bil mož na službeni poti, vendar je imela žena dovolj časa, da je moža obvestila o svojih idejah, mu je morala napisati pismo in tudi počakati na njegov odgovor. Nikakor pa ne narediti

¹⁸⁶ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 92: »She spoke back to her husband so shamefully in front of all the people that he became enraged. He was ashamed and told her once or twice to be quiet and leave. When she wouldn't, her husband angrily hit her with his fist, knocking her to the ground, and kicked her in the face, breaking her nose. After that she was disfigured. And because she was quarrelsome and troublesome she got herself a crooked nose and much harm. It would have been much better for her if she had been quiet, and it was only reasonable and right that the husband have the high words. It is honorable for a woman to hold her peace and leave the proud language to her husband and lord. Also, it is wrong for a woman to argue against her husband, whether she is right or wrong, especially in front of other people. When she finds him alone then it's all right for her to reprehend him and advise him and show him courteously what was right and wrong in what he did.«

¹⁸⁷ *The Good Wife's Guide*, str. 122 in 123.

¹⁸⁸ *The Good Wife's Guide*, str. 104 in 123.

¹⁸⁹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 104: »Choose rather to please your husband than yourself, because his happiness must come before yours.«

po svoje. Največja napaka je bila, če je ženska skušala moža prelisičiti in je med njunim pogovorom o poslovanju spretno spreminjala temo, tako da mož sploh ni imel prilike, da bi ji nekaj naročil oziroma prepovedal. Ob prvi priložnosti je žena zadevo izpeljala po svoji volji, češ, saj »mi o tem nisi rekel niti besede«.¹⁹⁰

Žena ni izkazovala svoje ljubezni le z ljubečim odnosom do moža in pohlevnostjo, temveč je morala biti do moža tudi izjemno **skrbna in pozorna**. Medtem ko se je mož ukvarjal z »zunanjiimi« zadevami, sta bila dom in gospodinjstvo ženina domena. Ne glede na to, kako naporni so bili moževi posli, saj je moral odhajati in prihajati, letati sem in tja, zmrzovati ali se potiti, skakati po snegu, dežju, toči ali vetru in je bil večkrat prestradan ter neprespan, mu le-ti niso predstavljali problema, saj mu je srce grela misel na pozornost, ki jo je bil deležen ob prihodu domov. »Mir, veselje in radosti, za katere je vedel, da jih je pripravila sama oziroma je pri delu nadzorovala druge, so ga razveseljevali: sezuvanje njegovih čevljev ob toplem ognju, umivanje njegovih nog, ponudba čistih čevljev in nogavic, obilna postrežba z jedačo in s pijačo ter spoštljivo izkazovanje časti. Potem ga je spravila spat med bele rjuhe z njegovo nočno čepico na glavi, ga pokrila s toplim krznom in ga zadovoljevala še z drugimi radostmi in užitki, intimnostjo, ljubeznijo ter skrivnostmi, o katerih bom molčal. Naslednji dan mu je pripravila sveže srajce in obleke.«¹⁹¹ Po mnenju premožnega pariškega trgovca ni bilo moža na tem svetu, ki ob takšni uslužnosti ne bi znal ceniti svoje žene. »Zato ti svetujem, da svojemu možu, vsakič ko pride domov, zagotoviš te udobnosti. Le tako naprej, perservere! Ne kregaj se z njim in ne pozabi ljudskega pregovora, ki pravi: »Tri stvari so, ki odženejo dobrega moža od doma: hiša brez strehe, ognjišče, s katerega se preveč kadi, in prepirljiva ženska.« Zato te rotim, moja draga, če želiš, da ti je mož naklonjen in vdan, da si do njega nežna, ljubeča in ljubezniva.«¹⁹²

Tako Christine de Pizan¹⁹³ kakor tudi Sir Geoffrey¹⁹⁴ sta ženskam iz višjega družbenega sloja svetovala, da naj bodo **spoštljive in prijazne tudi do moževih sorodnikov in prijateljev**, saj bodo ti tako do njih ljubeznivi, uslužni, spoštljivi in zaščitniški. »Če ji bodo moževi sorodniki naklonjeni, se bo počutila veliko var-

¹⁹⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 132: »You said nothing about it to me!«

¹⁹¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 138: »The ease, joys, and pleasures he knows she will provide for him herself, or have done for him in her presence, cheer him: removing his shoes in front of a good fire, washing his feet, offering clean shoes and socks, serving plenteous food and drink, respectfully honoring him. After this, she puts him to sleep in white sheets and his nightcap, covered with good furs, and satisfies him with other joys and amusements, intimacies, loves, and secrets about which I remain silent. The next day, she has set out fresh shirts and garments for him.«

¹⁹² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 138: »I therefore advice you to provide these comforts for your husband each time he arrives home. Keep it up, perservere! Also maintain peace with him and remember the peasant proverb that says: »There are three things that drive a good man from home: a roofless house, a smoky chimney and a quarrelsome woman.« Therefore, to continue in your husband's affection and good graces, I beg you, my dear, be gentle, lovable, and gracious toward him.«

¹⁹³ de Pizan, *The Treasure*, str. 65 in 66.

¹⁹⁴ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 99.

neje, saj se je že velikokrat zgodilo, da so moževi sorodniki ženski škodovali.«¹⁹⁵ Christine de Pizan je to dobro vedela, saj se je zaradi dediščine pokojnega moža z njegovimi sorodniki več let preganjala po sodiščih.

Na začetku drugega dela prvega poglavja je pisec *Le Menagier de Paris* »rekapituliral«. Za hip se mu je zazdelo, da bi se njegova žena ob branju tako številnih pravil lahko mogoče dolgočasila in ga imela za nerazumnega. Ni bil več tako močno prepričan v uspešnost svojega projekta in nadaljnje pisanje se mu ni zdelo več smiselno. Zaradi tega je naredil kratek povzetek vsega napisanega. »Tako želim najprej pretehtati količino instrukcij, ki sem ti jih dal, katere izmed njih so nujno potrebne, ali naj ti zaupam še dodatni material in koliko le-tega ter če resnično nisi sposobna za več, pri katerih nalog ti bom pomagal.«¹⁹⁶ Pripovedovalec je svoji ženi zagotovil, da je morala opravljati le najpomembnejše dolžnosti, h katerim je prišteval pobožnost, vzdržnost, ljubezen do moža, poslušnost, držanje moževih skrivnosti zase in zmožnost pregovarjanja moža, če se je obnašal razuzdano in je želel zaiti s poti. »Vsa ta pričakovanja so resnično temeljna in ti prinašajo dober glas. So obvezna le za tebe in niso preveč obremenilna. Na podlagi navodil, ki so predstavljena zgoraj, bi jih morala uspešno izvesti. Ta knjiga ti bo nudila veliko prednost, saj druge ženske nikoli niso imele takšnega učbenika.«¹⁹⁷ Ženska je bila odgovorna zase, za svoje otroke in za svojo lastnino, vendar so ji pri tem lahko pomagali njeni služabniki. Tedaj je bila njena naloga, da jim je ukazovala, jih nadzorovala in skrbela, da so bile stvari pravilno narejene. »Torej, iz zgoraj povedanega lahko vidiš, moja draga, da se resnično ne smeš pritoževati. Še zdaleč nisi preveč obremenjena in imaš le tiste obveznosti, ki ti upravičeno pripadajo ter bi ti morale biti v veselje, kot na primer služenju Bogu in skrb za moža, kar je na kratko rečeno vse [poudarila avtorica].«¹⁹⁸

¹⁹⁵ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 66: »She will be more secure when she has the favour of the relatives of her husband, for one has very often seen women greatly harmed by their husband's relatives.«

¹⁹⁶ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 181: »So first I wish to consider the amount of instruction I have given to you, and what part of it is indispensable, and whatever I should entrust you with additional material, and how much, or if there really already is more to do than you are capable of, in which case I will help you.«

¹⁹⁷ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 181: »Indeed, these expectations are all fundamental and bring you honor. They are incumbent on you alone and not overly burdensome. By means of the teachings presented above, you should be able to perform all this well. This book will provide you with a great advantage, since other women never had such a guide.«

¹⁹⁸ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 181 in 183: »Well, you can see from what has gone before, my dear, that, really, you must not complain. You are hardly overburdened, and have only the obligations rightly belonging to you, which should be pleasant, such as serving God and taking care of your husband's person, and in a nutshell, that is all.«

8. Skrbno vodenje gospodinjstva

V srednjem veku se je delo strogo delilo na moško in žensko. Ženska delovna sfera je običajno pomenila nadzor znotraj gospodinjstva, in sicer skrb za hišo, vrt, otroke, služabnike in malo živino. »Nekaj dni zatem, ko se je moja žena naselila v mojo hišo in je prenehala hrepeneti po svoji materi in svoji družini, sem jo prijel za roko in ji razkazal celo hišo. Povedal sem ji, da je podstrešje namenjeno žitu in klet vinu ter drvem. Pokazal sem ji, kje se hranijo stvari za mizo in ni je bilo gospodinjske zadeve v celi hiši, o kateri se moja žena ne bi naučila, za kaj se uporablja in kje je njen prostor. Nato sva se vrnila v mojo sobo in, ko sem zaklenil vrata, sem ji pokazal vse svoje hišne dragocenosti, srebrnino, tapiserije, obleke, dragulje in kje je vsaka od njih hranjena ... Samo svoje in mojih prednikov knjige ter dokumente sem želel tako takrat kot sedaj držati pod ključem, da jih moja žena ni mogla niti brati niti se do njih dokopati. Nikoli nisem držal svojih dokumentov v rokavih svoje obleke, temveč so bili zaklenjeni in urejeni v moji sobi, skoraj tako kot svetinje in religiozni predmeti, in nikoli nisem dovolil svoji ženi vstopiti bodisi z menoj bodisi sami. Prav tako sem ji naročil, če je kdaj morebiti naletela na kakšno moje pisanje, da mi ga je nemudoma izročila. Da sem ji odvzel vsakršno željo, ki jo je mogoče imela, da bi pogledala moje papirje ali vtikala nos v moje zasebne zadeve, sem večkrat izrazil svoje nezadovoljstvo s predrznimi in vsiljivimi ženskami, ki so se izjemno močno trudile, da bi izvedele nekaj o stvareh zunaj hiše ali o moževih oziroma moških zadevah.«¹⁹⁹

Poslovanje zunaj hiše je bilo torej moževa naloga. Poskrbeti je moral za vse potrebne dobrine in jih tudi prinesiti v hišo, kjer jih je prevzela žena. Z živežem in ostalimi dobrinami je morala žena gospodariti previdno in preudarno, in sicer ne preveč skopo in ne preveč radodarno. »To je namreč to, kar prazni in tanjša denarnico ter človeka spravi na beraško palico.«²⁰⁰ Biti je morala izredno varčna in nobena stvar se ni smela zavržeti. Hišo je morala imeti pod strogim nadzorom. Ničesar ni smelo zmanjkati in za vse je moral obstajati dober razlog. Dobra go-

¹⁹⁹ Citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 153: »After my wife had been settled in my house a few days, and the longing for her mother and her family had begun to fade, I took her by the hand and showed her around the whole house. I told her that the loft was the place for grain and that the cellar was for wine and wood. I showed her where things for the table were kept, and there were no household goods in the entire house whose place and purpose my wife had not learnt. Then we returned to my room, and, having locked the door, I showed her all my household treasures, silverware, tapestries, garments, jewels, and where each thing was kept... Only my books and records and those of my ancestors did I want then as now to keep locked away, so that my wife not only could not read them, but could not even lay hands on them. I always kept my records not in the sleeves of my robe, but locked up and arranged in order in my study, almost like sacred and religious objects, and I never gave my wife permission to enter, with me or alone. I also ordered her, if she ever came across any writing of mine, to give it to me at once. To take away any desire she might have for looking at my writings or prying into my private affairs, I often used to express my disapproval of bold and forward females who try too hard to know about things outside the home or about the concerns of their husbands and of men.«

²⁰⁰ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 146: »... for that is what empties and flattens purse and impoverishes a person.«

spodinja je neprestano razmišljala o hiši. »*Ali česa primanjkuje, ali je česa preveč, kaj je potrebno popraviti, kupiti ali prodati.*«²⁰¹

Največ pozornosti je vodenju gospodinjstva posvetil avtor *Le Menagier de Paris*. Svoji ženi je v drugi polovici knjige podal izredno natančna navodila glede vrtnarjenja, najemanja in zaposlovanja služabnikov, krpanja, zračenja in čiščenja oblek ter krzna, odstranjevanja mastnih madežev, iztrebljanja bolh, skrbi za vino in upravljanja posestva. Nekaj vrstic njegovih navodil, in sicer navodila za nego konjev, ni bilo namenjenih njegovi ženi, ampak oskrbniku njunega posestva. »*Sedaj, v tem trenutku ti dovolim, da se odpočiješ ali poigraš, in te, medtem ko se zabavaš nekje drugje, ne bom več naslavljal. Obračam se na oskrbnika Jehana, ki nadzoruje najino posestvo, da bo v primeru, če kateri od najinih konjev, bodisi vprežnih bodisi jezdnih, zboli ali pa je potrebno kupiti ali prodati konja, s to zadevo tudi seznanjen.*«²⁰² Čisto na koncu svoje knjige je napisal še sijajno kuharsko knjigo, ki se je začela z vzorčnimi meniji za kosila in večerje, mrzle ali tople, postne ali praznične, poletne ali zimske, nadaljevala z navodili za izbiro mesa, perutnine in začimb ter končala z dolgo serijo raznih receptov za vse vrste juh, enolončnic, omak in drugih delikates. Zajel je torej vsa področja gospodinjstva, ki so pripadala ženi: nadzor služinčadi, pospravljen in urejen dom, čista obleka in posteljnina ter priprava hrane.

Branje navodil Parižana iz mestne elite je izredno zanimivo, saj za razliko od drugih piscev svoji ženi ni našteval le, kaj vse je bila njena naloga, ampak ji je pomagal tudi s konkretnimi primeri. Tako ji je svetoval: kako ubiti volka ali lisico brez puške ali loka, kako ubiti podgano, kako se znebiti mastnih madežev, moljev, komarjev in bolh, kaj storiti v primeru plesnivega, smrdljivega ali kako drugače pokvarjenega vina, kako pripraviti vodo za umivanje rok pri mizi, kako pobeliti sol, kako narediti belo vino rdeče, kako narediti ptičje lepilo, kako pozdraviti zobobol, kaj storiti v primeru, če te ugrizne pes ali kakšna druga divja zver, kako napisati pismo, ki ga nihče ni mogel prebrati, razen če je papir segrel, kako narediti črnilo in podobno.²⁰³

8.1. Izbira in zaposlovanje služinčadi

Vse do 12. in 13. stoletja so delo služabnikov oziroma sužnjev uporabljali predvsem v kmetijstvu. Z razvojem najbogatejšega sloja mestnega prebivalstva pa se je pojavila vedno večja potreba po zaposlovanju pomožne delovne sile tudi v gospodinjstvu. Vzporedno z ekonomskim razvojem mest je prišlo tudi do

²⁰¹ Citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 155: »... whether there is anything lacking, or anything in excess, what needs to be repaired, bought or sold.«

²⁰² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 223: »Now, at this moment I want to allow you to rest or be merry and will address you no more while you amuse yourself elsewhere. I will turn to Master Jehan the steward, who oversees our property, so that if any of our horses, whether cart horses or riding horses, are in pain or if it becomes necessary to buy or trade a horse, he will be acquainted with the subject.«

²⁰³ *The Good Wife's Guide*, str. 209–339.

družbenih sprememb. Izgrajevanje mestnih občin je ustvarjalo vse bolj razvito zavest o pripadnosti mestnih prebivalcev skupnosti svobodnih, čeprav ne vedno enakopravnih ljudi. Odraž tega stanja se je na nek način odražal tudi na položaju sužnjev, ki so sčasoma postali svojevrsten anahronizem v strukturi mestne komune. Pomožna delovna sila je bila kljub vsemu ne samo še vedno potrebna, temveč je s pojavom obrti in trgovine postala tudi nepogrešljiva. Takratna družba je našla rešitev v zaposlovanju delovne sile, tako imenovanih famulov oziroma služinčadi, katerih delo je bilo določeno s pogodbo. Na vse večje število plačane služinčadi je vplivalo tudi dejstvo, da je bilo najemanje delovne sile cenovno ugodnejše od kupovanja sužnjev. Poleg tega je ukinjanje suženjstva zagovarjala in spodbujala tudi cerkev, saj je bilo v nasprotju s krščanskimi načeli. Glede na naravo njihovega dela je bilo med najetimi delavci veliko več žensk kot moških. Kljub temu, da je bil njihov položaj le za malenkost boljši od suženjskega, so bili to svobodni ljudje. Gospodarji so jih hoteli obdržati v podrejenem položaju, zato so jim za čas njihovega dela velikokrat vsilili mnoge omejitve, ki so jih potisnile bliže suženjskemu položaju. Osnovna razlika, ki je plačani služinčadi nudila boljšo perspektivo od tiste, ki so jo imeli sužnji, je bila ta, da so omejitve veljale le do izteka pogodbe. Famuli so imeli tako večjo možnost, da so se materialno povsem osamosvojili, kar so mnogi tudi izkoristili.²⁰⁴

Iz istrskih mestnih statutov in virov za srednjeveško zgodovino Ljubljane in Maribora je razvidno, da je tudi naša mestna elita najemala in zaposlovala služabnike.²⁰⁵ Število služabnikov je bilo odvisno od statusa posamezne družine. Iz teksta, ki ga je napisal avtor *Le Menagier de Paris*, je mogoče razbrati, da je imel Parižan dokaj veliko gospodinjstvo. Poleg mestne hiše je posedoval še hišo na podeželju, kar za pripadnike mestne elite ni bil nenavaden pojav.

»Vedi, da si za možem ti gospodarica v hiši, ti daješ služabnikom ukaze, jih nadzoruješ, jim vladaš in z njimi suvereno upravljaš.«²⁰⁶ Glede na to, da je bila žena odgovorna za najem, delo, plačilo in življenje služabnikov, je avtor *Le Menagier de Paris* o tej zadevi podal svoji ženi precej natančna navodila. »Če želiš postati upraviteljica gospodinjstva ali o tem poučiti prijatelja, moraš vedeti, da obstajajo tri vrste služabnikov.«²⁰⁷ Služabniki so se lahko najeli le za določen čas, na primer za en dan ali pa za celo sezono. Ti so opravljali delo nosačev, žanjcev, koscev, trgačev grozdja, suknarjev, sodarjev in podobno. »Ko se govori o služabnikih, ki pripadajo trgovcu, mora on imeti v prvi vrsti tiste, ki obdelujejo zemljo. Z njimi mora ravnati človeško, do njih se ne sme obnašati tiransko in po zaslugah in krivicah mora

²⁰⁴ Budak, *Servi i famuli*, str. 251; Janeković-Römer, *Rod i grad*, str. 123.

²⁰⁵ Več o tem glej: Kovačič, *Ženska v srednjem veku na Slovenskem*, str. 215–226.

²⁰⁶ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 217: »... , know that after your husband, you must be mistress of the house, giver of orders, inspector, ruler, and sovereign administrator over the servants.«

²⁰⁷ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 215: »... , in case you wish to become manageress of the household or instruct a friend in this matter, you should know that there are three kinds of servants.«

ene bolj spoštovati kot druge.»²⁰⁸ Druga vrsta služabnikov so bili tisti, ki so bili najeti zaradi svojega strokovnega znanja. To so bili: krojači, krznarji, peki, mesarji, čevljarji in drugi. Še kako potrebna je bila tudi hišna služinčad, ki se jo je zaposlilo za več let in je živela v gospodarjevi hiši. »*Drugi so služabniki moškega in ženskega spola, ki jih je potrebno plačati in držati v hiši. Od njih se zahteva, da so čisti, pristojni, diskretni, zvesti in preverjeni, saj se v trgovčevi hiši dela z denarjem in blagom ter se ne sme držati oseb s slabim karakterjem.*»²⁰⁹

Žena je morala biti izredno pazljiva pri izbiri dnevnih in sezonskih delavcev, saj so bili ti po mnenju bogatega Parižana velikokrat problematični, neolikani, nesramni, arogantni, predrzni in vedno pripravljeni žaliti ter kritizirati. Zaposlovati je bilo priporočljivo le miroljubne in tihe služabnike. »*Pozanimaj se o obnašanju tistih, ki jih želiš najeti, izogibaj se predrznih ljudi, ki so arogantni, ošabni, zaničljivi ali žaljivi, čeprav ti mogoče prinašajo določene beneficije in prednosti ter svoje usluge ponujajo poceni. Takšne ljudi raje ljubeznivo in mirno odslovi, kajti če se prerinejo v tvoj posel, je ne boš odnesla brez obrekovanja in prepira. Zato naj tvoji ljudje vzamejo poslušne in uglajene služabnike in pomočnike ter jim celo dodatno plačaj, saj boš mirna, če boš poslovala z dostojnimi ljudmi.*»²¹⁰ Glede njihovega plačila se je bilo potrebno pogoditi še preden so začeli delati, saj je v nasprotnem primeru lahko prišlo do prepira, ker so delavci ob končanem delu zahtevali večje plačilo. »*Kajti tisti, ki želijo zaslužiti, so pred začetkom dela poslušni. Glede na to, da potrebujejo plačo, se bojijo, da bo nekdo drug dobil službo in da bodo izgubili pogodbo in dobiček ter so zato na začetku bolj razumni.*»²¹¹

Čeprav je dal pisec *Le Menagier de Paris* svoji ženi povsem proste roke pri zaposlovanju, plačevanju in odpuščanju hišne služinčadi, je zaradi njene mladosti od nje zahteval, da se je o svojih dejanjih posvetovala najprej z njim in nato naredila po njegovem nasvetu. Nasveti, kako naj pripadnica pariške mestne elite zaposluje služabnike, precej spominjajo na današnje iskanje službe. Tudi v srednjem veku je bilo pomembno dobro priporočilo, dobro opravljen intervju in natančno sestav-

²⁰⁸ Citirano in prevedeno iz: Kotruljević, *O trgovini*, str. 453. »*Kad se govori o slugama koji pripadaju trgovcu, on u prvom redu treba da ima ovih posljednjih koji obrađuju zemlju. Mora s njima postupati čovječno, ne smije se prema njima tiranski odnositi, mora neke častiti više nego druge po zaslugi i krivici.*«

²⁰⁹ Citirano in prevedeno iz: Kotruljević, *O trgovini*, str. 453. »*Drugi su sluge muškarci i žene koje treba držati u kući za plaću. Od njih se traži da budu čisti, pristojni, diskretni, odani i iskušani, jer se u trgovčevoj kući radi s novcima i s robom, i ne smiju držati osobe loših svojstava.*«

²¹⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 216: »...*, make inquires about the behavior of those you wish to hire, and do not have anything to do with impertinent people who are arrogant haughty, disdainful, or offensive – despite whatever benefit or advantage you may see in them or how cheaply they offer their services. Rather dismiss such folks from you and your business graciously and calmly, for if they elbow themselves in, you will not escape without slander or quarrel. Therefore have your people take on tractable and gentle servants and helpers, and even pay them extra, for it gives you peace of mind to deal with worthy people.*«

²¹¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 215: »*For those who want to earn money are tractable before they begin working. Since they need the wages, they fear that someone else will grab the job before them and they will lose the contract and the profits, and so they are more reasonable beforehand.*«

ljena pogodba. »Ne najemi nikogar od njih, ne da bi se najprej pozanimala, kje so bili prej zaposleni. Pošlji nekoga tja, da se pozanima o njihovem obnašanju, in sicer če preveč govorijo ali pijejo, kako dolgo so bili tam zaposleni, kaj so tam delali in kakšne so njihove veščine, če imajo sobo ali znanke v mestu, iz katere države izvirajo, kako dolgo so v tej deželi živeli in zakaj so jo zapustili. Če se boš seznanila z njihovimi preteklimi službami, boš vedela, koliko jim lahko pri sedANJI zaupaš. Zavedaj se, da so bile ženske iz tujih dežel najbrž nečesa obtožene v svoji domovini in zato iščejo službo daleč stran od svoje dežele. Kajti, če bi bile brez madeža, bi bile gospodarice in ne služabnice; in isto pravim tudi za moške. Če na podlagi priporočil prejšnjega gospodarja, gospodarice, sosedov ali drugih ljudi zaključiš, da ustrezajo tvojim potrebam, vprašaj bodočo služabnico direktno – in v njeni prisotnosti naj oskrbnik Jehan v svojo knjigo zapiše točen datum, ko si jo najela – njeno ime, ime očeta in matere ter drugih sorodnikov, njihov naslov prebivališča, mesto rojstva in njena priporočila. Zaradi tega se bodo bolj bali narediti nekaj narobe, saj se bodo spomnili, da si te stvari zapisala. Če bodo od tebe pobegnili brez dovoljenja ali naredili kakšen prekršek, jih bo strah, da boš vložila tožbo na sodišče ali se pritožila njihovim prijateljem. Ne glede na vse pa si zapomni besede filozofa Bertanda Starejšega, ki pravi: 'Če boš najel sobarico (ali moškega služabnika), ki odgovarja ošabno in ponosno, vedi, da ko bo odšla, ti bo naredila škodo, če bo lahko. Če pa se dobrika in prilizuje, ji sploh ne zaupaj, saj te poskuša prelisičiti na nek drug način. Toda, če zardi in je tiha ter plaha, ko jo popravljaš, jo ljubi kakor svojo hčer.'²¹²

Christine de Pizan je ženske, ki so imele služabnike in služabnice, opozarjala pred razno raznimi triki, ki so jih nepoštenne služabnice velikokrat izvajale. Ne-katere služabnice so se s svojo premeteno igro uspele vtihotapiti v gospodinjstvo srednjega ali bogatejšega sloja, češ kako dobre gospodarice so. Na podlagi tega

²¹² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 217: »Do not take any of these without first discovering where they dwelled before, and send someone there to inquire about their behavior: whether they talk or drink too much, how long they were employed there, what services they performed and are skilled in, whether they have a room or acquaintances in the town, from what country and people they originated, how long they lived there, and why they left. Through familiarity with their past services, ascertain what confidence or trust you can have in their future services. Keep in mind that often such women from foreign parts have been accused of some vice in their country, leading them to seek work far from their own region. For if they were without stain, they would be mistresses and not servants; and I say the same of men. If reports from former master, mistress, neighbors, or others show that she suits your needs, ask the prospective servant directly – and in her presence have Master Jehan the steward write it down in his account book the day you retain her – her name and that of her father, mother, and any other relatives, where they reside, where she was born, and her references. For they will be more fearful of doing wrong since they recollect that you have recorded these things. Should they flee from you without permission, or commit any offense, they worry you will write and make a complaint to the justice of their land or to their friends. Despite everything, recall the words of the philosopher Bertrand the Elder, who said: »If you take on chambermaid (or manservant) who answers haughtily and proudly, know that when she leaves she will do you injury if she can. If instead she is a flatterer and cajoler, do not trust her at all, for she strives to trick you in some other way. But if she blushes and remains quiet and shamefaced when you correct her, love her as your daughter.«

jim je bila zaupana velika odgovornost, kot je bil nakup hrane in mesa. Ko so se vrnile z nakupov, so se gospodarici zlagale, da so za določeno hrano zapravile več, kot so v resnici. »*V dobi enega leta lahko na ta način naredijo veliko škodo.*«²¹³ Z ostankom denarja so si večkrat privoščile kakšno poslastico. Spekle so pito in priredile zabavo, medtem ko je bil gospodar v mestu ali na sodišču, gospodarica pa pri maši. Christine de Pizan je svarila tudi pred brezdelnimi služabnicami, ki so svoje delo nalagale svojim prijateljicam, medtem ko so same pohajkovale okoli ali se zabavale na kopališčih. »*Ne plača niti njim niti njenim sorodnikom in niti njenim tovarišicam, ki občasno po njej sprašujejo in jo želijo videti, toda bog ve, da so sorodniki in mnogi tovariši, ki jih ima v mestu, hišo stali veliko steklenic vina!*«²¹⁴ Takšne ničvredne služabnice so bile izjemno nevarne, saj so vedele, kako ponuditi izvrstno strežbo. S svojo hinavščino, z izvrstnim znanjem kuhanja, vzdrževanjem urejene in čiste hiše, lepim govorjenjem in prijaznim odgovarjanjem ter s pobožnostjo so uspele gospodarico tako preslepiti, da ni bila pozorna na njihova zlobna dejanja.²¹⁵

Tudi navodila, ki jih je avtor *Le Menagier de Paris* dal svoji ženi o nadzoru nad najetimi služabniki, so bila izjemno praktična. Žena je morala od njih zahtevati pokornost in poslušnost, obenem pa jih učiti in po potrebi zmerjati in kaznovati. Vzdrževati je morala red, preprečevati prepire, grdo govorjenje, čenčanje, hinavščino in nezakonito kockanje. Brezdelje in lenoba sta bili prepovedani. Gospodarica je morala poskrbeti, da je bilo delo razdeljeno glede na fizično moč služabnikov, ti pa so morali popravek opraviti še v istem hipu. »*Če jim naložiš gospodinjstvo opravilo, ki ga je potrebno opraviti takoj, in ti služabnik odgovori: »Saj je dovolj časa. Zagotovo bom to naredil.«, ali: »To bom storil jutri zgodaj zjutraj.«, imej to za pozabljeno. Začeti boš morala znova, saj je bil ves trud zaman. Zavedaj se, da tudi naloge, ki si jih naložila na splošno in ne nekemu služabniku posebej, ne bo opravil nihče, saj bo vsak čakal drugega, da jih opravi. Naj te zato naprej opozorim. Naroči begini Agnes, naj se na lastne oči prepriča, da so začeli z delom, za katerega želiš, da se opravi v kratkem času.*«²¹⁶ Od obveznosti, ki jih je služinčad imela, je Parižan navedel pometanje in čiščenje vseh vhodov v hišo, brisanje prahu in stepanje počivalnikov za noge, prevlek za klopi in blazin, pospravljanje vseh sob v hiši, ribanje, umivanje in kuhinjska opravila. Gospodaričina spletična je morala

²¹³ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 170: »... and in this way they can do great harm over a period of a year.«

²¹⁴ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 170: »She does not pay them or her relatives and her pals who sometimes come asking for her at the house and wanting to see her, but God knows that the relatives and the many cronies she has in the town cost the house many bottles of wine!«

²¹⁵ de Pizan, *The Treasure*, str. 170 in 171.

²¹⁶ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 218: »If you order them to do a chore right now and your servants reply, »There is enough time; it will surely be done,« or »It will get done early tomorrow morning,« consider it forgotten. You'll need to begin again, since the effort was for naught. Also, concerning tasks you may order everyone in general to do, realize that each servant waits for the other to do the job, so it remains undone. Be thus forewarned. Tell Dame Agnes the Beguine with her own eyes to witness them starting the work that you want completed in short order.«

skrbno in marljivo skrbeti za hišne ljubljence, še posebej za majhne pse in drobne ptice. Če sta bila zakonca dovolj premožna in sta posedovala tudi hišo na podeželju, sta morala najeti še nekoga, ki je skrbel za ovce, nekoga za vole in bike, nekoga za krave, telice, teleta, svinje in odojke, nekoga za molžo, nekoga za gosi, kokoši in golobe ter še nekoga za konje. »Zapomni si, naj tvoji ljudje skrbno krmijo te živali in ptice; gospa Agnes bi morala to nalogo zaupati najbolj primernim ljudem. Še nekaj glede te teme, zapomni si, da je tvoja odgovornost, da begina Agnes nadzoruje število tvojih ovnov, ovac in jagenjčkov, da jih redno pregleda, se pozanima o povečanju oziroma zmanjšanju črede in kdo in kako skrbi za njih. Vse to ti mora poročati in obe morata poskrbeti, da se vse pismeno zabeleži.«²¹⁷

Nad nesposobnimi služabniki in ogromno količino dela se je v pismih, ki jih je pisala iz njenega podeželskega posestva v Pappianu svojemu možu Luigiju v Arezzo, pritoževala tudi Isabella Sachetti Guicciardini (1480–1559). V pismu, ki ga je napisala avgusta leta 1535, mu je poleg obveznosti, ki so jo čakale v zvezi s trgatvijo grozdja in pripravo sodov, pripovedovala tudi o češnji, ki jo je bilo potrebno posekati, a zadeva, kljub temu, da jo je ukazala storiti, ni bila storjena. »Če bom lahko, bom poskrbela, da bodo vse te stvari narejene, vendar mislim, da mi bo moj odhod to preprečil, saj dajanje ukazov in neprisotnost ne gresta skupaj. Če bi razmislila o vseh stvareh, ki jih moram storiti, mislim, da ne bi organizirala tega potovanja [v Arezzo]. Vem, da želiš, da pridem, in nočem te ujeziti ter, če hočeš, da pridem, bom prišla, četudi bom morala pustiti, da vse propade. Ne bom mogla ostati več kakor petnajst dni. Potem pa se bom morala zaradi nedokončanih opravil vrniti. Kar me najbolj jezi, je to, da nimam služabnika, ki bi ga lahko tukaj pustila na čelu za petnajst dni ... Ne vidim nikogar primerne, ki bi ga lahko pustila tukaj, da bi opravil vse stvari, ki jih je potrebno storiti.«²¹⁸

V toku dneva so si služabniki lahko privoščili odmor za malico. Za kosilo so dobili eno zvrst preproste jedi²¹⁹ in brezalkoholni hranilni napitek. Gospodarica je morala strogo nadzorovati pitje alkohola in še posebej paziti, da ji kakšen pijan

²¹⁷ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 219: »If you remember, have your people watchful about feeding these animals and birds; Dame Agnes should assign the task to the most appropriate people. On this topic, note that it is your responsibility to have Dame Agnes the Beguine keep a count of your sheep, ewes, and lambs, to have them regularly inspected, and to inquire about the increase and decrease of the flock and how and by whom they are tended. She must report all this to you, and the two of you should see that it is recorded in writing.«

²¹⁸ Citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 156: »I will see all these things get done, if I can, but I think that my leaving will prevent me, because giving orders and not being here does not work out. If I had thought about all things I have to do, I do not think I would have organised this trip [to Arezzo]. I know that you want me to come, and I do not feel like displeasing you, and if you want me to come, I will, even if I have to let everything go to rack and ruin. I shall not be able to stay more than 15 days, then I shall have to come back, because I have to leave many things [undone]. What irritates me most is that I do not have a servant to leave [in charge] here for 15 days... I do not see anybody fit to be left here to do all the things that need to be done...«

²¹⁹ Iz poglavja *Le Menagier de Paris* o kuharskih receptih je moč razbrati, da so bili obroki za goste ter za gospodarja in gospodarico (tudi ob navadnih dnevih) običajno sestavljeni iz več vrst hrane in iz več vrst mesa. Hrana služabnikov je bila seveda skromnejša. Glej: *The Good Wife's Guide*, op. 12, str. 222.

služabnik ni niti stregel niti se ji približal. »*To je nevarno.*«²²⁰ Paziti je morala, da so jedli zdravo in da so dovolj pili, vendar »*takoj, ko si začnejo pripovedovati zgodbe ali se med seboj pogovarjati oziroma naslanjati na svoje komolce, naroči begini, da jim ukaže, naj vstanejo in odstranijo svojo mizo.*«²²¹ Poleg opoldanskega kosila so dobili še dva obroka, popoldansko malico in večerjo.

Zvečer je bilo potrebno preveriti, če v kleti slučajno ne manjka kakšen liter vina, soka ali kisa, če ima živina dovolj krme za čez noč, če so vsi odprti ognji pogašeni in če je hiša dobro zaklenjena. V primeru, da je bilo vse v najlepšem redu, so služabniki lahko legli k počitku. »*Pred tem pa se prepričaj, da ima vsak svečo, ki je dovolj odmaknjena od postelje, in svečnik z metalnim podstavkom ter da zna svečo vsak, tik preden se uleže v posteljo, ugasniti s sapo ali roko in nikakor ne s srjaco.*«²²² Poleg tega je bogati Parižan svoji ženi svetoval, da mora še posebej paziti na dekleta oziroma sobarice, stare od 15 do 20 let, saj so bile v teh letih še precej nespametne in neizkušene. Pubertetnice so morale spati blizu gospodarice, in sicer v oblačilnici ali v sobi, v kateri ni bilo nobenega okna, ki bi gledalo na ulico. Vstajati in spati so morale hoditi skupaj z gospodarico hiše. »*Ti sama, ki boš do takrat že pametna, srčno upam, natančno jih nadzoruj.*«²²³ Posebno pozornost je bilo potrebno namenjati tudi bolnim služabnikom. Gospodarica je morala z bolnim služabnikom oziroma služabnico ravnati kar se da prijazno in dobrohotno, pogostokrat je morala preveriti njegovo/njeno stanje in za njega/njo skrbeti, vse dokler ni ozdravel/a.

8.2. Pospravljen in urejen dom ter čista obleka in posteljnina

Žena je morala imeti svoj dom pospravljen in vse je moralo biti na svojem mestu. Še posebej veliko pozornost je morala namenjati čisti posteljnini, ki je morala biti bela in dišeča ter skrbno zložena v skrinji.²²⁴ Paziti je morala, da se ji med obleko, krzno, posteljnino ali v sobi niso zaredili molji in bolhe, vedeti je morala, kako z oblek odstraniti mastne madeže, in kaj storiti, če je barva na obleki zbledela, ter kaj narediti v primeru, če je krzno postalo vlažno in trdo.

V primernem letnem času je bilo potrebno prezračiti, pretresti in pregledati rjuhe, pregrinjala, obleke, krzna in kože. Obleke in krzna je bilo potrebno prezračevati precej pogosto, saj so drugače blago lahko napadli molji. »*Glede na to, da ti škodljivci*

²²⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 223: »... – this is dangerous.«

²²¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 222: »As soon as they begin to tell stories or exchange words or lean on their elbows, order the Beguine to have them rise and remove their tables.«

²²² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 223: »Make sure beforehand that each one has, distant from his bed, a candle and candlestick with a metal saucer, and that each has been wisely instructed to extinguish it by mouth or hand, and never with the shirt, just before getting into bed.«

²²³ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 223: »You yourself, who will be wise by this time, God willing, watch over them closely.«

²²⁴ de Pizan, *The Treasure*, str. 148.

živijo jeseni in pozimi, ko je dovolj vlage, in se ležejo poleti, zrači krzno in drugo obleko na soncu, na jasne in suhe dni. Če pride temen, vlažen oblak in se spusti na tvoje obleke, ti pa jih kar tako zložiš, bo ta zrak povzročil še več škodljivcev kot prej. Zato vedno izberi suho vreme. Takoj, ko zagledaš bližajočo se nevihto, pojdi po obleke in jih prinesi v hišo, še preden te nevihta dohiti. Obleke stresi, da z njih odstraniš večino prahu in jih nato očisti in pretolči z lesenimi palicami.»²²⁵

Iz pisanja avtorja *Le Menagier de Paris* je razvidno, da so bile – še posebej poleti – poleg moljev v srednjem veku dokaj pogoste spremljevalke ljudi tudi bolhe. Gospodinja, ki je nekaj dala na svoj ugled, je morala skrbno paziti, da se ji ta golazen ni zaredila v spalnici ali postelji. A če se ji je že, kako se jih je lahko znebila? Parižan je svoji ženi postregel s kar nekaj nasveti. »Slišal sem, da če po sobi raztreseš jelšine liste, se bodo bolhe na njih ujele. Nadalje, če daš v sobo eno ali dve rezini kruha, namazanega z lepilom ali terpentinom²²⁶ in če na sredino vsake rezine zapičiš prižgano svečo, ki bo privabile bolhe, se bodo le-te zalepile na kruh. Še en način, ki sem ga preizkusil in deluje: vzemi grobo tkanino in jo razgrni po svoji sobi in postelji. Vse bolhe, ki bodo priletele na blago, se bodo ujele in skupaj s tkanino jih boš lahko odnesla, kamorkoli boš želela. Nadalje, ovčja koža ima enak učinek. Prav tako sem videl, kako so čez slamnate žimnice in odeje pognili bele odeje, in ko so na njih pristale črne bolhe, jih je bilo na beli podlagi moč z lahkoto opaziti in pokončati. Najtežje se je obvarovati pred bolhami v posteljnem pregrinjalu, krznu in oblekah. Poskusil sem tole: če se krzno in obleke, ki so jih napadle bolhe, dobro zaprejo, na primer v skrinjo ali v vrečo, in se trdno in zanesljivo zavežejo ali pa zaprejo in stisnejo na kakšen drugačen način, se bolham odvzame svetloba in kisik ter se jih potisne v ječo, zaradi česar bolhe kaj kmalu poginejo.»²²⁷

V boju z muhami so pomagale v šopek zvezane vejice praproti, na katere so se živce parajoči dvokrilci zvečer usedli in ženska jih je lahko enostavno vrgla ven.

²²⁵ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 220: »Since such vermin breed in the humindity of the fall and winter and the larvae hatch in the summer, air out the furs and other garments in the sun on fair, dry days. If a dark, damp cloud comes and descends on your garments and you fold them in that condition, this air enveloped and folded into your garments will engender worse vermin than before. For this reason, choose continuous dry wheather. As soon as you see stormy conditions coming, before it reaches you, have your garments brought inside, shaken out to remove most of the dust and then cleaned and beaten using dry sticks.«

²²⁶ Terpentini je smola nekaterih iglavcev (npr. bora ali smreke).

²²⁷ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 139: »I have been informed that if you scatter alder leaves throughout the room, the fleas will get caught in them. Item, if you set in the room one or two sloces of bread smeared with glue or turpentine, with a lighted candle in the middle of each slice, the fleas will come and get stuck and trapped. The other way, which I have tried and it works: take a rough cloth and spread it in your room and on your bed and all the fleas that land there will get caught, and you will be able to carry them away with the cloth to wherever you wish. Item, it works the same with sheepskin. Item, I have seen white blankets placed on the straw mattresses and on the bed, and when the black fleas landed on them, they were quickly spotted on the white background and killed. But the most difficult part is to safeguard oneself from those within the coverlets, the furs, and the clothing that covers us. I have tried this: if the furs and robes that are infected with fleas are closed up and shut away, as inside a chest tightly strapped, or in a bag tied up securely and squeezed, or enclosed and pressed in some other way, depriving them of light and air and imprisoning them, the fleas will quickly perish.«

Prav tako je bilo priporočeno, da so se okna in vrata v sobi zvečer dobro zaprla. Odprta se je pustila le majhna odprtina na vzhodni steni, skozi katero so muhe ob zori zapustile sobo. Nato pa se je ta odprtina zaprla. Pripravljali so se tudi razni zvarki, ki so ubijali muhe. Kot na primer mešanica mleka in zajčjega žolčnika ter sok, stisnjen iz zmlete surove rdeče čebule. Muhe si lahko enostavno pokončal kar z majhno lopatko ali muhalnikom. Nastavljale so se razno razne pasti. Na dno preluknjane posode, v katero si dal med, jabolka ali hruške, si pritrdil laneno nogavico. Ko se je v posodi nabralo dovolj muh, si jo pokril z velikim krožnikom in dobro pretresel. Muhe so se zalepile tudi na z lepilom premazano vejico, ki je bila nameščena nad posodo z vodo, ali pa na vejico, obešeno na strop in namočeno v med. Še boljše pa je bilo, če si muham sploh preprečil vstop v svoj dom. Če si čez okno zelo čvrsto raztegnil obleko, namočeno v olje, pergament ali nekaj drugega, potem nobena muha ni mogla vstopiti. Bogatemu Parižanu se je zdelo, da muhe ne bodo prišle v sobo, v kateri ni miz, klopi, kredenc in drugih stvari, na katerih bi ta nadloga lahko počivala. Predvideval je, da se muhe ne bodo dolgo zadrževale v prostoru, v katerem se lahko oprimejo le golih sten. Menil je, da muhe ne marajo vlažnih in temnih prostorov ter je zato svoji ženi svetoval, naj sobe drži vlažne in tesno zaprte ter naj ničesar ne pušča ležati na tleh.²²⁸

Podobno bitko so ljudje v srednjem veku bili tudi s komarji. Pisec *Le Menagier de Paris* je večkrat na svoje lastne oči videl, kako se je soba, potem ko so šli ljudje spat, napolnila s komarji, ki jih je privlačila sapa spečih ljudi. »*Insekti so prileteli na njihove obraze in so jih tako močno popikali, da so morali vstati iz postelje in narediti ogenj s senom, da bi ustvarili dovolj dima, zaradi katerega so morala bitja zbežati ali umreti. Lahko si predstavljam, da ta ukrep pomaga tudi podnevi, in vsak, ki ima mrežo proti komarjem, se lahko prav tako dobro zavaruje pred njimi.*«²²⁹

Za odstranjevanje mastnih madežev z oblek je avtor *Le Menagier de Paris* priporočal, da se je madež namakal dva dneva v urinu, ki se ga je pred tem segrelo do vročega. Nato je bilo potrebno brez ožemanja stisniti del obleke z madežem. »*Če se madež ne odstrani, naj begina Agnes doda še malo urina, v katerega je zdrobila volov žolč, in še enkrat ponovi kakor prej. Lahko pa izbereš to: namoči suknarsko glino v lug in jo daj na madež. Ko se posuši, zdrigni. Če glina ne odstopi zlahka, jo namoči v lug, še enkrat posuši in drgni, dokler ne odpade. Ali, če nimaš suknarske gline, pripravi pepel, namočen v lug, in daj dobro namočen pepel na madež. Ali vzemi res čisto golobje perje in ga namoči v res vroči vodi, da odstraniš vso maščobo, ki visi z njega. Še enkrat ga namoči v čisti vodi, zdrigni z njim madež in vse bi moralo izginiti.*«²³⁰ Pri odstranjevanju madežev s svile, satena, z damasta in blaga za plašče

²²⁸ *The Good Wife's Guide*, str. 140.

²²⁹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 140: »*The insects land on their faces and sting them so hard that they have to get up to make a fire of hay in order to create enough smoke so that the creatures must fly away or die. This remedy can also be used by day, one would imagine, and anyone who has a mosquito net can protect himself just as well by using it.*«

²³⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 220: »*If the stain is not removed yet, have Dame Agnes the Beguine put it in more urine with ox gall beaten into it, and do as before. Or you can choose this: Have fuller's earth soaked in lye and then put on the stain. Let it*

so si gospodinje pomagale s sokom iz nezrelega sadja. »Zapomni si, da se mora v sezoni, ko se dela sok iz nezrelega sadja, prihraniti eno pletenko, brez soli, saj je le-ta koristen za odstranjevanje madežev iz oblek in povrnitev njihove barve. Svež ali star, vedno je zanesljiv.«²³¹ Za razbarvane modre obleke so tkanino zdrgnile s spužvo, ki so jo pred tem namočile v bister in čist lug. Lug je prišel na pomoč tudi pri drugih barvah, le da so ga v tem primeru zmešale s pepelom.

V primeru, da se je krzno na obleki zaradi vlage strdilo, »odstrani krzneni del z obleke in poskropi strijeni del krzna z vinom. Poškropiti ga moraš z usti, kakor krojač škropi vodo na mesta, ki jih želi zarobiti. Na ovlažen del potresi moko in pusti sušiti en dan. Nato kožo dobro zdrgni in vrni se bo v prvotno stanje.«²³²

8.3. Umetnost pripravljanja hrane

Ženska se je morala znati obrniti v kuhinji in poznati je morala vse skrivnosti, ki so se nanašale na pripravo hrane. Kljub temu, da v premožnejših gospodinjstvih ženska najverjetneje ni sama pripravljala hrane, temveč je to nalogo zaupala služinčadi, je morala znati po kuhinji pravilno ukazovati in ob posebnih priložnostih kuhanje ter strežbo tudi nadzorovati.²³³

Nihče od piscev didaktične literature ni skrivnostim kuhanja namenil toliko pozornosti kot avtor *Le Menagier de Paris*. To poglavje,²³⁴ ki je tudi najdaljše v njegovi knjigi, ne vsebuje zgolj kuharskih receptov, temveč tudi razno razne nasvete in kuharske trike. Na primer, kaj storiti, če zažgeš juho, kako se temu izogniti, kako skuhati dobro kostno juho, kako izbrati svežo ribo, dobro gos, dobrega zajca, dober sir, svežo jerebico, kako ubiti piščanca in ga pripraviti z nadevom, kaj storiti, če dobiš nenajavljene goste in podobno. Zelo zanimiv je tudi nasvet, kako dolgo naj bi kuhar nekaj kuhal. Parižan mu je svetoval, naj stvar pusti na ognju tako dolgo, dokler ne zmoli celega rožnega venca. Dokaj dober nasvet, če upoštevamo, da takrat še niso poznali ur, ljudje pa so bili precej pobožni.

Poleg tega daje to poglavje tudi izjemno zanimivo sliko o gospodarstvu posamezne družine v srednjem veku. Pisec je namreč svoji ženi podal seznam vseh

dry, and then rub. If the earth does not come off easily, have it moistened in lye, let it dry again, and rub until it comes off. Or, if you do not have fuller's earth, prepare ashes soaked in lye, and put these well-moistened ashes on the spot. Or have very clean chick feathers soaked in really hot water to remove any grease they have clinging to them. Soak them again in clean water, rub the spot well with them, and everything should go away.»

²³¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 220 in 221: »Verjuice: Nota that at the season when fresh verjuice is made, one must take a flask of it, without salt, and store it, for it is useful for removing spots from dresses and bringing back their color. Fresh or old, it is always reliable.«

²³² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 221: »... , remove the fur piece from the garment, and sprinkle the stiffened skin with wine; it should be sprayed by mouth just as tailor sprays water on the section of a garment that he wants to hem. Toss flour on the dampened part and let it dry for a day, then rub the skin well and it will return to its original state.«

²³³ de Pizan, *The Treasure*, str. 147.

²³⁴ *The Good Wife's Guide*, str. 253–339.

pariških trgov, kjer se je prodajalo meso, število mesarjev, ki jih je bilo mogoče najti na posameznem trgu, in količino ovac, volov, prašičev in telet, ki se jo je na posameznem trgu v enem tednu prodalo. Kot zanimivost ali primerjavo je dodal še količino mesa in perutnine, ki so jo v enem tednu porabili v kraljevem oziroma vojvodskem gospodinjstvu. Govoril je še o trgih, kjer se je prodajalo mleko, premog in drva, ribe, sol in zelene začimbe oziroma rastlinje za okrasitev sob. Svoji mladi ženi je povedal tudi, koliko kosov mesa je možno dobiti iz določene kategorije mesa in kako so se gibale cene.

Da bi lažje pripravila imenitne jedi za pomembne goste, je bogati Parižan svoji ženi zapisal kar triindvajset jedilnikov, ki so bili sestavljeni tudi iz šestih krožnikov in enaintridesetih različnih jedi. *»Izmed njih lahko izbereš, sestaviš in se naučiš pripraviti, katerokoli jed želiš. Upoštevaj letni čas in sestavine, ki jih imaš na razpolago v prostoru, v katerem si se znašla in kjer moraš postreči s kosilom ali večerjo.«*²³⁵ Da so v srednjem veku pripadniki elite dejansko jedli zelo razkošno in količinsko veliko, se lahko prepričamo tudi iz drugih virov. Eden od teh so tudi Popotni dnevniki Paola Santonina, ki so nastali med leti 1485 in 1487.²³⁶ Med jedmi, ki jih je bogati pariški trgovec zapisal v svojo knjigo, so se nahajali črni pudingi, klobase, divjačina, govedina, jegulje in slaniki, sladkovodne in morske ribe, navadni nezačinjeni raguji, začinjeni raguji, mesni in brezmesni raguji, pečenke, krhko pecivo in drugi deserti ter različne kuhane in mrzle omake. Zelo priljubljena je bila pikantna omaka iz kisa, soka iz nezrelega sadja in vina. V mesne jedi so radi dodajali klinčke, cimet, poper in ingver. Mandlje so dodajali k vsem mogočim jedem. Kot pravi Francoz pa je avtor *Le Menagier de Paris* dodal tudi recept za pripravo žab in polžev. Poleg jedilnikov je postregel še z natančnimi količinami sestavin, ki so bile za določen jedilnik potrebne, njihovimi cenami in trgovinami ter tržnicami, kjer se jih je dalo kupiti.

Nadalje je svoji ženi podrobno razložil celoten potek slavnostnih poedin, ki se jih je bil udeležil. *»Primo, priprava namiznih prtov, pribora in posode ter okrasnega zelenja. Na mizo se postavi: vrč, kelih s pokrovom, posodica za začimbe in posodica za sladkorčke, srebrna solnica in dva dneva star kruh, brez skorje, ki se uporablja kot samostojno hrana. V kuhinji pa potrebujemo dve veliki posodi,*

²³⁵ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 257: *»From these you can choose, assemble, and learn to prepare whatever dishes you wish, according to the season and the foods that are available in whatever place you may be when you have to give a dinner or a supper.«*

²³⁶ Santonino, *Popotni dnevniki*. Gradivo za svoj spis si je nabral, ko je kot kancler oglejskega patriarha za časa patriarha Marka Barbe leta 1485, 1486 in 1487 spremljal njegovega generalnega vikarja kaprulanskega škofa Petra Karla na njegovi vizitaciji Koroške (južno od Drave), Kranjske in Štajerske. V prvem letu, od 29. septembra do 11. novembra 1485, jih je pot vodila po Koroškem v Ziljski dolini; drugo leto, od 25. avgusta do 1. oktobra 1486, je pot šla preko Gorenjske na Koroško v Dravsko dolino in v tretjem letu, od 7. maja do 8. junija 1487, je sledila vizitacija Spodnje Štajerske. To je bila prva vizitacija izza časa razkola, torej prva po dolgi dobi petdesetih let. Odslej pa so se te v naših krajih izredno hitro ponavljale. Kar je Santonino na svojih poteh videl in doživel, je hotel opisati sebi v spomin, svojim videmskim prijateljem pa v pouk in zabavo ter morda v zagovor proti kakšnim obrekovalcem, češ da se je podal le na zabavno in trgovsko potovanje.

dve vedri za pomivanje in dve metli.«²³⁷ Seznanil jo je, kako se pripravi miza in postreže hrana ter kaj sledi po večerji: umivanje rok, molitev, postrežba z vinom in začimbami, ples ali petje.

Svojo »kuharsko knjigo« je zaključil z »majhnimi dodatki« in »drugimi mešanimi nenavadnostmi in zaključki, ki ne potrebujejo svojega poglavja«. Tukaj so se znašle različne vrste marmelad, ki so večinoma bazirale na medu, sirup iz različnih začimb, prašek iz ingverja, cimeta, klinčkov in sladkorja, ki se je posipal po hrani, recept za vafle in kandirane pomaranče, priprava vampov, ježa, veverice in grlice, izdelava klobas po zakolu prašiča, odstranitev soli iz masla in prikritje prismojenega okusa. »Da iz raguja odstraniš okus po prismojenem, ga prelij v čisto posodo, vzemi malo kvasa, ga zaveži v belo krpo in jo namoči v ragu, vendar le za hip.«²³⁸ Dodal je vrsto pametnih nasvetov, kot na primer, kdaj je sezona za določeno hrano in kakšen je najboljši način njene priprave in postrežbe. Izjemno zanimivi pa so recepti, ki niso kulinarične narave, in sicer: priprava vode za umivanje rok, izdelava lepila in črnila, vzreja majhnih ptic v kletkah, priprava peska za peščeno uro, sušenje vrtnic, ki se jih je potreslo po oblekah, priprava vode z vonjem po vrtnicah, zdravljenje zobobola in ugriza steklega psa, izdelava strupa za umor jelena ali merjasca.

9. Zaključek

Lahko bi rekli, da je didaktična literatura določala smernice pravilne vzgoje in primernega obnašanja žensk v srednjem veku. Ženske, ki so bile kot Devica Marija, pobožne in pazljive članice Cerkve, poslušne, tihe in ustrezljive žene, zapeljive, zveste, potrpežljive in pozorne ljubimke, moralen vzgled služabnicam, učiteljice svojih otrok in mladih deklet v njihovi oskrbi, šefice svojim služabnikom in obrtnikom, gospodinje, čistilke, zdravnice hišni služinčadi in hišnim ljubljencem, veterinarke domačih živali, nadzornice shrambe in kuhinje, gospodarice hišnih financ in vrtnarke ter kuharice, so veljale za častne in spoštovanja vredne ženske v srednjeveških mestih tako v Evropi kot na Slovenskem.

V poznem srednjem veku, ko so se stare ločnice med družbenimi sloji postopoma brisale (mestna elita je želela postati čim bolj podobna plemstvu, prebivalci mest so hrepeneli po vstopu v mestno elito, razlike v načinu oblačenja so postajale vse manjše ...), so začele nastajati nove razlike. Mestna elita, ki se je na vsak način hotela ločiti od ostalih prebivalcev mest, a se na star način ni več mogla, je svojo elitnost izkazovala z lepim obnašanjem. To so bili le skromni začetki, saj so meščani svoja pravila lepega in primernega obnašanja razvili šele v 19. stoletju.

²³⁷ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 263 in 264: »Primo, preparation of tablecloths, tableware and crockery, decorative greenery. To set on the table, ewers and footed hanaps, two comfit dishes, silver saltcellars, two-day old bread, crust removed, used as individual trenchers. For the kitchen: two large pots, two washtubs, and two brooms.«

²³⁸ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 335: »To removed a burned taste from pottage, pour the pottage into a clean pot, then take a little leaven and tie it in a white cloth and toss it into your pot, but just briefly.«

Mestni eliti je torej didaktična literatura služila kot vodnik za dvig po družbeni lestvici. V njej so bile zapisane vse takratne družbene norme, vsa pravila, kako se je bilo treba obnašati.

Nekako logično se zdi zaključiti, da so se tiste ženske, ki so se obnašale, kakor se je za njih spodobilo, štele med častne in elitne ženske, medtem ko so se ženske s slabimi manirami uvrščale med nižje, marginalne sloje družbe. Vendar je verjetno bolje, če rečemo, da so se ženske morale obnašati moževemu statusu primerno. Višje na družbeni lestvici je mož bil, bolj »ukalupljena« je ženska bila. Vsi obravnavani teksti so opozarjali ženske, naj se obnašajo, oblačijo, hranijo in naj kuhajo, kot se za njihov oziroma možev status spodobi. Kar je bilo opravičljivo za služabnico ali prostitutko, je bilo skrajno neprimerno za pripadnico mestne elite, da o plemkinji sploh ne govorimo.

Viri in literatura

Viri

- Barnhouse, Rebecca, *The Book of the Knight of the Tower: Manners for Young Medieval Women*. New York: Palgrave Macmillan, 2006.
- Benussi, B., Lo statuto del comune di Umago. *Atti e meorie*, Vol. VIII, Fascicolo 3 e 4, Parenzo: 1892, str. 227–313.
- Kotruljević, Benko, *O trgovini i o savršenom trgovcu* (prevod: Žarko Muljačić). Dubrovnik: 1989.
- Mlinarič, Jože, *Gradivo za zgodovino Maribora* III, XV in XVI. Maribor: 1977, 1989, 1990.
- Morteani, Luigi, Isola ed i suoi statuti. Gli statuti d'Isola. *Atti e memorie*, Volume IV., Fascicolo 3-4, Parenzo: Presso la Società istriana di Archeologia e Storia patria, 1889, str. 349–421.
- de Pizan, Christine, *The Treasure of the City of Ladies or the Book of Three Virtues*. London: Penguin Book, 1985.
- de Pizan, Christine, *Knjiga o mestu dam*. Ljubljana: Delta, 1999.
- Santonino, Paolo, *Popotni dnevniki 1485–1487*. Dunaj, Ljubljana, Celovec: Mohorjeva družba, 1991.
- de Szombathely, M., Statuti di Trieste del 1421. *Archeografo Triestino*, vol. XX della III Serie. Trieste: 1935.
- Statut mesta Ptuj 1376* (ur. Hernja Masten, Marija in Premzl, Primož). Študijska izdaja, Viri 2, Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, Umetniški kabinet Primož Premzl, 1998.
- The Good Wife's Guide. Le Ménagier de Paris. A Medieval Household Book* (kritični uvod in prevod: Gina L. Greco in Christine M. Rose). Ithaca in London: Cornell University Press, 2009.
- Weichard Valvasor, Johann, *Die Ehre des Herzogthums Crain*, III. Teil. München: Rudolf Trofenik, 1971, IX. knjiga.
- Woman Defamed and Woman Defended. An Anthology of Medieval Texts* (ur. Alcuin Blamires, Karen Pratt in C. W. Marx). New York in Oxford: Oxford University Press, 1992.
- Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800* (ur. Barbara J. Whitehead). New York in London: Garland Publishing, INC., 1999.

Women in Italy, 1350-1650. Ideals and Realities. A Sourcebook (ed. Mary Rogers in Paola Tinagli). Manchester in New York: Manchester University Press, 2005.

Literatura

- Cannon Willard, Charity, The Manuscript Tradition of the *Livre Des Trois Vertus* and Christine de Pizan's Audience. *Journal of the History of Ideas* 27, št. 3, 1966, str. 433–444.
- Baš, Angeloš, *Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem*. Doktorska disertacija. Ljubljana 1959.
- Brown-Grant, Rosalind, *Christine de Pizan and the Moral Defence of Women: Reading beyond Gender*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- de Beauvoir, Simone, *Drugi spol, prva knjiga*. Ljubljana: Delta, 2000.
- de Beauvoir, Simone, *Drugi spol, druga knjiga*. Ljubljana: Delta, 2000.
- Budak, Neven, Servi i famuli – primjer isključivanja i marginalizacije u našim komunalnim društvima. *Radovi Sveučilišta u Zagrebu – Instituta za hrvatsku povijest* 18, 1985, Zagreb: 1985, str. 249–255.
- Ford, Wyn, The Problem of Literacy in Early Modern England. *History* 78, 1993, str. 22–37.
- Friedrichs, Christopher R., *The Early Modern City, 1450–1750*. London: Longman, 1995.
- Gabrič, Aleš, Od moškega do unisex šolstva. *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov* 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september–2. oktober 2004. Celje: ZZDS, 2004, str. 215–222.
- Hančič, Damjan, *Sedemsto let klaris na Slovenskem*. Nazarje: Samostan Brezmadežne sester klaris, 2000.
- Herlihy, David, Women and the Sources of Medieval History. The Towns of Northern Italy. *Medieval Women and the Sources of Medieval History* (ur. Joel T. Rosenthal). Atene in London: The University of Georgia Press, 1990, str. 133–154.
- Hernja Masten, Marija, Bogaboječa, možu pokorna, preudarna, pametna, izobražena, a nešolana ženska. O izobraževanju in vzgoji žensk od srednjega veka do Marije Terezije na Slovenskem. *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes* (ur. Tjaša Mrgole Jukič, Vera Kozmik, Brigita Ačimovič). Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 1998, str. 25–45.
- A History of Women. Silences of the Middle Ages* (ur. Klapisch-Zuber, Christiane). Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1992.
- Janeković-Römer, Zdenka, *Rod i grad (Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne zanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 1994.
- Janeković Römer, Zdenka, Marija Gondola Gozze: La querelle des femmes u renesansnom Dubrovniku. *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest* (ur. Andrea Feldman). Zagreb: Inštitut »Vlado Gotovac«, Ženska infoteka, 2004, str. 105–123.
- Kos, Dušan, Plemiška darovanja cerkvenim ustanovam (s posebnim ozirom na 14. stoletje). *Zgodovinski časopis* 47, 1993. št. 1. str. 25–52.
- Kos, Dušan, Gorenjski samostani in plemstvo do začetka 15. stoletja. *Kranjski zbornik*, 1995, str. 57–64.
- Kos, Dušan, Ljubezen in zakonska zveza v ognju grešnosti. Prispevek k zgodovini »morale« na Slovenskem med 16. in 18. stoletjem. *Zgodovina za vse* 15, 2008, št. 1, str. 5–36.
- Kovačič, Mojca, »Prijazne, pobožne, skromne, čednostne in plemenite«: kako je Paolo Santonino videl in opisal ženske in kako so ženske dejansko živele. *Zgodovinski časopis* 56, 2002, št. 1-2, str. 95–132.

- Kovačič, Mojca, »Meretrix publica« in »putana« v istrskih in osrednjih slovenskih mestih. O prostituciji v srednjem veku. *Annales* 13, 2003, št. 2, str. 311–326.
- Kovačič, Mojca, Ženska v srednjem veku na Slovenskem, magistrska naloga, tipkopis, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2004.
- Kovačič, Mojca, Viri za zgodovino žensk v srednjem veku na Slovenskem. *Zgodovinski časopis* 62, 2008, št. 3-4, str. 323–349.
- L. Krueger, Roberta, Identity Begins at Home: Female Conduct and the Failure of Counsel in Le Menagier de Paris. *Essays in Medieval Studies* 22, 2005, str. 21–39.
- L. Krueger, Roberta, »Nouvelles choses«. Social Instability and the Problem of Fashion in The livre du chevalier de la tour landry, The ménagier de paris, and Christine de Pizan's livre des trois vertus. *Medieval Conduct* (ur. Kathleen Ashley in Robert L. A. Clark). Minneapolis in London: University of Minnesota Press, 2001, str. 49–85.
- Lemire, Beverly in Riello, Giorgio, East and West: Textiles and Fashion in Early Modern Europe. *Journal of Social History* 41, 2008, št. 4, str. 887–916.
- McLeod, Enid, *The Order of the Rose. The Life and Ideas of Christine de Pizan*. London: Chatto & Windus, 1976.
- Medieval Conduct* (ur. Kathleen Ashley in Robert L. A. Clark). Minneapolis in London: University of Minnesota Press, 2001.
- Mogorović Crljenko, Marija, *Nepoznati svijet istarskih žena. Položaj i uloga žene u istarskim komunalnim drštvima: primjer Novigrada u 15. i 16. stoljeću*. Zagreb: Srednja Evropa, 2006.
- Monfassani, John in Musto, Ronald G., *Renaissance Society and Culture*. New York: Italica Press, 1991.
- Munk, Ana, Kraljica i njezina škrinja. Lik ugarske kraljice Elizabete, rođene Kotromanić (oko 1340.–1387.), u historiografiji i na škrinji svetog Šimuna u Zadru. *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest* (ur. Andrea Feldman). Zagreb: Inštitut »Vlado Gotovac«, Ženska infoteka, 2004, str. 77–104.
- Phillips, Kim M., *Medieval Maidens. Young Women and Gender in England, 1270–1540*. Manchester in New York: Manchester University Press, 2003.
- Serše, Aleksandra, »Ženske naj bodo doma, naj bodo dobre gospodinje in matere«. *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes* (ur. Tjaša Mrgole Jukič, Vera Kozmik, Brigita Ačimovič). Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 1998, str. 47–71.
- Shahar, Shulamith, *The Fourth Estate. A History of women in the Middle Ages*. London in New York: Methuen, 1983.
- Sponsler, Claire, *Drama and resistance: bodies, goods, and theatricality in late medieval England*. Minneapolis in London: University of Minnesota Press, 1997.
- Uitz, Erika, *The Legend of Good Women. The Liberation of Women in Medieval Cities*. Rhode Island in London: Moyer Bell, Wakefield, 1994.
- Vidmar, Tadej, Oblast in šolstvo v srednjem veku. *Sodobna pedagogika* 48, št. 5-6, 1997, str. 276–282.
- Žvanut, Maja, *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: ZIFF, 1994.

SUMMARY

“One Has to Live and Die with Him, Regardless of What He’s Like!” Education and Upbringing of Noble Ladies in Medieval Towns

Mojca Kovačič Dadić

Changes in medieval society and culture in the Late Middle Ages, as well as the need for better education of citizens (women included), resulted in two divergent attitudes. While those who thought that women needed solely the knowledge about practical housekeeping skills firmly believed that education was completely unnecessary for them others recognized the social need for literate women - although, naturally, within the firmly-established boundaries of their social rank. Even though schools for girls started to appear in some European towns the education of women who were part of the urban elite generally still took place at home, or with the help of a private teacher. Education could also be attained in monasteries. Since monastery education and tutors required payment it was likely that only women of the elite could afford such expenses.

The ability to read and write, however, was not a skill considered necessary for an educated medieval woman. Historians researching education in the Middle Ages and in the early modern era have established that at the time, education denoted primarily the preparation for the fulfillment of the tasks demanded of each individual according to her or his status. The social roles of men and of women were strictly separated. Accordingly, the education essential for the realization of their social obligations was very different for each sex. A nobleman who aspired to achieve a position in a royal office was considered well educated if he was learned in the humanities; his wife, who could not possibly acquire this position, was thought well educated if she was well versed in sewing, dancing, playing an instrument, and managing the household. A medieval woman was therefore educated according to the standards defined and imposed by the society in which she lived. While a man needed to be conversant in Latin if he wanted to work within the ecclesiastic and state administrations women had to know how to manage the household, spin, sew, and perform other similar female chores. The opposite applied as well. No civil servant was judged on the basis of his ability to sew and spin, and no woman of urban higher classes was considered uneducated if she did not master Latin. A person was therefore perceived as educated, or civilized, only when they “properly” accomplished the tasks imposed by the society and by the milieu in which they lived.

One can learn a lot about the standards that defined the proper education of medieval women from didactic books that recommended proper ways to live and behave in different situations. Women who were well-brought up and, according to medieval standards, well educated were more respected and held in higher esteem than others. As such, they rated high on the marital market.

All authors of didactic texts put spiritual duties in the first place. Redemption of the soul could only be achieved by strict order, discipline, prayer, regular church attendance, fasting, avoidance of mortal sins, and virtuous conduct. Within the prescribed moral behavior the texts issued instructions on proper behavior and condemned the outward appearance of women and their luxurious clothes.

The emphasis of these books was on the ideal of wifely behavior, particularly in relation toward her husband, and on harmonious conjugal life. The perfect wife was affectionate, humble, absolutely submissive and obedient, mindful of her duties, and had to pay constant attention to the needs of her husband. She had to keep her spouse’s secrets to herself and make concessions for his infidelity. She was not allowed to raise any objections and had to put his opinion first.

The other most important task of a good wife was her meticulous management of the household. The author who laid the strongest emphasis on this subject wrote a book entitled *Le menagier de Paris*. Written for the instruction of his young wife, the book contains precise directions on gardening; hiring and employing servants; darning, airing, and cleaning garments

and furs; removing greasy stains; exterminating fleas; attending to wine; and managing the estate. The author concludes his text with a wonderfully written cookbook. It starts with sample menus for lunches and suppers, whether warm or cold, Lenten or festive, or served in summer or in winter. The menus are followed by instructions on how to choose meats, poultry, and condiments. Enclosed are numerous recipes for various soups, stews, sauces, and other choice dishes. In this manner, the author covered all household areas which were to be managed by his wife: the supervision of servants; the upkeep of an ordered and tidy home; clean garments and bedding; and food preparation.